

Fericsán Kálmán

TANÍTÓMESTEREK, MESTERTANÍTÓK

TANÍTÓMESTEREK, MESTERTANÍTÓK

Írta
Fericcsán Kálmán

„... (amíg) az Oskolai – Tanítói hivatalt viselendők
a’ nevelés’ tudományára fundamentomosan meg
nem taníttatnak, addig jó, hűséges és buzgó Oskola
– Tanítók nem lesznek, és a’ kultúrát, a’ Nemzetnél
egy jobb nevelés által előmozdítani nem lehet.”

(Szabó János, 1817)

Budapest – Pécs, 2000.

Szerző:
FERICSÁN KÁLMÁN
fericsan@interware.hu
http://www.extra.hu/fericsan

Lektorálta:
DR. VÁRNAGY ELEMÉR
egyetemi docens, neveléstudomány kandidátusa

DR. KÉRI KATALIN
egyetemi docens, PTE, Tanárképző Intézet
kerik@tki.jpte.hu
http://nostromo.jpte.hu/~carry

Technikai szerkesztő:
AMBRUS ATTILA JÓZSEF
alex@nostromo.jpte.hu

Címlap:
Geiler von Keisersberg: Tanár diákjaival az ABC-fa alatt

Az elektronikus változat készült:
2001. június 21-én

A szerző ezt az elektronikus könyvet
Kéri Katalin (*http://nostromo.jpte.hu/~carry*) és a
Magyar Elektronikus Könyvtár (*http://www.mek.iif.hu*)
rendelkezésére bocsátja.

A mű bármely részletének nyomtatott vagy elektronikus formában
való felhasználása csakis a szerző előzetes engedélyével lehetséges.

TARTALOM

ELŐSZÓ (Kéri Katalin).....	5
BEVEZETÉS	6
AZ 1868:XXXVIII. TÖRVÉNY	10
Főbb vonásai	10
Elemi népiskolák	11
Felsőbb népiskolák.....	12
Polgári iskolák.....	12
Tanítóképzők.....	13
Tanítónőképzők	14
A korabeli iskolarendszer	18
A népoktatási törvény ipari vonatkozásai	20
A TANÍTÓKÉPZÉS ELŐZMÉNYEI HAZÁNKBAN	24
A Felbiger-féle sagani módszer elterjedése	35
A tanítóképzők helyzete az Eötvös-törvény előtt.....	41
A tanítóképzés eredményei a századfordulóig	48
AZ ELSŐ ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐK MEGNYITÁSA	60
Tanítóképzés	60
Az első lépések.....	61
A csendes munka évei	64
Az organikus fejlődés kezdete.....	66
Az iparoktatás megjelenése.....	67
Tanítónő-képezdek	83
Az iparoktatás kezdetei a tanítóképzésben	96
Az ipartanítónők képzése	98
AZ IPAROKTATÁS KÜLÖNVÁLÁSA ÉS ÖNÁLLÓ FEJLESZTÉSE	108
A tanítóképzők és a tanműhelyek kapcsolata.....	108
A képezdekben tanító tanárok kiválasztása és felkészítése	122
A szakcsoportok korlátozott lehetőségei.....	124
A pénzügyi és tárgyi feltételek befolyása.....	126
Előremutató pedagógiai szempontok.....	127
A gazdasági ismétlődő iskolák beindítása	131
Az ipari gócpontok szerepe	134
Az önálló utak kiindulópontjai	141
AZ IPAROKTATÁS TANÍTÁSÁNAK FEJLŐDÉSE	150
ÖSSZEGEZÉS	156
IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS	166
SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK	175
MELLÉKLETEK	
1. Az Eötvös-törvény által alapított intézetek	189
2a. Tanítóképzés Mária Terézia korában.....	190
2b. Tanítóképzés Mária Terézia korában Magyarországon	191
3. A királyi tanító-képezdek fejlődése	192
4. A német tanítóképzés módjai	193
5. Felekezeti képezdek Magyarországon.....	194
6. Az Eötvös-törvény utáni helyzet	195
7. A házi ipari munkatanítónő-képezde óraterve	196
8. Báró Eötvös József tanítóképző rendszere	197
9. A protestáns képezdek fejlődése	198

Az iparoktatás és a tanító- és tanítónôképzés különválása az egész haladó Európában – így Magyarországon is – a dualizmus korában végbement. A hazánkban lezajlott változás-sorozat nagymértékben átalakította mind az iparoktatás mind a tanítóképzés területeit. Az iparoktatás különválása és önálló fejlôdése ekkor kezdôdött meg. Az 1868-as népoktatási törvény által elôírt, nagyszerû, mennyiségi és minôségi szempontból is jól fejlett rendszert a századvég gazdasági változásai újabb átalakítások elé állították, amely elôl nem lehetett kitérni. Ez a könyv a korszak hazai tanító- és tanítónôképzésének részletes bemutatását adja, kiemelve az egykori pedagógusok iparoktatásra való felkészítésének históriáját.

ELŐSZÓ

Vitathatatlan, hogy a tanító, az ismereteket átadó pedagógus személye, felkészültsége és személyisége minden korszakban meghatározó jelentőséggel bír az ismeretek átadása, a kulturális javak átörökítése szempontjából. Mégis alig kétszáz éves múltra tekint vissza a magyar és egyetemes nevelés történetében az intézményes tanítóképzés megszervezése és kifejlesztése.

Sokan, sokféleképpen foglalkoztak már neveléstörténészeink közül e téma kibontásával. Kevesen voltak azonban olyanok, akiknek műveire e kötet szerzője, Fericsán Kálmán támaszkodhatott: alig találhatunk történeti tárgyú írásokat a hazai iparoktatás kibontakozását kísérő ipartanító- és tanítónőképzésről. Magyarországon a dualizmus korában virágzásnak indult az ipar, és széles körben megkezdődött a mezőgazdaság és a közlekedés modernizálása. Mindennek feltétele és bizonyos értelemben következménye is volt az iparoktatás kibontakozása, amiről jelen szerző korábbi, **„Ősi fának ága-boga”** című könyvében olvashatunk.

A korszakban gombamód szaporodó ipariskolák jelentős mértékben növekvő létszámú diákságát azonban csakis kiválóan felkészített, speciális ipari és háziipari tevékenységek átadására kiképzett tanítók és tanítónők tudták eredményesen oktatni. Az 1868-as népoktatási törvény e tekintetben is előremutató és sikeres törvény volt: megteremtette az alapját a tanító- és tanítónőképzés kibontakozásának. Ebben a könyvben – a törvény részletes bemutatása és a hazai tanítóképzés régebbi történetének tárgyalása mellett – átfogó és számtalan adattal alátámasztott képet kaphatunk a korabeli intézmények munkájáról, céljaikról, problémáikról és mindennapjaikról. Munkájukat tisztességgel végző igazgatók és igazgatónők, lelkiismeretes miniszterek és oktatásügyi szakemberek lépnek elénk e könyv lapjain, és sok-sok korabeli diák és tanító, akik gondolataikkal és pedagógiai munkájukkal nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy országunk felvirágozzék.

Dr. Kéri Katalin

BEVEZETÉS

„...kis gyertyaszál fényénél tanultam és tanultam...”¹

A történelmi Magyarország területén az 1867-es kiegyezés utáni ipari, oktatási, iparoktatási fejlődés bemutatása szempontjából nagyon fontos az e területen képzett és dolgozó tanítók és tanítónők munkájának vizsgálata, amely eddig kiaknázatlan és kevésbé ismert része volt a hazai neveléstörténet-írásnak. Az iparoktatás kérdéseinek tanulmányozása közben teljesen természetesnek vettem, hogy a kiegyezés után a különböző kormányok, önkormányzati vezetők, a fejlődés érdekében munkálkodó emberek tömegei kialakították iskoláikat, iskolatípusaikat, oktatási rendszerüket. Amit azonban a magyarok ebben a munkában elértek, az egyáltalán nem természetes, hanem a haza érdekében tett bátor kiállás, kiváló tervezés, sok munka, jó szervezés, hozzáértés és szorgalom eredménye volt. E fejlesztő tevékenységnek helyenként kiemelkedő, egyes szakmákban pedig világszínvonalú eredménye volt a történelmi Magyarország területén átgondoltan kialakított iparoktatás is.

A tanulásba vetett hit, az ipari munka által való fejlődés lehetősége, az európai haladás szelleme elérte és alakította a magyar szíveket és elméket. Az iparoktatás kérdésének megoldásakor nem valami minimumot vagy európai átlagot tűztek ki célul, hanem a tőlük telhető legtöbbet és legjobbat egy új, felnövekvő generáció érdekében.

Egy korábbi munkámban ezeket – az iparoktatás szempontjából lényeges – iskolaalapításokat, iskolatípusokat, az akkori iskolarendszer kialakítását és beindítását mutattam be.² A magyar vezetők nagyszerű elképzelései – ezen belül báró Eötvös József zseniális gondolatai – azonban csak a spekuláció szintjén maradtak volna, ha a tanító- illetve a tanárképzés kérdését nem oldották volna meg. Ez a felismerés indított arra, hogy az e korszakban beinduló magyar iparoktatás és a tanítóképzés felmerült problémáit összekapcsoljam és igyekezzem megismerni.

Elvileg két lehetőség volt (és van) a tanítók felkészítése kapcsán. Az egyik szerint a tanítókat, tanárokat előre kiképezték az iparoktatással összefüggő feladatra. Ez a megoldás átgondoltabb, előrelátóbb, de csak jól kiépített és fejlett oktatási rendszerben valósítható meg. A másik szerint az iskolák alakulásával egy időben, ezzel a folyamattal párhuzamosan választották és készítették fel a tanítókat. Ebben a helyzetben, a megoldás során úgy érezték a tanítók,

¹ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztnér Janka: Emlékeim. Hornyánszky Viktor cs. és k. udv. könyvnyomdája, Budapest, 1911. 14. o.

² Fericsán Kálmán: Ősi fának ága-boga. Budapest – Pécs, 1999.

hogy folytonos a változás és nincs nyugalom. Az iparoktatás kezdeti szakaszában, a gyakorlatban döntően ez utóbbit alkalmazták a magyar oktatás irányítói és vezetői, mivel „szinte azonnal” sok tanítóra volt szükség, és mindemellett a meglévő iskolákban előre és tudatosan kiképzett mérnököket és tanárokat, tanítókat is alkalmazták az óriási feladat elvégzésére.

Az iparoktatás során az iskolai munkában is csak azokkal dolgoztak és dolgoztattak, akik rendelkezésre álltak. A pedagóguspálya vonzó és elismert volt, ezért még válogatni is lehetett. Mivel a vizsgált időszakban a rendelkezésre álló tanítók többszörösére volt szükség, ezért képezni kellett azok közül, akik erre vállalkozók voltak. Ekkor adódott lehetőség arra, hogy rátermett és kevésbé rátermett, felkészült és felkészületlen, példamutató illetve ilyen erényekkel egyáltalán nem rendelkező emberek pozitív vagy negatív hatásuk alá vonják a gyerekek sokaságát, akik számára az intézményes oktatás ezidőben már kötelező volt. A feladat óriási munkát adott. A kutatások alapján látható, hogy nem csak a sokaság képzése sikerült, hanem a tanítói kvalifikáció is beteljesedett a célnak megfelelően. Ezt a kérdést vizsgálhatjuk az oktatási rendszer egésze felől is, és a tanítandó gyerekek oldaláról is. Mindenképpen nagy, az egész nemzetre kiterjedő fejlődés, kulturális emelkedés lehetőségét foglalta magában az iparoktatás fejlesztése. Ennek sikeres megvalósulása pedig hatalmas tettet jelentett az egész országnak, a benne élőknek, sőt még a környező államoknak és azok állampolgárainak is.

Báró Eötvös József kultuszminiszter tisztában volt országa helyzetével, amikor az európai hírű magyar népoktatási törvényt megalkotta. Nemcsak az iparral kapcsolatos iskolák létrehozásának, hanem az iparral kapcsolatos tanítók képzésének is az 1868: XXXVIII. tc. volt az alapja.

Roppant érdekesnek és egyben meglepőnek is találtam, hogy az iparoktatás kérdéseit igen körültekintően tárgyaló szakmunkák egyike sem vetette fel az ipartanítók képzését. Gaul Károly több nagyszerű könyvében módszeresen tárgyalta a faipar kérdéseit, kifejtette az iskolák tevékenységét, sőt a házi faipari foglalatosságokat is részletezte, megnevezte a mestereket, a legfontosabb területeket, az ezeken kialakított eljárásokat és termékeket, de a tanító személye fel sem merül műveiben. Feltételezhetjük, hogy az apáról fiúra szálló házi-faiparban az ismeretek a „mester-tanítvány” összefüggésben értelmezhetők és értelmezendők. Szterényi József nagy összefoglaló műveiben precízen, elemekre bontva jellemezte az iparosodás kezdetén megindult iskoláinkat, de csak néhány nagy intézmény kiemelkedő igazgatóit és tanárait – köztük Gaul Károlyt is – nevezte meg, bemutatva életútjukat és munkásságuk lényegét. A házi ipari és kézügyességi oktatásról írott munkájában sem találjuk meg a

tanítókérdés vizsgálatát. Szerényi legismertebb, összegző művében találunk olyan, az iskolahálózat kiépülésére vonatkozó adatokat, melyek kíváncsivá tesznek a korabeli tanítóképzés sajátosságait illetően. A tanítóképzés továbbfejlődése és az ipartanító-képzés kiválása ugyanis új helyzetet teremtett. Szerényi József csak a tanítóképzés fontosságát hirdette, de nem mutatta be akkori jellemzőit.

Az eddigi neveléstörténeti munkákban sem lehet adatot találni arra vonatkozóan, hogy az ipariskolák tanítóit hogyan és hol is képezték, bár a Kiss Áron által ismertetett tantervekben szerepeltek az ipar fejlesztését célzó tantárgyak, és ezáltal bepillantást kaphatunk a nemzeti iskolákban kialakított tanítóképzésbe. Ezen műveken belül több olyan adat volt, amely a tanítók gyakorlati jellegű képzésére utalt. A legismertebb és legjobb neveléstörténeti művekben – például Mészáros István és Pukánszky Béla könyveiben – sem találtam adatot az ipari tevékenységek oktatásához szükséges nagyszámú tanító, tanítónő felkészítésére vonatkozóan, bár a polgári iskolával kapcsolatosan a szerzők általában megadják valamennyi egykori kötelező tantárgy (pl. ipartan, mezei gazdaság és az elméleti tárgyak, stb.) felsorolását. Mindegyik szerző fontosnak tartotta megemlíteni az iparműhelyeket, tanterveket, amelyek megítélése a különböző nevelés- és ipartörténeti munkákban igen sokszínű volt.

Gáspár László és Kelemen Elemér problémátörténeti alapon rendezett műve adta a végső, a döntő indítékot könyvem elkészítéséhez. Kelemen Elemér kifejtette a mezőgazdasági és az ipari szakképzéssel kapcsolatos megnövekedett társadalmi elvárásokat, s szerinte a korabeli iskolatípusokba ezen szakterületek elemi ismeretei és gyakorlati követelményei fokozatosan épültek be.³

A korabeli tanító- és tanítónőképzők történetének vizsgálatával kissé közelebb kerülhetünk az ipartanítók és az ipartanítónők képzésének megismeréséhez. Zirzen Janka egyik munkájában pontos képet rajzolt a női képezdében folyó munka kezdeti éveiről. Egy másik átfogó művében külön fejezetet szentelt az ipari tevékenység tanításával és megtanulásával kapcsolatos problémáknak és eredményeknek. Lázár Gyuláné Kasztner Janka visszaemlékezéseiből három tanítónőképző nevelési és oktatási munkájáról kapunk őszinte és pontos információkat az iparoktatás tanításának kezdeti szakaszából. Sebestyénné Stetina Ilona a korszak tanítónőinek hangján szól könyvében, amely ezért a nőnevelés szempontjából kiemelkedő jelentőségű. Kiss Áron tematikus beosztással, neveléstörténeti szemlélettel írta meg munkáját, amely alapján még a korszak ipari oktatásáról és ennek tanterveiről is kapunk összehasonlítást. Peregriny

³ Gáspár László – Kelemen Elemér: Neveléstörténet problémátörténeti alapon. Okker, Budapest, é. n. 173-174. o.

Elek művét tényszerűségéért kell megemlítenem. Gyertyánffy István nyolc tanévet, és ebben az iparoktatás tanításának lényegét bemutató munkája pedig nélkülözhetetlen a kérdés részletes tanulmányozásához. E szerző többi műve is újabb fragmentumokkal gazdagítja az ipartanítók képzéséről való ismereteket. Pétergál Henrik az Angolkisasszonyoknál, Thuránszky Irén a II. ker. tanítónőképzőben folyó ipartanítónő-képzéssel foglalkozott. Sebestyén Gyula elemi iskolai tanítóképzésről írott műve sok adattal bővítette az elemi iskolai tanítóképzőben végzett munkáról alkotott képünket. Szakál János, aki a legjobb munkát készítette az állami tanítóképzés kezdeti történetéről, könyvében alig foglalkozott az iparban munkálkodó tanítók és tanítónők képzésével.

Ebből következően úgy éreztem, hogy szükséges röviden összefoglalni az iparban, az iparoktatásban foglalkoztatott tanítónők és tanítók képzésének kialakulását, az első évek munkájának lényegét, és az ipartanítók felkészítésének fejlődését. E könyvemben erre teszek kísérletet. Művem ezért kettős céllal íródott:

1. Szeretném bemutatni az ipartanítók és ipartanítónők képzésének eddig nem kellően interpretált kialakítását és fejlődését hazánkban.
2. Újabb adalékokkal szeretném alátámasztani az Eötvös-féle törvény jelentőségét és mélyíteni tartalmi vonatkozásainak értelmezését.

Könyvemben, ahol erre mód nyílt – a felhasznált szakirodalom alapján – Európa néhány országa adatainak felhasználásával ráirányítottam a figyelmet a korabeli magyar oktatás elismertségére és eredményességére.

Munkám során az iparoktatással, a faiparral, az iskolatörténettel és a tanító- s tanítónőképzők történetével kapcsolatos kutatásaimat az alábbi helyszíneken végeztem:

- az Országos Széchényi Könyvtárban,
- az Országos Pedagógiai Könyvtár- és Múzeumban,
- az Országgyűlési Könyvtárban,
- a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban és
- Budapest Főváros Levéltárában.

A felhasznált forrásokat, dokumentumokat és egyéb irodalmat, szakmunkákat eredeti, betű szerinti helyesírással, *dőlt* betűkkel közöltem.

AZ 1868:XXXVIII. TÖRVÉNY

„...A népnek értelmi nevelésében rejlik legbenső meggyőződése szerint ezen haza egész jövője...”⁴

Főbb vonásai

A népiskolai közoktatás tárgyában 1868-ban alkotott XXXVIII. törvényt bámulatos gyorsasággal tárgyalták meg. A terjedelmes törvénycikket 1868. december 5-én a király szentesítette, december 6-án a főrendek is elfogadták, a következő napon pedig megjelent az országos törvénytárban.⁵

Az első fejezet a tanítás kötelezettségét és szabadságát írja elő, és ennek elvi és gyakorlati lehetőségét a törvény biztosította is. (Csak utalok a sokszor idézett, kiemelkedően fontos megfogalmazásra, amely szerint a mester-inasok kötelesek voltak iskolába járni.) A második fejezet a létrehozott nyilvános iskolatípusokat sorolja fel, amelyek a következők voltak:

elemi iskolák,
felsőbb népiskolák,
polgári iskolák,
tanítóképezdék.

A harmadik fejezetben azt ismertették, hogy a hitfelekezetek által létrehozott népoktatási tanintézetek is működhetnek, meghatározott tantárgyakkal és iskolai felszerelésekkel. A felekezeti tanítóképezdék is tovább folytathatták működésüket. A következő fejezet kitért arra, hogy a magánosok és társulatok által felállított népoktatási tanintézetekre is további fontos feladatok várnak. Az ötödik fejezetben pedig a községi népoktatási intézetekről rendelkeztek.

Itt a 23. § az alábbi nagyon fontos előírást adja: *„Oly községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendeleteinek megfelelő népiskolát, valamint az ezen törvényben kijelölt egyéb esetekben is, a község köteles a szükséges népoktatási tanintézeteket felállítani.”*⁶

A törvény további paragrafusainak értelmezése során kiemелendő, hogy ahol nem volt iskola, ott kellett létrehozni, és e tevékenység

⁴ Részlet báró Eötvös József 1868. június 23-án elhangzott képviselőházi beszédéből. In: Körösi Henrik és Szabó László (szerk.): Az elemi népoktatás enciklopédiája. Franklin Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1911. I. köt. 293. o.

⁵ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1895. Franklin Társulat. Magy. Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1896. 1836-1868. évi törvénycikkek. 449-469. o.

⁶ Uott. 453. o.

közben az iskolaalapításnak nem lehetett gátló tényezője a hitfelekezeti különbség. Az iskolákat a községi vagyonból és jövedelemből, a község összes tagja által kellett megalkotni és fenntartani. A „...külön felekezeti iskolák közös iskolákká alakíthatók...”⁷ voltak, a terhek arányos elosztása után. Ez az előírás először kiváltotta a felekezetek ellenállását, majd az együttműködését is, mert a jól működő állami iskolákkal kénytelenek voltak rivalizálni.

A további előírások is nagyon szigorúak voltak. Megfelelő épületet kellett biztosítani az iskola részére. Az épület tervezésénél további szempont illetve előírás volt, hogy egy tanteremben nem lehet 60 gyermeknél többet tanítani, és hogy a fiúk és lányok külön teremben taníttassanak. A felszerelések biztosítása és a szegényeknek ingyen könyvek juttatása további jelentős segítséget jelentett a tanulóknak és családjaiknak, de ugyanakkor nagy költségkihatása is volt. A tanítót a község díjazta, és fizetsége pontosan körülírt volt. Ezek szerint egy tanító maximálisan 80 gyermek tanítását látta, láthatta el, de lehetett rendkívüli eset is, amikor a tanulók száma ennél több, esetleg sokkal kevesebb volt. A községi adó, amelyet az iskola állításának kapcsán kivetettek, az állami egyenes adó 5%-át nem haladhatta meg. Ezen felül a község köteles volt iskolaalapot is létrehozni. Amennyiben mindezek a kiadások meghaladták a helyi költségvetés nyújtotta lehetőségeket, és ezzel a törvény megvalósítása kétségessé vált, a községek állami segélyhez folyamodhattak.

A törvény a fentiek után részletezi a létrehozott új iskolák irányítását és szabályozását is. Az ezzel kapcsolatos részeket röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Elemi népiskolák

A törvény két, elemi népiskolákra vonatkozó előírást tartalmaz, amelyek összefüggenek. Az egyik szerint a megfelelő tanintézettel bíró egyház köteles volt közös iskolát állítani, ha még legalább 30 más vallású gyermek élt a községben. Ha pedig ezen gyerekek száma 30-nál kevesebb volt, akkor a felekezeti iskolába kellett járniuk a részarányos terhelés elvének betartásával.

A 48. §-t fontossága miatt ismét idézni szükséges: „Az elemi népiskolai oktatás két tanfolyamot foglal magában, úgymint: 1. a 6 évig tartó mindennapi, és 2. a három évre terjedő ismétlő iskolai tanítást.”⁸

⁷ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1895. Franklin Társulat. Magy. Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1896. 1836-1868. évi törvénycikkek. 454. o.

⁸ Corpus Juris Hungarici i. m. 456. o.

Hat évet járt iskolába az a tanuló, aki 6. életévét betöltötte, egészen 12 éves koráig. Akik négy elemi után polgári iskolába mentek, azoknak ott még két tanévet volt kötelező eltölteniük. Akik 12. életévüket betöltötték, de nem tudták megszerezni az előírt kötelező osztályokról a bizonyítványokat, azok a tanulók kerültek az ismétlőiskolákba. A heti tanítási órák számát is rendkívül körültekintően írták elő. Eszerint az elemi iskolában legalább 20, legfeljebb 25 órát tarthattak hetente, de ebbe nem számították a testgyakorlatot és a mezőgazdasági gyakorlatot. Az ismétlő iskolában heti öt órát tartottak télen és heti kettőt nyáron. Ahol télen és nyáron azonos óraszámban folyt a képzés, azt nevezték mindennapi iskolának. A szorgalmi idő is differenciált volt. Ez a falvakban legalább nyolc hónap, a városokban legalább kilenc hónap volt. Végül még egy előírás vonatkozott a falvakban működő iskolákra és iskolásokra, amely szerint a tíz évnél idősebb gyerekek az iskolaszék engedélyével a szünidőn kívül még két hónapig, a dologidőben csak vasárnapi iskolába jártak.

A törvény további két alapvető megállapítására is szeretném ráirányítani a figyelmet, amelyek megadták a lehetőséget ahhoz, hogy a miniszter időnként meghatározza a tantervet illetve ahhoz, hogy a különböző ajkú tanulókból álló iskolákban a megfelelő nyelvet, nyelveket bíró segédtanítókat lehetett alkalmazni. A törvény ismertette az elemi iskolák kötelező tantárgyait is.

Felsőbb népiskolák

Ezt az iskolatípust az 59. §-ban a törvény pontosan definiálja: „*Oly falvak és városok községei, melyek kebelükben legalább 5000 lakost számlálnak, kötelesek felsőbb népiskolákat, vagy ha anyagi erejük engedi, polgári iskolákat állítani s tartani fenn.*”⁹

Felsőbb népiskolát állíthattak a községek közösen is, ha a két község legalább fél mérföldnyire volt egymástól. A felső népiskola fiúk részére három éves, lányok számára két éves volt, ahová a hatosztályos népiskola elvégzését igazoló bizonyítvánnyal vagy ennek megfelelő vizsga letétele után lehetett beiratkozni. Hetenként 30 óránál többet egy tanító sem volt köteles tanítani.

Polgári iskolák

Ezen iskolatípusra vonatkozólag a törvény az alábbiakat írja elő a 67. §-ban: „*Nagyobb községek, melyeknek anyagi ereje engedi, kötelesek felső népiskola helyett polgári iskolákat állítani és tartani*

⁹ Corpus Juris Hungarici i. m. 458. o.

fenn, a község lakosai számára felekezeti különbség nélkül.”¹⁰ Fiúk részére hat évet, lányok számára négy évet írt elő a törvény, s az iskolába az elemi iskola négy osztályának bizonyítványával vagy ennek megfelelő vizsgák letételével lehetett beiratkozni. Ezt az iskolát úgy kellett szervezni, hogy egy tanítóra 50 gyereknél több ne jusson (de lehetett rendkívüli eset is).

A törvény ezek után felsorolta a tantárgyakat is, amelyek általában a reálgimnázium négy alsó osztálya anyagának feleltek meg, a latin nyelv kivételével. Ez az előírás korábbi rendeleteket is figyelembe vett és későbbi rendeletek még tovább finomították.

A törvény által létrehozott iskolatípusok rövid ismertetése után térjünk vissza a következő, a törvény ötödik fejezetéhez, amely két igen megfontolt, ügyes és finom instrukciót is adott. Az első lényege, hogy amely iskola létrehozása mellett döntöttek, azt a lehető legtökéletesebben igyekezzenek megszervezni. A másik megengedő feltétel – az iskolákat alapító községek számára – annyi volt, hogy lehet csak néhány évfolyamot is indítani, tehát részleges iskolát is alapíthattak.

A hatodik fejezet az állam által állított népoktatási tanintézetekről szól, arról, hogy a miniszter joga ilyen iskolát állítani. A hetedik fejezet a tanítóképződék kérdését részletezi. Külön tárgyalja a tanító- és a tanítónőképzést.

Tanítóképzők

A törvény előírása szerint az ország különböző részein 20 tanítóképezdét állítottak fel, valamennyit gyakorlóiskolával összekötöten hozták létre (1. sz. *melléklet*). Minden ilyen intézményhez tartozott két hold föld, szőlő, gyümölcsös, ahol a tanító-növendékek a mezőgazdasági gyakorlatokat végezheték. A törvény biztosította a megfelelő létszámú tanári kart és az igazgatót is az intézmények élére. Meghatározta valamennyiük számára a megélhetést biztosító fizetést is.

A képzőintézeti felvétel kritériumai között az alábbiakat találjuk: Olyan ép testű, tizenöt évesnél idősebb férfiakat vártak, akik az ismeretek szintjén minimum a polgári iskola négy alsó osztályának megfelelő bizonyítvánnyal rendelkeztek, vagy ennek megfelelő ismeretekről számot adtak a felvételi vizsgán.

Ezután a képezdében tanított tantárgyakat ismertette részletesen a törvény. A 92. §-ból megtudjuk, hogy mindegyik képezdében köztartást vezettek be, melynek során mérsékelt díjért minden növendék teljes élelmi ellátást kapott. Az igazgatótanács határozta meg

¹⁰ Corpus Juris Hungarici i. m. 459. o.

a díjat, a fát és cselédséget az intézet fizette. Ezekből a juttatásokból a tanuló tetszés szerint részesülhetett. Itt találhatjuk meg a köztartás-mentesség leírását is. Végül az igazgató jogait részletezte ez a szakasz.

Minden intézetben a tanulók által szabadon használható könyvtárat kellett szervezni. A folyamatos és szorgalmas tanulás érdekében is találhatunk fontos előírást, amely szerint a kétszer bukottak többé nem mehettek vizsgára.

Egy rövid, utalásszerű előírás mutat rá a felső nép- és a polgári iskolák tanítóinak képzésére, amely szerint az elemi tanítóképzőt végzeteknek szükséges volt a hatóság előtt a megfelelő iskola tantárgyaiból és módszereiből szigorlatot tenni. Ez az előírás többször, különböző rendeletek által módosult. A legfontosabb két változtatást itt is kiemelem: az 1883. március 19-én kelt 6892. sz. rendelet az ipar- és a polgári iskolai tanítói képesítővizsgát, az 1893. május 28-án kelt 13071. sz. rendelet általában a képesítő vizsgát módosította. Kiss Áron könyvében¹¹ a törvény e részére vonatkozólag – hivatkozással a 102. §-ra – megjegyzi, hogy ilyen vizsgabizottság felállítását a kormány nem engedte, ezért a felső népiskolai és a polgári iskolai tanítóképzés egységes maradt, de például az elemi iskolai tanítónői képesítésre nézve ez az egység megszűnt. Itt Kiss Áron a felekezeti képzőit, főleg a reformátusokat hozta fel példaként. Néhány év múlva Gyertyánffy István véleménye erről a következő volt: „*Tudva lévő dolog, hogy hazánkban az elemi iskolai tanítói oklevelet ugyanannyi vizsgálóbizottság osztogatja, a hány nyilván. tanítóképezde (akár állami, akár felekezeti) létezik hazánk területén.*”¹² A törvény ezen része a magán tanító-képezdek kérdésével zárul.

Tanítónőképzők

Ezeket az intézeteket olyan 14. életévüket betöltött lányok részére hozták létre, akik a felső népiskola osztályait egészen elvégezték, azaz az elemi iskola hat osztályáról és a felső népiskola két osztályáról volt bizonyítványuk. Mindenkinek felvételi vizsgát kellett tennie. Katona Lajosné Thuránszky Irén – a későbbi II. kerületi tanítónőképző intézet igazgatója – megfelelően méltatta a törvény e részét, amikor így írt: „*A nőnevelést nagyrészt a nők kezébe kívánja letenni; kifejezésre juttatja e fölfogást a törvényben is, a mely tanítónőképző-intézetek fölállítását*

¹¹ Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító- és tanítónőképzés. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), Budapest, 1896. 5. o.

¹² Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene. (1873/74 – 1880/81.) Adalékul az elemi és polgári iskolai tanítók képzésének történetéhez Magyarországon. Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, Budapest, 1882. 239. o.

*rendeli el.*¹³ A képzés itt is három éves volt. Tandíj nem volt és az élelemért mérsékelt árat kellett fizetni a törvény szerint. A tantárgyak felsorolása után találjuk az első fontos ipari vonatkozású előírást, amely a női munkákra, ezek tanítására irányult. Az év végi vizsgák leírása zárja ezt a fejezetet.

A kilencedik fejezet a tanítókról szól, s finom megkülönböztetéseket tartalmaz. Három, végzettség alapján elhatárolható csoportot ismertetett: az elsőbe tartoztak azok, akik az egész tanfolyamot elvégezték, a másodikba azok, akik tanítói oklevelet nyertek, a harmadikba pedig azok, akik a képesítővizsgát sikerrel kiállották.

A törvény – nagyon helyesen és praktikusán – a nem okleveles tanítókat meghagyta állásaikban, de szakmai jártasságukat és ügyességüket igazolniuk kellett. A tanítókról rendelkező fejezet mindenki megnyugtatózával zárult, amely szerint a tanító hivatala élethosszig tart. Kihágás, bűntény, stb. esetében a problémát a miniszter elé kellett terjeszteni.

A 141. § szerint „A tanító országos, vármegyei, városi, községi és egyházi képviselő, valamint esküdtszéki tag is lehet ugyan, de semminemű hivatalt a tanítóság mellett nem viselhet.”¹⁴ Vagyis a széles értelemben alkalmazott és értelmezett kulturális élet volt az a terület, ahol tevékenységét kifejthette; felkészültsége, tehetsége, szorgalma és munkabírása szerint.

A tanító fizetését az iskolaszék állapítja meg, írja elő a törvény további része. A megjelenés idején ez az alábbi táblázatban részletezett összegeket jelentette, amelyeket kiegészítettem a későbbi miniszterek által adott megfelelő fizetésrendezések tanulságos és sokatmondó adataival is.

Az Eötvös-féle törvényben előírt éves tanítói fizetések (1868)

	Elemi iskola	Felső népiskola	Polgári iskola
Rendes	300 frt.	550 frt.	800 frt.*
Segédtanító	200 frt.	250 frt.	400 frt.*

* kisebb városokban 700 illetve 350 frt. volt.

Az Eötvös-féle törvény által megszabott fizetésekhez egyéb előírások is csatlakoztak, így a helyi viszonyok és szokások szerint kellett ezeket a fizetéseket rendezni. Bizonyos arányos részük

¹³ Katona Lajosné Thuránszky Irén: A budapesti II. kerületi állami elemi tanítónő- és nevelőnőképző intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen állapota. 1869/70 – 1895/96. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1896. 3. o.

¹⁴ Corpus Juris Hungarici i. m. 468. o.

terményekben is adható volt. Ahol a fizetés magasabb volt, mint amit a táblázat tartalmazott, ott az természetesen megmaradt.

Gróf Csáky Albin emelte a fizetéseket és minisztersége idején hangsúlyozta, hogy a tanítói 300 forintos és a segédtanítói 200 forintos minimumot magasabbra kell emelni, amit csak 1893-ban értek el.

Wlassics Gyula irányítása alatt további fejlődés látható a tanítók illetményeit vizsgálva. A „*...tisztas lakáson és legalább egy negyed holdnyi kerten kívül...*”¹⁵ az összes népiskolák tanítói 50 forint ötödéves korpótléket kaptak, amely nem volt a fizetésbe beszámítható. A fizetések egy részét továbbra is terményben lehetett kiadni és a tanítói állások betöltésekor 60 forintot meghaladó segély volt igénybe vehető.¹⁶ Mann Miklós megállapította, hogy a fizetés 600-800 K volt, amit Wlassics Gyula 1000-re akart emelni az 1893: XXVI. tc. – a tanítók fizetésének rendezéséről – végrehajtása után, de „*419 olyan felekezeti tanítói állás volt, melyeknél még a minimális fizetést, a 600 koronát sem biztosították.*”¹⁷

Berzeviczy Albert kultuszminiszter működésekor a tanítói és a tanítónői fizetések minimuma 800 K volt, ami a korpótlékkal még tovább emelkedett.

Gróf Apponyi Albert első minisztersége idején az 1907: XXVI. tc. – az állami elemi népiskolai tanítók illetményének szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről – alapvetően meghatározta a jövedelmeket.¹⁸ A törvény három fizetési csoportba sorolja be a tanítókat. A csoportokba történt besorolás alapja a lakóhely volt. A fizetések meghatározásánál figyelembe vett másik szempont a megszakítás nélküli szolgálati idő volt, amely szerint 5 évenként lehetett újabb kategóriába átlépni. A lakóhely szerint megállapított 600 K, 420 K és 360 K volt a lakbér összege az I., II. és III. lakbércsoportnak. A negyedik csoportba soroltak 300, a lakbérosztályba nem sorozott községek tanítói pedig 200 K lakbért kaptak a táblázat szerinti fizetésükhöz. A gazdasági szaktanítók táblázata 100-200 koronával többet tartalmaz tételenként. Az iparos- és kereskedőtanonc-iskolai, a kántori, stb. tiszteletdíjak nem voltak hozzászámíthatók ezen összegekhez. Az igazgatói pótlék és a nagyvárosokban egyéb pótlékok is növelték a tanítók és tanítónők jövedelmét.

¹⁵ Corpus Juris Hungarici i. m. 567. o.

¹⁶ Az 1892-es valutatörvény a koronarendszert hozta létre. A korabeli forintot: 1 ezüst forint egyenlő 2 korona értékben váltották. Az akkori fizetéseket is ebben az arányban lehet összehasonlítani, illetve egyikről a másikra átszámítani.

¹⁷ Mann Miklós: Kultúrpolitikusok a dualizmus korában. OPKM, Budapest, é. n. 94. o.

¹⁸ Corpus Juris Hungarici i. m. 357-369. o.

A törvény alaptáblázata

	Fizetés (koronában)		
Évek	I.	II.	III.
Alap	1200	1100	1000
5	1600	1500	1400
10	1800	1700	1600
15	2000	1900	1800
20	2200	2100	2000
25	2400	2300	2200
30	2600	2500	2400

Gróf Zichy János vezetésével szavazták meg és Jankovich Béla miniszter hajtotta végre a következő tanítói fizetés emelést. Az 1913: XV. tc. az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről az állomáshelyre való tekintet nélkül a következő táblázat szerinti fizetéseket léptette életbe.¹⁹

Lakbér osztályok									
Osztály	Fokozat	Összesen	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
Kezdő	0	1200	600	540	480	420	360	300	240
III.	3	1400							
	2	1600							
	1	1800							
II.	3	2000							
	2	2200							
	1	2400							
I.	3	2600							
	2	2900							
	1	3200							

Az évi lakáspénz osztály előírt összegeit valamennyi fokozat egyenlően kapta.

Már az 1907-es törvénynél is felfigyelhettünk a lakbér csoportokra, az 1913-as lakáspénz osztályok pedig méginkább előtérbe helyezték a tanítói lakások kérdését. Ez utóbbi törvény precízen megfogalmazta a juttatást, amely szerint a fizetése mellé természetben lakást is kaphatott a tanító, ha nem volt lakás, akkor

¹⁹ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1895. Franklin Társulat, Magy. Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1914. 1913. évi törvénycikkek. 268-279. o.

kapta a lakáspénzt. A 19. § pedig még jobban finomítja az előírásokat: „A természetben nyújtott lakásnak legalább két rendes padlózott szobából, konyhából, kamarából és a legszükségesebb mellékhelyiségekből kell állnia. Ezen felül ott, ahol az állam megfelelő ingatlannal rendelkezik, egy negyedholdnyi kert használatára, kert nem léteben pedig évi 20 korona kertilletményre van a tanítónak igénye.

A jövőben létesítendő tanítói lakások két szobájának együttesen 40 négyzetméter alapterületűnek kell lennie.”²⁰

Az igazgatói és egyéb más pótlékok ebben a törvényben sem voltak beszámíthatók a táblázat szerint megállapított fizetésbe. Új előírás volt, hogy a fegyelmi büntetés lehetett pénzbírság is.

Azért részleteztem a tanítói és tanítónői fizetéseket, mert az iskolák és intézmények alapítása, az új épületek kialakítása, a bérlemények fizetése, stb. kiadások mellett – mint azt a továbbiakban részletesen bemutatom – a legnagyobb kiadások egyike volt a kultuszminisztérium költségvetéséből a számban és fokozatokban, stb. növekedő tanítói fizetések összege.

Az Eötvös-féle törvény befejező sorai kötelezően előírták a tanítói testületek megalakítását is, amelyek évente egy-két alkalommal értekezletet tartottak.

Közügyunkat a mai napig meghatározó, alapvető törvényünk azzal záródott, hogy a miniszter e törvény végrehajtásáról jelentést tesz az országgyűlésnek. A miniszteri jelentések legfontosabb adatait beépítettem munkám megfelelő részeibe.

Ahhoz, hogy a törvényalkotók felkészültségét, éleslátását, az elképzelt célt, a hozzá vezető utat, az elért eredményt és a törvény távolba előremutató részleteit kellően megértsük, szükséges a korabeli iskolarendszer vázlatos bemutatása, valamint az 1868-as törvény ipari vonatkozásainak ismertetése, és a korábbi korok tanítóképzésének rövid vizsgálata is.

A korabeli iskolarendszer

A történelmi változások egy ország kultúrájának folyamatos átörökítése során meghatározzák az egyes korokban elfogadott és a gyakorlatban megvalósított nevelő-oktató munkát is. Ez a folyamatos kultúraátadás több tényezőtől függ. Jelentős mértékben befolyásolják alakulását (1.) az átörökítendő ismeretek valamint az új felfedezések, melyekkel a nemzeti kultúra folyamatosan bővül, (2.) a folyamat irányítására és elvégzésére alkalmas személyek, az ismeretek átadói és

²⁰ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1895. Franklin Társulat, Magy. Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1914. 1913. évi törvénycikkek. 276. o.

(3.) a befogadók. Egy kiépített és működő oktatási rendszerben minden változás és változtatás csak a rendszer módosításával érhető el, ha a fennálló szervezet alkalmas a kívánt változtatások megindítására és kivitelezésére. Az iskolaszervezet, az oktatási rendszer fejlődéséhez és fejlesztéséhez politikai akarat is szükséges.

Magyarországon a múlt században ez a politikai akarat is adott volt. Ebben a stádiumban jelentős kompromisszumok árán, de valóban lehetett haladni és változtatni az iskolarendszeren.

Ebből következően az I. és a II. Ratio Educationis alapján fejlesztett iskolaügy a dualizmus korában már elavultnak számított és alapvető változtatásra szorult. A báró Mednyánszky Alajos által készített és a nevével fémjelzett változtatásokat korábban nem lehetett – nem engedték – kivitelezni, így a folyamatos „kis” lépésekben történő módosítás lehetősége már nem állt fenn. Az Entwurf hazánkban történt bevezetése sem töltötte ki, oldotta meg a hazai iskolaszervezetben meglévő hiányosságokat, bár jelentős javulást okozott. Az Európában megindult ipari, gazdasági fejlődést hazánk megközelíteni sem tudta volna, ha az oktatási rendszer kiépítése segítségével nem értek volna el eredményeket elődeink. A kiegyezés utáni politikai keretek ehhez biztosították a lehetőséget.

A fennálló iskolarendszer alkalmas volt a változtatások megindítására, mivel – európai értelemben véve is – elismert szakembereket képeztek, akik vezetésével a törvények alkotása, a meghozott törvények megismertetése, és ezek előírásainak kivitelezése megoldható volt. Ide kell értenünk az államigazgatás, az önkormányzatok munkásait és az oktatásban működő tanerők mindegyikét is.

A dualizmus kor előtti iskolarendszer egyszerű volt. A három vagy négy osztályos elemi iskola képezte az alsó szintet. Ide kapcsolódtak a rajz- és a vasárnapi iskolák, amelyekben a szakmai ismeretek alapjait tanították. Az alapszintet bővítették a mezőgazdasági-, iparostanonc- és kézműves-iskolák s az esti tanfolyamok. A gimnázium először csak egymagában alkotta a középiskolák szintjét. A harmadik elemi iskolai osztály elvégzése után lehetett ide beiratkozni. A rendszerben egy elágazás volt, azaz két lehetőség közül lehetett, kellett választani. A döntés csak a gimnáziumi vagy a szakmai osztályok között volt lehetséges. Az Entwurf hatására megindított reáliskolák növelték a választások számát és a középiskolai szint iskolatípusait is. A középszint iskoláit növelték a gazdasági-, ipari- és iparművészeti illetve a kereskedelmi iskolák. Ezeket követték az akadémiák és az egyetem(ek) – később a Ludovika és a műszaki is –, amelyek az iskoláztatás felső szintjéhez tartoztak.

Ugyanez az iskolaszervezet azonban már alkalmatlan volt arra, hogy a népoktatásban, a tanítóképzésben és az ekkor előrelendülő

tanítónőképzésben, valamint az iparoktatásban egyszerre képezze és felkészítse a különböző szintű iskolákban tanulókat és a tanítónőket, tanítókat. A rendszer részét képező építőelemek: a különböző iskolák száma, a tantermek száma, stb. kevés volt a nagy átalakulás véghezviteléhez. A iskolarendszerben dolgozó személyek száma sem volt elegendő. A magyar vezetők külföldi országok példáinak megfigyelése után alakították ki saját elképzelésüket. A fejlődés érdekében többen tanulmányozták az európai fejlettebb országok oktatását, iskolarendszerét és képzési formáit, de tudták, hogy „...A külföldi viszonyok tanulmányozásánál mindig számolni kell azzal, hogy egy ország iskolaügyi szervezete elválaszthatatlanul függ össze a népesség történeti fejlődésével, gazdasági és politikai helyzetével; idegen minták csak egészséges szervező eszmétől vezetett kritika alapján hasznosíthatók.”²¹ A magyar szakemberek véleményét is kikérték, akik éltek is a lehetőséggel és sok kiváló javaslatot készítettek.

Egyszerre több szinten és paralel módon végezték munkájukat, több száz községben és városban alkottak elemi iskolákat, húsz, majd ennél is több tanító- és tanítónőképzőt, 40-50 különböző szakiskolát, több száz tanonciskolát, stb. állítottak be az új oktatási rendszerbe, amelyekben néhány évtized alatt a tanulók száma több százezerre emelkedett. Az erre az alapra épült iparoktatás is Európa élvonalába tartozott.

A népoktatási törvény ipari vonatkozásai

E törvényt már igen sokan méltatták és még többen fogják, mivel a hatása még ma is tart. Úgy érzem, ennek egyik oka az iparoktatással is kapcsolatos alapvető és meghatározó jellege volt. Az elemi oktatás állami iskolákkal való bővítése és – a meglévő felekezetiakkal együtt történt – megszervezése és megteremtése, az analfabétizmusból való szabadulás csak az első lépés volt az igazi tömeges emelkedés, a kultúra, a műveltség és a szabadság politikailag is szükséges magasabb szintjei felé. Ma már tudjuk, hogy minden iskolai tevékenység kiindulópontja az elemi iskolai alapozás, de akkor sem és most sem maradhattak, maradhattunk az alapoknál. Emelkedni kellett. Ezt a célt szolgálták a törvényben meghatározott – korábbi fejezetben ismertetett – más iskolafajták is.

Az 1868: XXXVIII. törvény **ipari vonatkozásai** sokrétűek. Ezek között vannak előírások, amelyek közvetlenül meghatározták a teendőket. Továbbá vannak paragrafusok, amelyek ismertetik a

²¹ Az iparoktatás az 1912-1914. években. Szerk.: Szerényi József. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, Budapest, 1915. 4. o.

végrehajtás feladatait és elérendő céljait, lehetőséget biztosítva a végrehajtásnak, de helyt adva az egyéni, helyi, önkormányzati alkotómunkának is. Végül találunk olyan megfogalmazásokat, amelyek általános jellegűek, de messzire mutatóak és a végrehajtástól teszik függővé az eredményeket.

Ezek ismertetését a közvetlen előírásokkal kell kezdenem. Az 1. § kimondja: *„Minden szülő vagy gyám, ideértve azokat is, akiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy háziszolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket, vagy gyámoltjaikat /ha nevelésükről a háznál vagy magánintézetben nem gondoskodnak/ nyilvános iskolába járatni, életidejük 6. évének betöltésétől egész a 12., illetőleg 15. év betöltéséig.”*²² A törvény szigorú előírása alapvető és meghatározó jellegű volt. Ilyen előírás korábban nem létezett a magyar oktatásban.

A törvényadta lehetőségek között kell bemutatnom az egyes iskolatípusokra, az ezekben tanított tantárgyakra, az ipart segítő tananyagra vonatkozó előírásokat. (Az iskolatípusok, a mezőgazdasági, háziipari és ipari területek közötti választások lehetősége pedig átvisz a helyi vezetés, az önkormányzatok területére. Ezeket a kérdéseket, ezeket a problémákat részletesen bemutatom a megfelelő helyen.)

A törvény szellemiségéből adódó, ipari jellegű általános vonatkozások elemzésekor ki kell emelni, hogy már korábban is voltak „kötelező” előírások, amelyekkel bizonyos osztályok elvégzését meghatározták. Ilyen volt például II. József előírása, amely szerint a rajziskola látogatása az iparban tevékenykedő – az akkori céhekben szakmát tanuló – tanulóknak kötelező volt, és az I. és II. Ratio Educationis is meghatározott elérendő célokat és követelte meg néhány osztály elvégzését, de mindezek csak a megfogalmazás szintjén maradtak, vagy nem teljesen érték el a kitűzött célt. Eötvösék hatására még a cél is alapvetően megváltozott.

Az Eötvös-féle törvény elsődleges eredménye az, hogy a korábbi előírásoknál sokkal jobb megoldásokat mutatott fel. Elérte, hogy az iskolások száma és aránya az addigi többszörösére emelkedett. A törvény bevezetése előtt az iskolás korú gyermekek kb. 50%-a járt iskolába, a végrehajtása során pedig ez az arány jelentősen javult, és országosan 80% fölé emelkedett.²³ De a számok és arányok mellett nagyon fontos, hogy a tanulási idő is majdnem megduplázódott. Eddig

²² A népoktatásról. In: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Az 1838-1868. évi törvénczikkék. Franklin Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1896. 449-450. o.

²³ „1870-ben az ország lakosságának 68,7 %-át tették ki az írni-olvasni nem tudók; 1910-re ez a szám 31,3 %-ra csökkent.” In: Mann Miklós: Kultúrpolitikusok a dualizmus korában... i. m. 11. o.

egy ipari munkában érdekeltté vált tanuló 3-5 elemi osztályt és rajziskolát végzett (1 év) többnyire a harmadik vagy a negyedik osztály után. A népoktatási törvény végrehajtása során viszonylag hamar eljutottak, eljuthattak a tanulók a hat elemi osztály elvégzése után a néhány (1-3) tanonciskolai osztály elvégzéséig. Egy jelentősen kisebb csoport pedig a négyosztályos ipari szakiskoláig is.

Egy további, nagy fontosságú lehetőség az oktatási rendszerből következett, amely szerint több elágazás volt a tanulók számára az egyes iskolatípusok között, mint korábban. Ezzel nagyon megnőtt a tanulásban sikeresek száma.

Ezen iskolatípusok működtetéséhez gondoskodtak a tanítónők és a tanítók, illetve az ipartanítónők és ipartanítók képzéséről is. Létrehozták a megfelelő területeken és térségekben a szükséges tanítóképző- és tanítónőképző intézeteket is. A törvény által létrehozott valamennyi iskolatípushoz tanműhelyt is kapcsoltak, hirdetve az iparoktatás fontosságát és helyt adva ennek tanításához is.

Az oktatási rendszer szereplői hamar rájöttek arra – a külföld hasonló intézményeinek példái és saját tapasztalataik alapján –, hogy a törvény végrehajtása egyúttal a tömegoktatás és nevelés kérdéseinek megoldását is jelentette. Az ekkor kialakuló és fejlődő ipari élet változatossága, a különböző iparágak helyzete és igényei, a helyi viszonyok mind olyan tényezők és figyelembe veendő mozzanatok voltak, amelyekre az iparoktatási intézmények szervezetének és tanrendszerének megalkotásánál tekintettel kellett lenni. Fokról fokra több oktatási területen és egyéb területeken is párhuzamosan haladtak előre. Egy rugalmas és fejleszthető rendszert alapoztak meg.

Az iparoktatás az ország iskolaügyi szervezetének legfiatalabb ága volt, mivel addig átfogó jellegű állami iparoktatás nem létezett. A meglévő iskoláknak nem volt, nem lehetett kapcsolata az ipari gyakorlattal, amely csak akkoriban alakult ki. A jól működő rajziskolák csak a kézművesség szintjén készítették fel a tanulókat. A szakszerű, gyakorlati jellegű oktatás hamarosan az ipar fontos részévé, az iparfejlesztés tényezőjévé vált.

Az ipari vonatkozásokat így foglalja össze Szerényi József: „Az 1868. évi XXXVIII. tc.-ben foglalt népoktatási törvény, mely a felső népiskolát és a polgári iskolát teremtette meg, a leányiskolában (64. §) a női kézimunkát kötelezővé tette, sőt a polgári leányiskolákban a rajz is kötelező tantárggyá lett. A törvény ezen rendelkezésében nyilvánvalóan azt a céltatott kell felismerni, hogy az általánosan képző és a népesség szélesebb rétegeinek szánt iskolákban az ipari hajlamot kívánta művelni.”²⁴

²⁴ Az iparoktatás az 1909-1911. években. Szerk.: Szerényi József i. m. 255. o.

Az iparoktatás alapjait a múlt század kilencvenes éveiiig építették ki. Ez a munka, ez az oktatási rendszer Európa élvonalába tartozott, amit a külföldi szakemberek többször megcsodáltak és elismertek.

Az oktató-nevelő munkát meghatározó alaptörvényünkön kívül más egyéb törvények és rendeletek mellett még nagyvonalú ipari és ipart segítő törvénysorozat tette teljessé az iparoktatáshoz szükséges – egyéb területeket is meghatározó – törvényi háttér.

Hazánk akkori vezetőinek alapgondolata az volt, hogy olyan intézeteket kell állítani, amelyekben lehetséges gondoskodni és módot nyújtani az iparosságnak a szükséges képességek megszerzéséhez és a művelődési lehetőségek megteremtéséhez, valamint az egyéni boldogság eléréséhez. Az egyéni sikerek pedig növelték az ország elismertségét, amelyek – nem kevés munka után – újabb egyéni örömek kiindulópontjaivá váltak.

A TANÍTÓKÉPZÉS ELŐZMÉNYEI HAZÁNKBAN

*„...egy kiválogatott ifjakkól álló
együttes álljon rendelkezésre...”²⁵*

Anélkül, hogy a kérdés részletes tárgyalását célul tűzném, szükséges néhány szóban foglalkozni a báró Eötvös József által elfogadtatott törvényt megelőző állapotokkal, azon körülményekkel, amelyek közepette a tanítók munkájukat végezték, végezhatték. Ezt a kérdést Szakál János kitűnő munkája alapján szeretném bemutatni.²⁶

A mindenkori oktatás első embere a tanító illetve a tanítónő. Sokféle szakmában és pályán, hivatásban lehet tevékenykedni, szépet és maradandót alkotni, de a legnagyobb tett minderre képessé tenni a mások gyerekeit...

Hosszú út vezetett az ismeretek átadásának első tudatos kísérleteitől, a nevelés folyamatába bevontak számának növelésétől és kiterjesztésétől, a tehetséggondozás, a tömegoktatás, a hátrányos helyzet és a gyógypedagógia kérdéseinek felmerülésétől és megoldásától a magasztos tanítói hivatás kiemelkedéséig és a képzés intézményes kialakulásáig, államilag előírt fejlesztéséig. Teljes megoldásról nem beszélhetünk, csak adott korra jellemző megoldási törekvésekről, kísérletekről. A tanítóképzés kialakulása és fejlődése a pedagógiai filozófiának is egyik kulcsfontosságú kérdése.

Röviden, néhány gondolat erejéig szeretnék kitérni erre. Már a civilizáció folyamatának kezdetén, a kultúra első lépéseinél is két markánsan elkülönülő tendenciát kellett és lehetett megkülönböztetni. Ez a két irányzat először elkülönülten és önállóan, később egymás mellett párhuzamosan, majd több-kevesebb közös alappal és átfedéssel fejlődött.

Az egyik típusú képzés során készítették fel valamilyen kiemelkedő tevékenységre, különleges feladatra, szent küldetésre, magas beosztásra, stb. a várományost, a kiválasztott jelöltet. Eleve hiba volt, ha a felkészítendő és a felkészítő nem rendelkezett küldetésstudattal; döntő többségben azonban ez nem volt probléma. Így emelkedtek ki a törzs tagjai közül a „beavató emberek” és a „sámánok”. Ilyen folyamat során képezték később a királyokat, császárokat is. Az ebben a nevelési, oktatási folyamatban szerzett tapasztalatok és levont következtetések általánosított elméleti megállapításai váltak alapjává a kis számú házi-tanító tevékenységének a szintén kis számú főúri család ivadékainak felkészítése során, amikor

²⁵ Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford.: Mészáros István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 171. o.

²⁶ Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Hollóssy János könyvnyomtató, Budapest, 1934.

azok a tradícióik szerinti feladataik ellátására készültek. Természetesen a felkészítés tanulási folyamatában a nevelés és oktatás tartalma is jelentős eltéréseket mutatott.²⁷ (Ma ehhez hasonló lehet bizonyos egyetemeken a speciális tudósképzés is.)

A felkészítő és a felkészítendő kapcsolata asszimetrikus volt, egyrészt a rang miatt az egyik javára, másrészt a felkészültség alapján a másik javára. Közös akarattal és esetleges megegyezéssel elérhető volt a két – kizárólag a pedagógiai munkában – egyenlő fél kommunikációja, ezzel a tudás átadásának optimális lehetősége is. A fejlődés útja „az egy felkészítő egy felkészítendő” arány módosítása az „egy felkészítendő és több felkészítő” irányban volt lehetséges. Később a közben kialakult intézményeket is bevonták ebbe a felkészítési folyamatba, amikor a tananyag növekedése ezt megkívánta. A várományos és a tanítója is a legjobb iskolákat és egyetemeket végezte el. Ezzel az uralkodó magas beosztású nevelőjének feladata és felelőssége nem csökkent. A nevelő kiválasztásának kritériumai is sokasodtak és a feltételek is nehezedtek, de a kiváltságok is szaporodtak.

A másik típusú képzés alapján különült el a társadalom összes többi tagja. Kezdetben az apa-fiú és az anya-leány kapcsolatban formálódó, tehát a nemek szerinti szereptanulás volt a megfelelő és folyamatos képzés, a megfelelő nemű szülő (rokonok és ismerősök) utánzásával. A közösség munkájának, életének változása, új feladatok megjelenése indította meg a társadalmi elkülönülés folyamatát. Ekkor kapta valamelyik emberösünk azt a kitüntetett feladatot, hogy a mások gyerekeire is felügyelhetett, amely bizalmi helyzetet azzal érdemelte ki, hogy több sikertelen és sikeres próbálkozás után a legeredményesebbnek mutatkozott a nevelést illetően. A megőrzés, a felügyelet, az ellátás és a kíséret voltak az első teendői a kiválasztottnak. Lehetek közöttük olyan tehetségesek is, akik le tudták kötni a gyerekek figyelmét, s amíg ilyen képességű egyén nem állt rendelkezésre, a szülők kénytelenek voltak maguk gondozni a kicsiket. E típusú képzés során tehát a felügyelet, a kíséret, a gondoskodás, az őrző-védő funkció volt elsődleges. Ekkor a tanulás még nem intézményesült formában történt, az ismeretek döntő többségét a szülőktől és rokonoktól sajátították el a gyerekek. A család alkotta természetes kapcsolat adta a legközvetlenebb tanulási lehetőséget, a szülők maguk oktatták és nevelték a gyerekeket. Ebben a folyamatban sajátították el a gyermekek a gyakorlati ismereteket, a szokásos viseletet, az egyszerű hitéleti kérdéseket, sőt a törvényeket, az elődök tetteinek ismeretét és természetesen az írást és olvasást, ha a szülők

²⁷ Gáspár László: A pedagógusszakma kialakulása és differenciálódása. In: Gáspár László – Kelemen Elemér: Neveléstörténet problémátörténeti alapon.... i. m. 47-48. o.

rendelkeztek ennek tudásával. Még a magasabb műveltségre szert tett népek is századokon keresztül éltek és fejlődtek anélkül, hogy tanítók és az őket képző intézetek szükségét felismerték volna.²⁸

Idővel kiderült, hogy bizonyos feladatokat egyesek jobban tudnak ellátni. Mivel ez a vadászat sikerét erősen befolyásolta, elkülönült a fegyverek készítője, stb. De a többi ismeretet, például a vad becserkészését, a fegyver használatát mindenkinek tudni kellett, mert ez a megélhetés alapfeltétele volt. Ennek megfelelően különbséget tettek a mindenki számára szükséges ismeretek és a speciális képzés által megszerezhető különleges „tananyag” között. Ebben az értelemben elkülönült a tűz őrzője, majd a tűzgyújtás ismeretének továbbadása, a törzsre jellemző hitéleti kérdések ismerete, a világmagyarázatok megjegyzése, és azok a további személyek, akik a felmenőket és azok tetteit vésték agyukba, lehetőséget teremtve ezzel a kezdeti szellemi tevékenységgel a mitológiák kialakulásához és ezek továbbfejlődéséhez. Eleinte csak egy ember, később talán többen voltak szükségesek ezen ismeretek generációról generációra történő átadásához. Lassan differenciálódott a szellemi élet is, amelynek következménye volt a szellemi és lelki élet fenntartásához, majd javításához szükséges képességek felismerése. A magolás, a gyakorlás, a szorgalom időigényessége is hozzájárult a különböző területek elkülönüléséhez. A különböző feladatok sikeres elvégzésekor más és más képességeket figyelhetek meg és ismerhetek fel. Több ellentmondás – rövidebb, hosszabb idő alatti, de mindenképpen jó – megoldása után a feladatokra történő speciális kiválasztás kezdeti formáit alkalmazhatták. A nyomolvasás, az állatok mozgásának, csapásainak ismerete, a mérgező növények megjegyzése és felismerése, a harcok, a vadászat, stb. eltérő képességeket kívánt, de ezen képességek tudatos fejlesztésére még hosszú ideig várni kellett. A sokszori és hosszadalmas ismétlések lehettek az első lépések. A memorizálás eredményességét javította, a bevésést elősegítette, ha a szövegek egybecsengtek, azaz rímelték a sorok, ha ütemes volt a szöveg, stb. Az egyes sikeresnek, tehát megtanulásra érdemesnek tartott mozgások sokszori ismétlése és ütemezése a táncos-játékos gyakorlás irányába mutattak. Az áldozat vagy a jövőben elejtésre kerülő áldozat előrevetítése és alkalmas utánzattal való helyettesítése pedig a hitélet kezdeti ceremóniáinak alapjait jelentették. Ekkor készültek az első festmények, szobrok, műtárgyak is.

A tanulási folyamat során az ügyes megoldások, ötletek kiválthatták a többiek csodálkozását és elismerését, ami lassan tudatosult a végrehajtóban. Elkülönült a jó fegyverkészítő és a jobb

²⁸ Dittes, Friedrich: A népiskola módszertana. (szerk.: Gyertyánffy István és Kiss Áron.) Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1876. 251. o.

fegyverkészítő, vagy a jó gyermekmegőrző és a még jobb. Megjelent, fokozatosan kialakult a küldetéstudat is, ami javította a feladatok ellátásának színvonalát. Egy bizonyos tudásmennyiség megléte és átadásának szükségessége kellett ahhoz, hogy ezt a családi-törzsi nevelő-oktató folyamatot kiszélesítsék, azaz a tanulók számát növeljék. Csak meghatározott feladatok ellátására képezték ki a kellő számú tanulót.

Iskoláról igazából csak akkor beszélhetünk, amikor a tanítás anyagába olyan új elemeket volt szükséges bevonni, amelyeket az eddigi „tisztá” intézményen kívüli nevelés folyamata már nem vállalhatott fel. Mezopotámiában nem vetési vagy talajművelési fogásokat tanítottak a termékeny félhold területén, mert azt bárki megtanulhatta otthon, illetve munka közben. Az öntözést, a csatornarendszerek működtetését is elsajátíthatták. Az énekeket és a verseket is szájhagyomány útján adták át. Az ismeretek sokasága, az adminisztráció fejlődése, a tulajdon jelölése (billog), a szerződések rögzítése (rováspálca), üzenetek küldése és átadása (hírnökbot), egyrészt, az emberi memória végeessége és az ismeretek megőrzésének szándéka, valamint a tudás átadásának biztonsága másrészt, hozta létre az írást, ennek tanítása pedig az első iskolákat.²⁹

A kiválasztottak, a kivételesen szerencsések kerülhettek a merőben új intézménybe. Később az uralkodók és vezetők mellett kis számban járhattak néhányan, akik a szükséges ismereteket rögzítették az agyagtáblákon, viaszon, stb. Egy tanító és néhány tanuló volt a kezdeti arány az iskolán belül. A fontos központokban alakultak iskolák. Tanító csak az lehetett, aki ezekkel a tananyagokkal tisztában volt. Kezdetben csak az írással, olvasással és számolással.

Az ismeretek további növekedése és a népesség szaporodásából következő feladatok miatt a városokban a hasonló életkorú gyerekek nagyobb számban való előfordulása alapján lehetett szervezni a fejlődést nyújtó további iskolákat. Ezek kétségtelenül egyházi intézetek voltak.

A tanítók képzése ismeretlen volt, legjobb esetben is csak magánügy. A harci cselekedetek, a területek elfoglalása, az utazások és felfedezések, az ismeretlen új országok, emberek adták a tanulnivalót és a tanulási lehetőséget is. (Például Nagy Sándor hódításai során gyűjteményeket küldött tanárának, Arisztotelésznek.) Békében utazás, tapasztalatszerzés, tanítás-tanulás és újabb utazások biztosítottak újabb elsajátítható ismereteket a nyitott szemű és szívű, az újat felfogni és megkülönböztetni képes tanulni vágyóknak. Ezt a helyzetet felhasználva és ezt a lehetőséget felismerve jelentek meg a

²⁹ Kéki Béla: Az írás története. A kezdetektől a nyomdabetűig. Vince Kiadó, Budapest, 2000. 12-13. o.

vándortanítók, akik szakmai, mezőgazdasági ismereteket terjesztettek. Aki tehette, külföldről hívott nagy hírű tanítót vagy mestert. (Ilyen volt például Hunyadi Mátyás, aki udvarába olasz építészeket hozatott. A peregrinusok és a céhlegények külföldi tanulóidejük alatt elsajátított ismereteikkel emelték az ország kulturális színvonalát.) Ezt nevezhetjük elsődleges átadási-átvételi folyamatnak, amikor a diákok az alkotótól, a felfedezőtől, stb. első kézből tanulták a tanítandó anyagot.

Az élet differenciálódása és a társadalmi hierarchia bonyolódása és rétegződése adta a lehetőséget a tanítóképzés beindításához. Az elsődleges átadási folyamatban részt vett tanító továbbadta ismereteit a többieknek: ezeket a további átadási folyamatokat másodlagosnak, harmadlagosnak, stb. nevezhetjük és egyáltalán nem tételezhetünk közöttük olyan nagy különbséget, mint ahogy az első közelítésből tűnik. Hamarosan az átadás-átvétel folyamatának gyakorlata alapján kialakított elméletek világítottak rá a tanítói munka lényegére. Éppen az a tanítói munka lényege, hogy a sűrítés, rendszerezés, gyakorlás, összefoglalás, lényegkiemelés és rávilágítás, stb. nélkülözhetetlen szellemi műveletei által nem kellett minden generációnak újra kezdeni az egész ismeretszerzést. Az információhordozók nagyon segíthették és megkönnyítették ezt a folyamatot. Beteljesítéséhez azonban szükség volt – a pedagógiai tapasztalatok elméleti rendszerezését is magával hozó – tanári munka tudatos megtervezésére, ami a tanító- és tanárképzés kibontakozásának kiindulópontja volt. Ez két részből állt: A tananyag ismeretéből illetve módszertani tudásból.

Mindehhez hozzájárult az, hogy az „egy tanító-néhány gyerek” arány „egy tanító-több gyerek”, majd „egy tanító-sok tanítvány” arányra romlott. Tehát a tanulásban részt vettek számának növekedése és a tanítók kevés száma hívta életre a tanuló és a tanító ismeretszerző illetve -átadó munkájának tanulmányozását. A történelem során már korán felmerült a tanuló személyiségének megfigyelése és a megfelelő cél felé irányítása, a folyamatban való tudatos és aktív részvételének kialakítása. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a tanulók küldetésstudata és a tanulással kapcsolatos elszántsága sok hiányt mutatott, és ahogyan nőtt a számuk, úgy vált szükségessé a különböző felismert törvényszerűségek beépítése az iskolai munkába. A tananyag kedvező alakítása, a tanulás megszerettetése állította középpontba a pedagógiát. A tanulás sokszor politikai érdek is volt, és e jellegzetesség a felvilágosult abszolutizmus idején felerősödött és általánossá vált. A tanító személyisége ekkor már fontos része volt a kialakult képzésnek. A XIX. században a tanulás állampolgári jog lett. Bizonyos iskolákat kötelező volt elvégezni. A szabadság, az emberi kiteljesedés demokratikus módjaként deklarálták a tanulás egyre több ember számára való biztosítását, azzal a célkitűzéssel, hogy ezegyszer

valóban általános és teljes lehet azokban az országokban, ahol ennek a feltételei megértek. Már a múlt század második felében Magyarországon is több jogszabály határozta meg a tanító-tanítvány létszámok konkrét arányát. De a tanulás ellenzői is megjelentek. A küldetéstudat hiánya olykor megtalálható volt a tanítókbán, amikor számuk növekedése során már nem hivatást, hanem csak munkalehetőséget jelentett a tanítás.

A tanítóképzés a történelem folyamán változott és fejlődött. Az iskoláztatás fokozatos kiterjesztésével, a tanulólétszám növekedésével az iskolafenntartók különböző szinteket és fokozatokat, változatos iskolatípusokat alakítottak ki, korosztályokhoz igazították a tanítás tartalmát és módszereit, és mindehhez igazodott a tanítóképzés is. Egy korcsoporton belül több iskolatípus közül választhattak az érdeklődő tanulók, ennek megfelelően változatok jelentek meg a tanítóképzésben is. Ezek egyike az ipari tevékenységek oktatását, az itt tanuló gyerekek nevelését tűzte céljául.

Az iskoláztatás és tanítóképzés magyarországi története hasonló fejlődési utat járt be. Elöljáróban utalnom kell arra a tényre, hogy – bármely, a magyarság régi históriáját kutató tudós véleményén állunk is – a nem intézményes nevelés során rengeteg ismeretet lehet átadni a következő generációnak. Ebből a törzsi-családi nevelésből következően igen fejlett kultúrájú magyarok érkeztek a Kárpát-medencébe. Törzsenként változó mértékben rendelkeztek a rovásírás ismeretével is, amely a nagy távolságok miatt fontos információközvetítő volt. A több generációt érintő, egy vagy két jól elkülöníthető időpontban történt honfoglalás hosszú folyamata és az említett korábbi műveltség alapján a magyarok jelentős ismeretek birtokában foglalták el hazájukat. A tapasztalatok alapján szerzett, tehát tanult, és a felfedezett és alkalmazott harci, gazdasági, erkölcsi, vallási, stb. ismereteik és tudásuk igen szerteágazó, többreépítő és sokszínű volt. Ezek között az ismeretek között a kereszténység alapelemeit is megtalálhatjuk. A görög-római kultúra és a kereszténység szintézise a klérus írástudóinak vezetésével és intézményeinek irányításával jött létre. Ez a szellemi vonulat átfogta Európa fejlett államait, amelyekhez kapcsolódhattak a népvándorlás során ide érkezett új társadalmak. A kereszténység növekedése, fejlődése, majd térhódítása hozta létre az első iskolát is Géza fejedelem idejében, Szent Márton hegyén, 996-ban. Ezt számos további iskola alapítása követte. Szent Mór (Maurus), a pécsi püspököt, aki a pécsi székesegyházat építtette és sokat tett a környék kulturális életének fejlesztéséért, az adatok szerint „puer scholasticus”-ként emlegették.³⁰

³⁰ Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája. 996-1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. é. n. 13. o.

Az első, név szerint is ismert magisztert Imre herceg tanítója, Szent Gellért alkalmazta a csanádi püspökség „különös házában” a grammatika és a muzsika tanítására. „Walter, először Bakon Bééli, azután Csanádi Kanonok, Sz. István Király idejében; és első olyan Oskola Mester, vagy Professzor Magyarországon, a’ kinek nevét tudni lehet.”³¹ Az iskola munkájának híre, a gyerekek előmenetelének sikere vonzotta a tanulni vágyókat, akiknek a létszáma akkorára növekedett, hogy a Henrik nevű tanítót – a már akkor is híres Fejérvár iskolájából – hozatták el az olvasás tanítására.

Az ókori hét szabad művészet tárgyait megismerték és tanították ezekben az iskolákban.

Ekkor és innen indulva még nagyon sokáig nem számolhatunk intézményes tanítóképzéssel. Nem volt külön tanítóképzés. A tanulni akarók száma viszont nőttön-nőtt. A szerveződő egyházon belül először paptanítók, majd később polgárok és nótáriusok is foglalkoztak a gyerekekkel azokban az iskolákban, amelyek az egyház irányítása és felügyelete alatt működtek. Az iskolák szorosan az egyházi szervezethez kapcsolódtak, annak részei voltak. Az oktatási rendszer alapját az egyházi szervezet képezte. Az alap a városi közösség volt, azaz a paróikia illetve ecclesia. Ezt az elnevezést alkalmazták a falusi közösségekre is, majd ezeket plébániának nevezték.³² Ennek megfelelően a katolikusok iskoláikat az egyházi területi beosztás figyelembe vételével alapították, amely munka során az iskolák alapítását és működtetését beillesztették a politikai, társadalmi és vallási feladatok sorába. Egy-egy adott terület lélekszáma szerint káptalani, apátsági és plébániai iskolaváltozatok működtek.

A Nagy Károly által létrehozott iskolarendszer a kereszténység területein – így hazánkban is – elterjedt. Az első ismert káptalani iskolák ekkor az esztergomi, a fehérvári, a csanádi, a győri és a váci iskolák voltak. Ezekben a helységekből működő káptalani iskolákat különböző forrásokban említették meg.³³ A XI. században már kialakult az iskolai hálózat, amelynek további részét képezték a városi-plébániai iskolák. Sok ismeretet azonban a nem intézményes nevelés keretében tanultak meg a gyerekek.

A magyarságnak a letelepedést követően sok új dolgot kellett elsajátítani. Ezek között számos mezőgazdasági és ipari jellegű volt, mivel az új helyzet új tanulnivalót is jelentett és feltételezte az aktív

³¹ Budai Ferenc: Magyar Ország polgári históriájára való lexicon, a’ XVI. század végéig. Kiadta Budai É’saiás. Nagy-Váradonn, Máramarosai Gottlieb Antalnál, 1804-1805. III. köt. 673. o.

³² Katus László: A középkor története. Egyetemi tankönyv. Pannonica-Rubicon. Budapest, 2000. 87. o.

³³ Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája... i. m. 14. o.

tanulást. Nagyon helyesen mutatott rá erre a tanulási folyamatra másfél évszázaddal ezelőtt Pauer János, amikor ezt írta: „A’ földműveléshez továbbá különféle eszközök, és épületek elkerülhetetlenül szükségesek lévén, a’ szerzetes férfiak csupán földművelés által, mindjárt az alkotmány kezdetén, egyéb mesterségek gyakorlatára is utat mutattak.”³⁴ Az ismeretek átadásának folyamatában megoszlottak a feladatok a nem intézményes nevelés és az iskolai nevelőmunka között. Az információátadás két lehetősége között nem állíthatunk fel fontossági sorrendet, mert például a lovászat, a fegyverek készítése, a harcászat, stb. feladatait nem intézményes körülmények között, de bizonyosan ellenőrzött feltételek mellett, sőt sokszor „felső” irányítással kellett végrehajtani.

Természetesen a nevelő-oktató munka mind a négy alapfeltétele adott volt, de ezek szerepe és fontossága koronként sokat változhatott és változott is. Az első „feltétel”, a **nevelendő gyermek**, nem sok problémát okozott, mert kevés írástudóra volt szükség, így kiválasztották a könnyen kezelhető, csöndes, szorgalmas, néhány kérdés gyors megválaszolása után kellően eszesnek bizonyult vagy annak hitt tanulókat, és sokat foglalkoztak velük. Ők, miután elsajátították az írás-olvasást, békésen másolták a kódexeket. Még a neveik is fennmaradtak, köztük egy hölgyé is, akit Ráskai Leának hívtak. Mások nyelveket tanultak és akár a diplomáciáig is eljuthattak. Egy szűk kisebbség számára még a hittan és egy kevés latin volt **az oktatás anyaga**, amellyel kimerítettük a második feltételt is. A kolostori iskolák hálózatában már a trivium tárgyait, a computust, azaz a számolást és a musicát, azaz zenét tanították. A grammatikát, a retorikát és a dialektikát, azaz a trivium tárgyait a hibátlan latin tudásért, a levelek, oklevelek és könyvek készítése céljából tanulták. A tankönyveket – külföldi példák szerint – párbeszédes formában készítették. Több forrás utal magyarországi könyvekre és tankönyvekre. Bonipert pécsi püspök kapott egy Priscianus-kötetet, amelyet a latin nyelvtan tanításához használtak. István király esztergomi udvarában használták az „Erkölcstanító könyvecskét”, amely az első neveléstani műnek számít hazánkban. A Szent Márton hegyén működő bencés kolostor első könyvtárkatalógusa több tankönyvet kínált az érdeklődőknek.³⁵ A tananyag az új igényeknek megfelelően átalakult. A nyelvtani szabályok elsajátítása és begyakorlása után az ókori auktorok munkáinak olvasása és értelmezése következett. A megismert szövegeket vissza is kellett adniuk a tanulóknak, sokszor verses formában, természetesen latinul.

³⁴ Pauer János: Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Árpádok időszakától korunkig. Pályamunka. Székesfehérvárott, özv. Számmer Pálné betűivel. 1855. 74. o.

³⁵ Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája... i. m. 13. o.

A quadrivium tárgyai közül a zenére és az aritmetikára fordítottak sok időt.³⁶ A harmadik feltétel a **tanítás módja**. A kis létszám, a kiválasztott gyerekek és a feltételezhetően ilyen körülmények között kialakítható érdeklődés nem kívánt különösebb módszertani felkészültséget. Az első két évet az alapismeretek elsajátításával, majd további 5-6 évet az artes tanulásával töltötték a tanulók. A **nevelő személyisége** már ekkor döntő volt. Ha tudott játszani a gyerekekkel, volt elég fantáziája a mesemondáshoz és tisztában volt azokkal az ismeretekkel, amelyeket el akart sajátíttatni a tanítványaival, akkor egy-egy türelmes barátnak sok élménye lehetett a növendékeivel, és azok is szerethették és tisztelhatték őt. A személyes példamutatás, a hibátlanságra törekvő, részletekbe menő, kifogástalan tárgyi tudás már akkor is elengedhetetlen alapfeltétel volt.

A XIII. században a pesti, a XIV-ben a budai, majd további városi-plébániai iskolák alakultak: Kassán, Lőcsén, Selmezbányán, Zólyomban, Kolozsvárott, Besztercén, Nagybányán, Brassóban és Sopronban, s a XV. század középső évtizedeitől vannak adatok Eperjes, Bátfá, Késmárk, Kisszeben, Körmöcbánya, Trencsén, Nagyszeben városi-plébániai iskoláiról. A XV. század elejére a magyar iskolahálózat részeként a korábbi káptalani iskolák mellé szerveződtek az újabbak: Pozsonyban, Veszprémben, Pécsen, Egerben, Nagyváradon és Gyulafehérvárott. Ezekhez a káptalani iskolákhoz csatlakoztak a számukban is megnövekedett – ekkorra már több mint harminc – városi-plébániai iskolák is.³⁷

Az iskolarendszer fejlettségét mutatja, hogy a mennyiségi növekedés mellett a káptalani iskolákban különböző szinteket különíthetünk el. Mészáros István így foglalta össze ezt az egymásra épülő képzést: *„Megszilárdult három tagozatos belső szerkezetük: kezdő kisdiákok; azután latin nyelvtant-irodalmat tanulók; majd a bölcsellettől és teológiával (egyes helyeken joggal is) foglalkozó nagydiákok tagozata. Kialakult a nagydiák-tanítók – a preceptorok – szerepköre (maguk is tanulnak a nagydiák-tagozaton, ugyanakkor tanítanak az alsó és középső tagozaton).”*³⁸ A megkülönböztető ruházatot viselő preceptorok képzése is a rendszer fejlettségét igazolja. Ezt a képzésformát később átvették a protestánsok is.

A nevelők, a tanítók kiválasztását, fejlesztését és külön képzését a reformáció-ellenreformáció törekvései indították el. A nemzeti nyelv térhódítása először a Biblia-fordításoknál mutatkozott meg, majd az irodalom által egyre szélesebb rétegekben terjedt, végül a tudományos

³⁶ Katus László: A középkor története... i. m. 140. o.

³⁷ Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája... i. m. 15-18. o.

³⁸ Ott. 16. o.

életben is megjelentettek magyar nyelvű műveket. Ezek a hatások az iskoláinkat is elérték és alakították. Erdélyben Apáczai Csere János ekkor írta azt, hogy „fölöttébb szükséges” iskolákat állítani. Munkájában az iparral kapcsolatos ismereteket száz évvel korábban írta le, mint azt tették a francia enciklopédisták. Óriási lendületet adtak a közoktatásnak a felekezeti iskolaállításai.

Benkóczy Emil munkájában Oláh Miklósról II. Lajos özvegyének, Mária királynénak titkáráról, a későbbi egri püspökről a következőt jegyezte meg: „...az 1560-i nagyszombati zsinaton nagy beszédet mondott a népnevelés ügye mellett és elrendelte, hogy minden plébános iskola-mestert tartson; ahol pedig a község olyan szegény, hogy iskola és iskolamester tartására nem képes: a szomszédos községekkel együtt fogadjon tanítót.”³⁹

A „Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu” című, 1599-ben kiadott és majd két évszázadon át érvényben lévő jezsuita iskolai szabályzat alapján működtek a katolikus középiskolák. E szabályzat kezdete óta ismert volt a „Collegium repetencium”, vagyis az ismétlők kollégiuma, amelyben – mint azt a neve is mutatja – a gimnáziumi tananyag ismételt feldolgozásával nevelték iskoláik számára a nevelőket, tanítókat.⁴⁰

A vallási harc jegyében érkeztek az országba a Szent Bernát rendalapító szellemében tevékenykedő hölgyek, akik tevékenységükkel még azt is kiérdemelték, hogy a Szent Jobb őrei lehettek. Pázmány Péter telket, Telegdy Miklós pénzt adott az építkezéshez. „Mária leányai” 1627-ben vonultak be Pozsonyba. 1770-1777-ig Budán, majd 1787-ig Vácott tevékenykedtek. Pesten a domonkosok kolostorába költöztek, ahol 1787. október 15-én nyitották meg a külső iskolát. „1792-ben nyílt meg házukban a munkaiskola.”⁴¹

A korabeli helyzetet nagyon jól szemlélteti az alábbi fontos részlet is. Ebben Szőnyi Pál Feldére hivatkozott és a porosz Mark és Altmarch helységeket tette meg színhelyül, ahol „... 1734-ben május 26. a Klevekamra azon határozatot tette, hogy falukon csak az olly szabók

³⁹ Benkóczy Emil: Pyrker első magyar tanítóképzője. Az egri érseki r. k. tanítóképző centenáriuma. Adatok a tanítóképzés történetéhez. Eger. 1828. Az egri érseki liceumi könyvnyomda nyomása. 4. o.

⁴⁰ Gáspár László – Kelemen Elemér: Neveléstörténet problémátörténeti alapon... i. m. 170-171. o.

⁴¹ – Dr. Pétergál Henrik: Az Angolkisasszonyok róm. kat. polgári iskolai Tanárképző Főiskolájának ötvenéves múltja (1894-1944). (különlenyomat) Budapest, 1944. 2. o.
– M. Richter Sarolta: Az Angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria intézetének története. 1770-1937. Kiadja: Az Angolkisasszonyok B. M. V. intézete. Budapest, é. n. 57. o.

*tűressenek el, kik egyszersmind iskolamesterséget folytatnak, vagy egyházfiak.”*⁴²

Európában, La Salle nyomán – akiben egyébként a tanítók védőszentjét is tiszteljük – a XVII. század végén kezdődött meg a tanítók képzése. Az 1770-es években Reckanban Rochow és nyomában mások is fáradoztak a probléma megoldásán. *„A XVIII. század végén már egyre többen törekedtek a tanítóképzés színvonalának javítására.”*⁴³ Ezt követte August Hermann Franke egyik intézete, majd a berlini reáliskolát kell még megemlíteni, ahol Ignaz Felbiger is tanult.

Hazánkba Felbiger munkássága hatására került a tervszerű tanítóképzés, de ekkor még a neveléstörténet, a pedagógia és a gyakorlóiskola ismeretlen fogalmak voltak. A képzés csak a jelöltek általános műveltségét kívánta fokozni, növelni.

Az 1770/71-es tanévben 2845 népiskola és 4215 iskolamester volt Magyarországon. Az iskolakötelesek kb. 25%-a tanult. Szakál János pontosan fogalmazott, amikor a korszakról a következőket írta: *„A templommal bíró egyházközségekben, ahol tehát állandó pap is volt, ott tulajdonképpen a templomi segédszolgálatra megválasztott iskolamester oktatta az év igen rövid szakaszában az olvasásra, éneklésre, írásra, esetleg még a számolásra a gyermekeket.”*⁴⁴ A teljes elemi iskola három, esetleg négy osztályos volt. Előfordult a latin nyelv elemeinek tanítása is. A tanév novembertől márciusig tartott. Az iskolamestereknek egyéb feladatai is voltak: a városház órájának felhúzása, a templomi karmesterséggel járó feladatok elvégzése, a városi zenekar karmesteri állásának ellátása és az adószedés. Néhány adat szól arról, hogy az iskolamesterség mellett harangozó, éjjeli őr és bakter feladatokat is elláttak.⁴⁵

Később a tanító, a jegyző (nótárius) egy személy volt. Intézményes képzésük tehát nem volt. Mária Terézia korában az 1777-ben kiadott Ratio Educationis alapján nem volt pontosan elhatárolva az elemi és a középfokú oktatás. A színvonal a mindenkori tanítótól függött. Kivétel lehetett, ha volt gimnázium. Az oktatás, mint politikai kérdés megjelent az államigazgatás kérdéseként, de a kiművelt alattvalók haszna és a túlságosan felvilágosult állampolgároktól való félelem kettőssége és ütközése miatt mindez nem lehetett kellően eredményes. Ez mint

⁴² Szőnyi Pál: A Pesten felállítandó protestáns Praeparandia terve. Budán, nyomtatott a m. kir. Egyetemi Nyomdában. 1846. 41. o.

⁴³ Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 119. o.

⁴⁴ Szakál János: A magyar tanítóképzés története... i. m. 11. o.

⁴⁵ Tímár Kálmán: Az érsekújvári Kir. Kat. Tanítóképző Intézet története. Kalocsa, 1938. Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdája. 8. o.

vallási kérdés jelent meg: „A királyi rendeleteken nyugvó intézkedések kötelező erővel csak a katolikusok tanügyére vonatkoztak, a protestánsok minden olyan rendelkezésnek ellenálltak, amit nem az országgyűlés hozott.”⁴⁶ Ebből következően a képzés nem volt, nem lehetett egységes az országban. (Az önképzés, mint módszer, természetesen fennállt és ezzel éltek is a tanítók. Legtöbbjük azonban csak elleste a tanítás bizonyos nélkülözhetetlen elemeit.)

Az akkori népoktatás állapotával foglalkozott Fináczy Ernő is, aki az 1770-ben elvégzett összeírásról – amit korábban már említettem – megállapította, hogy az bizony hiányos, mert a 43 vármegyéből csak 33 adatai maradtak fenn. Bereg, Sáros, Szepes, Ung vármegyékből egyáltalán nincs adat. A Borsod, Gömör, Hont, Liptó, Zemplén, Zólyom vármegyékből küldött adatokat hézagosnak találta, Jász, Kis-, és Nagykunság adatai közül néhány felületes, sőt ellentmondó. A beérkezett adatok alapján 2845 népiskola volt. Ha ehhez hozzászámítjuk az ismert iskolákat és elvégezzük a kiegészítést, akkor össze kell hasonlítani a következő évi méréssel, amely a lelkészeket vette számba. E szerint 1771-ben, 8744 helységben 4317 lelkész tevékenykedett. Ez alapján legalább 4000 népiskola volt. De – tette hozzá Fináczy Ernő – ennyi helyiség nem jelentett ennyi alkalmat is a tanuláshoz.⁴⁷

Sebestyén Gyula az alábbiakban foglalta össze a tanítóképzés kezdeti korszakának lényegét: „A közoktatásügyi szervezet készítői nagyon jól tudták már – túlozták is – hogy a tanítás mesterség, sőt művészet s mert arról is meg voltak győződve, hogy a mestert a gyakorlat teszi mesterré, a tanítóképzést egészen a gyakorlatra alapították.”⁴⁸

A Felbiger-féle sagáni módszer elterjedése

Az iskolák számának szaporodása és a növekedő tanuló- és tanítólétszámok újabb problémákat (és megoldásokat) hívtak életre. A fejlesztő, kísérletező szándékú, kreatív tanítók által keresett és alkalmazott módszerek és eljárások hirtelen sokasága és ezek változatai jelentek meg. A továbbfejlődéshez szükséges volt bizonyos támpontokat adni. Ezt a célt tűzte ki Felbiger, amikor megalkotta a *normát*, azaz a mintát, és az erről elnevezett normaiskolát, amely hamarosan elterjedt Ausztriában és Magyarországon is. A módszer a nevét egy Sagan nevű, akkor Sziléziához tartozó városról kapta, ahol

⁴⁶ Szakál János: A magyar tanítóképzés története... i. m. 7. o.

⁴⁷ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. II. k. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1899. 234-236. o.

⁴⁸ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése. Budapest, 1896. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai). 6. o.

Felbiger ágostonrendi szerzetes apát volt. Ennek a módszernek megfelelően Bécsben 1771-ben négy évfolyamos normáliskola nyílt. A tanítóképzés a negyedik osztályban történt. A sagáni módszer lényege néhány alapfogalom körül kifejtethető: közös olvasás (das Zusammenlesen), együttes tanulás (das Zusammenunterricht), kezdőbetűs módszer (die Buchstabenmethoden), táblázatos módszer (Tabellen-Methode), katekizálás (das Kathekisieren).⁴⁹ Felbiger a korabeli módszerekhez képest döntő változásokat vezetett be a tanítás folyamatába. 1774-ben adta ki egész Ausztriára vonatkozó rendtartását,⁵⁰ két év múlva pedig a módszertani kézikönyvét⁵¹. A követelményeket is leírta. 1774-ben Pozsonyban indult meg az első magyarországi normáliskola az egykori jezsuita székházban, ahol is Felbiger javaslatára Róka János lett az igazgató. Ebben az időben éppen a jezsuita rend feloszlása okozott iskolahiányt. Ennek a hiánynak a megszüntetése hívta létre az I. Ratio Educationis-ként emlegetett királyi rendeletet, amely alapján ezeket a normáliskolákat is megszervezték. Öt tanára volt a pozsonyi iskolának, akiket név szerint is ismerünk:

Weiss Lipót (kegyesrendi) mértant és polgári építészetet, Oberleitner Ferenc vallástant, Walter József olvasást, Schlechter Antal írás és rajz tantárgyat tanított, Rössler János pedig a kezdők tanítója volt. (A három utóbbi világi személy volt.)

Kiss Áron szerint a teljes normáliskola tantárgyai a következők voltak:⁵²

A./ Vallás:

1. Tanfogalmak; 2. Rendszeres vallástan; 3. Történeti vallástan; 4. Erkölcstan.

B./ Egyéb nélkülözhetetlen:

1. Betűismeret; 2. Szép és helyesírás; 3. Számolás.

C./ Tárgyak gazdálkodóknak, művészeknek, iparosoknak:

1. Anyanyelv; 2. Latin; 3. Háztartás-gazdászat; 4. Természettan; 5. Természetrajz; 6. Művészet és ipartörténet; 7. Történet és földleírás, különös tekintettel a hazára; 8. Földmérés, mértan, építészet, géptan elemei, szabadkézi rajz.

⁴⁹ Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. (1600-1800.) Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. 337-339. o.

⁵⁰ Felbiger, Ignaz: Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt-, und Trivialschulen in sämtlichen kaiserlichen Erbländern. Wien, 1774.

⁵¹ Felbiger, Ignaz: Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erbländern. Wien, 1776. 508. o.

⁵² Dr. Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Budapest, Franklin Társulat, 1881. 22-23. o.

D./ Tárgyak leendő tanítók számára:

1. Metodika; 2. Oktatási gyakorlat; 3. Iskolai fegyelemtan;
4. Katalógus vezetése; 5. Vizsgaeljárás.

Ez utóbbi nem minden normáliskolában volt. Igen egyszerű célkitűzéssel dolgoztak, cél volt mindössze az első három év anyagának tudása és kísérlet a tanításra. „...*az egész tanítóképzés nem volt tehát egyéb, mint néhány csekély tehetségű ember odaidomítása, hogy a falusi gyermekeket írni, olvasni s a katekizmusra meg tudja tanítani.*”⁵³

Az iparosok számára működtek még a korábbi királyi rajziskolák is, amelyek a szakmai elméleti ismereteket továbbbővítették a tanulóknak.

1777-ben Budán indult meg egy teljes tantárgyakat tanító normáliskola a várban. Tábor Lipót volt az első igazgatója. Ezek után Szakál János⁵⁴ – Kiss Józsefre hivatkozva, aki az I. kerületi képezde tanára volt – az alábbi nemzeti iskolákat nevezte meg, ahol tanítóképzés is folyt: Temesvár (1775), Nagyvárad (1777), Kassa (1777), Pécs (1778), Besztercebánya (1778), Győr (1778), Nagykároly (1779), Ungvár (1783). Ekkortájt indult meg Zágrábban is a nemzeti iskola (2. sz. melléklet).

Ezekben az intézetekben, e nemzeti, azaz normál-iskolákban a negyedik osztályban 4-5 hónapos tanfolyamokon sajátították el Felbiger norma-módszerét az orgonálás és az egyéb egyházi funkciók elsajátításán kívül, de nem minden normál-iskolában vezették be a norma-módszert. Iskolánként két tanfolyam indult tanévenként: az egyik november 1-én, a másik április 1-én. Ezek a tanfolyamok jelentették a tanítóképzést. 1778-tól „Projectum Budense” néven a nemzeti iskolák királyi felügyelői a kalocsai érsek vezetésével meghatározták a népiskolákra vonatkozó feladatokat.

Kétségtelen tény, hogy Felbiger módszere sok újat hozott az oktatásban. Kazinczy Ferenc az újjító Felbigert dicséretes szándékúnak tartotta, de módszereit hibásnak gondolta. Alapvető metódusait sokféleképpen értékelhetjük: 1. Az együttes tanulás – szemben az eddigi gyakorlattal – nem egyenként, hanem egyszerre munkáltatta az osztály összes tanulóját, amit az együttes osztályfoglalkozáshoz, a frontális tanításhoz hasonlíthatunk. Kazinczy Ferenc véleménye erről a módszerről az alábbi volt: „...*otsmány hangzat, a’ mellyre a’ gyermekek ez által szoktak, és a’ mellyről sok esztendeig sem tudnak*

⁵³ Dr. Kiss Áron: Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez. Budapest, 1874. 87. o.

⁵⁴ Szakál János: A magyar tanítóképzés története... i. m. 17. o.

leszokni...”⁵⁵ 2. Az együttes olvasás is új megoldásnak számított ott, ahol természetesen nem lehetett együtt hangoskodni a gyerekeknek. Az együttes olvasás az együtt-tanulás egyik változata volt. Merőben eltérő volt a módszer megítélése Wályi K. Andrásnál, aki így értékelte ezt a tevékenységet: „*Tsak a’ kezdete idzasztja-meg a’ Tanítót; ha meg-szokták a’ gyermekek, mint a’ közönséges beszéd, olly rövid hangzás, olly természetes szólás, harmónia válik belőle.*”⁵⁶ 3. Az elsöbetűs módszer egy elég jó memóriagyakorlat is lehetett. Benne van a nevében, hogy egy gondolat összes részeinek első betűit jegyezték fel, és ezek segítségével kellett tudni felidézni az egészet. Kazinczy Ferenc véleménye erről a módszerről egészen jó, mert így írt: „*A’ betűzet valóságos segítő mód azoknak, a’ kik valamit könyv-nélkül tanulhatnak.*”⁵⁷ Wályi K. András finoman bírálta a módszert, amikor felismerte, hogy a tanulók jelentős része nem az első betűről idézi fel az ismereteket, hanem a sokszori hallás után. Ezt így fogalmazta meg: „*Nem is várakozik éppen mindenik után, tsak nagyobb része tudja Classisának, meg-tanúlja a’ többi a’ gyakort s’ hosszas hallásból.*”⁵⁸ 4. A táblás felmutatás már összefüggések megragadására kidolgozott módszernek tűnik, amely a tartalmi rendszerek ismertetésére vonatkozott. Kazinczy Ferenc erről a módszerről azt írta, hogy „*A Tabellázás Philosophusokat illet...*”⁵⁹ Wályi K. András egészen tömör véleménye a táblázatos módszerről a következő volt: „*...semmi nem egyéb, hanem valamely tanítás rövid summája...*”⁶⁰ 5. A katekizálás pedig a jól ismert kérdező módszer elnevezése volt.⁶¹ Kazinczy Ferenc ezt a módszert igen hasznosnak tartotta. Művében többször foglalkozott a módszer ismertetésével: „*A negyedik segítő-mód a’ Katechisatio. Ez olly segítő mód, a’ mellet eléggé ditsérni nem lehet.*”⁶² Később a módszer lényegét így mutatja meg: „*A’ feleletekből kérdést, s’ a’ kérdésből feleleteket tsinál, és ezt addig követi, míg azt látja, hogy tanítványai a’ dolgot egészen értik.*”⁶³ Wályi K. András ekkor is

⁵⁵ Kazinczy Ferenc: Hívatálba vezető beszéd... Kassán, Ellinger János József Könyvnyomtatónál, 1789. 14. o.

⁵⁶ Wályi K. András: A’ norma és a’ levél író, A Nemzeti Oskolák Mi-vólta... Kassán, Fűskúti Landerer Mihály betűivel, 1789. 56. o.

⁵⁷ Kazinczy Ferenc: Hívatálba vezető beszéd... i. m. 18. o.

⁵⁸ Wályi K. András: A’ norma és a’ levél író, A Nemzeti Oskolák Mi-vólta... i. m. 59. o.

⁵⁹ Kazinczy Ferenc: Hívatálba vezető beszéd... i. m. 17. o.

⁶⁰ Wályi K. András: A’ norma és a’ levél író, A Nemzeti Oskolák Mi-vólta... i. m. 60. o.

⁶¹ Kőrösi Henrik – Szabó László (szerk.): Az elemi népoktatás enciklopédiája. Budapest, Franklin Társulat, 1911. 365-367. o.

⁶² Kazinczy Ferenc: Hívatálba vezető beszéd... i. m. 18. o.

⁶³ Kazinczy Ferenc: Hívatálba vezető beszéd... i. m. 19. o.

érzékenyen a finom részletekre mutat: „...gyenge tehetségeikhez mérsékeltek legyenek...”⁶⁴ – természetesen a tanító kérdései.

Kétségtelen tény, hogy a módszer népszerű volt, de az is igaz, hogy sokan bírálták és elvetették. Erdélyben a protestánsok még irányadónak sem fogadták el. Néhány sorral feljebb olvastuk Kazinczy Ferenc véleményét, aki mint a kassai tankerület nemzeti iskoláinak inspektora tulajdonképpen csak a kérdező módszert tartotta megfelelőnek. A fenti röviden bemutatott „módszertani vita” mindenesetre azt mutatja, hogy élénk szellemi és gyakorlati tevékenység foglalkoztatta a tanítókat és a felügyelőket egyaránt. Ennek eredményeként értékelhetjük a felfogás változását is, amelyet Kazinczy Ferenc így fogalmazott meg: „Nem csak az emlékezetét, hanem az ítéletét s’ elmésségét is kell a’ gyermeknek munkába venni.” Sőt ennél is tovább ment Kazinczy Ferenc az iskolai tudás tartalmát illetően: „...tanítasson a’ Rajzolásnak, Geometriának és Mechanikának első ágazataira...”⁶⁵

Tóth Pápay Mihály is kitért a tanítókról szóló munkájában a fenti módszerek kérdésére. Szerinte az a jó tanító, aki a tanítványt illendő függésben tudja tartani – mert istenfélő, tanítványt szerető, jó kedvű, békességes, tűrő, zsoldjával megelégedő, elegendő tudományos és tanításra alkalmas, szorgalmatos, okos fogalmakkal jellemezhető –; az ilyen tanító csak értelmes tanulásra szoktathatja a gyermekeket. Tóth Pápay Mihály kiemeli, hogy „...ne gerjedjen mindjárt azok ellen haragra; ne motskollya, ne szidja, annyival inkább ne verje azokat; hanem igyekezzen azoknak erőtelen tehetségeken meg-kettőztetett igyekezettel és szorgalmatossággal segíteni;...”⁶⁶ Ez az idézet azt is mutatja, hogy nemcsak oktatási, hanem nevelési kérdésekben és ügyekben is határozott véleménynyilvánítás jellemezte a korabeli gondolkodókat.

E három, neveléstörténeti szempontból alapvető munka néhány részlete is jól szemlélteti, hogy az iskoláztatás, a tanítók szerepe, a felkészítésük alapvető tartalmi mely csomópontok körül kristályosodtak ki a korabeli művekben. Azt is rögzíteni szükséges, hogy az érdeklődők részére volt pedagógiai, szakmai tanulnivaló bőven. Tóth Pápay Mihály fenti művére való hivatkozással állapította meg Kelemen Elemér, hogy „A tanítók speciális felkészítését szolgáló első programot és módszertani ajánlást 1797-ben a sárospataki

⁶⁴ Wályi K. András: A’ norma és a’ levél író, A Nemzeti Oskolák Mi-vólta... i. m. 64. o.

⁶⁵ Kazinczy Ferenc: Hívatalba vezető beszéd... i. m. 11. o.

⁶⁶ Tóth Pápay Mihály: Gyermek-nevelésre vezető út-mutatás a’ S. Pataki Helvetica Confessiót tartó Colégiumban tanító ifjuság számára. Kassán, 1797, Elinger János Könyvnyomtató. 7. o.

*kollégiumban dolgozták ki.*⁶⁷ Azaz nemcsak szakmai viták voltak, hanem ezek folyamánként összegző munkákat is készítettek, ami mutatja a szükséges ismeretek terjesztését illető céltudatosságot.

Felbiger tevékenységével kapcsolatosan erős és egyoldalú megítélés, sőt túlzás, hogy csak az ő nevéhez kötötték az osztrák és magyar népiskola kialakítását. Az is kétséges, hogy az említett rendtartást egyáltalán figyelembe vették vagy felhasználták az I. és II. Ratio Educationis készítésekor, mert az inkább – mint azt Mészáros István bizonyította – előzmények nélküli és egyedülálló alkotás volt Európában.⁶⁸

Európa haladó, pallérozottabb nemzetei 1780 után ipari iskolákat is állítottak, „...á’ mellyekben a’ köznép emberré formáltatván, polgári élete boldogulásának keresésére is alkalmatossá tétetik.”⁶⁹

A hazai kezdeményezések Magyarországot Európa élvonalába emelték. Tessedik Sámuel például a világon elsőként alkalmazta tudatosan a gyerekek gyakorlati felkészítését, mint új módszert és lehetőséget. Mindezt abból a célból, hogy a munka – az egyes szakmák megtanítása – szebbé és jobbá tegye a tanítványai életét, amely tevékenységével az egyetemes neveléstörténet legnagyobbjai közé emelkedett.

A Tessedik Sámuel által Szarvason alapított „Szorgalmatossági Iskola” Gönczi Ferenc szerint három különböző intézményt foglalt magában, magában, amelyek a következők voltak:

- elméleti és gyakorlati gazdasági iskola;
- műtani iskola;
- néptanító-képző intézet.⁷⁰

Tessedik Sámuel neve, iskolája és munkássága ismert volt a korabeli Európában. Hírnevét nem csak a magyar mellett német nyelven is megjelentetett műveinek köszönhetette, hanem a külföldi országok részére elkészített tervezetei alapján is kiérdemelte. Iskolája, amely kis megszakítással több, mint 25 évig működött és amely 14 évvel élte túl alkotóját, amelyhez képest a neveléstörténetből jól ismert

⁶⁷ Gáspár László – Kelemen Elemér: Neveléstörténet problémátörténeti alapon... i. m. 170. o.

⁶⁸ Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása... i. m.

⁶⁹ Szabó János: A’ hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításáról, nevezetesen hogy lehetne azokat a’ szorgalom (ipari) iskolákkal egybe-kötni. Különös tekintettel a protestáns iskolákra. Pesten, 1817. Trattner János Tamás betűivel. 19. o.

⁷⁰ Gönczi Ferenc: A gazdasági ismétlő-iskola. In: Népművelők könyvtára. 18. füz. (szerk.: Peres Sándor). V. évf. 2. füz. Budapest, 1903. Lampel Róbert (Wodianer F. és fia). 16. o.

későbbi külföldi iskolák csak próbálkozásként, kísérleti kezdeményezésként értékelhetők, kiváló színvonalú volt.

Az 1779-ben megindult képzés gyorsan fejlődött. 1792-ben 991 tanulója volt az intézetnek. Ekkor még hasonló sem volt Európában. Gönczi Ferenc előtt néhány évtizeddel korábban már Szabó János is megállapította művében, hogy a szarvasi intézet tanítóképzőként is működött.⁷¹

A tanítóképzők helyzete az Eötvös-törvény előtt

A helvét, azaz református hitvallásúak 1795-ben a Tiszántúlon, 1801-ben a Duna-melléki területeiken kezdeményezték az autonóm szabadság jegyében tanítóképzéssel kapcsolatos rendezést, de ez a gyakorlatban nem hozott érezhető változásokat. Mindezek a tények érzékeltetik, hogy különböző próbálkozások történtek a tanítóképzés javítására, a helyzet a változások véghezvitelére egyre jobban alkalmas volt.

A protestánsok más utakon kívánták nevelési-oktatási céljaikat elérni, mint a katolikusok. Nem fogadták el a normaiskolákat, de keresték a módszereket, a megoldásokat, hogy jó tanítók, jó iskoláik legyenek. Igen találóan írja le ezt a folyamatot Dr. Magyarné Sztankovics Ilona részletes munkájában: „...*Sárospatakon 1796-tól már megszervezték az osztálytanító öregdiákok felügyeletét, s külön vizsgát is tartottak neveléstudományból a praeceptorságra készülőknek, pl.: Debrecenben 1823-ban ezért szervezték meg a pedagógiai tanári állást.*”⁷²

Fáy András 1816-ban a „Próbatétel”-ben írt a tanítóképzésről is. Őt idézte könyvében Maskovics Mihály is: „...*egy nevelőket formáló iskola nem volna alábbvaló institutum akármely ispotálynál.*”⁷³

Az előzőekben többször idézett, Szabó János által 1817-ben készített munkára hívta fel a figyelmet Mészáros István, amelyből az alábbi lényegre törő megállapítást szeretném idézni: „*Sok szó esik mindenütt a nevelésről, mégis »nincsen olyan hivatal minálunk, amely kevesebb gonddal folytattatnék, mint a nevelés. Ehhez minden ember érteni akar, mialatt gyakran azok, akiknek ahhoz legtöbbet érteniök kell, abban éppen a legjáratlanabbak.*»”⁷⁴

⁷¹ Szabó János: A' hazabeli kisebb oskoláknak jobb lábra állításáról... i. m. 23. o.

⁷² Dr. Magyarné Sztankovics Ilona: Neveléstörténet. Comenius, Pécs, 1999. 267. o.

⁷³ M. M. (Maskovics Mihály): A' falusi iskola – mesteri hivatalra készítendőek számára az egeri anya-megyében alapított intézetnek rövid előadása. Egerben, 1834. Nyomtatott az Érseki Lyceum betűivel. 21. o.

⁷⁴ – Szabó János: A' hazabeli kisebb oskoláknak jobb lábra állításáról... i. m. 96 – 97. o.
– Mészáros István: A magyar nevelés története 1790-1849. (Egyetemes neveléstörténet) 32-35. füz. Tankönyvkiadó, Budapest. 1968. 150. o.

Pyrker J. László „...mikor Ferenc király 1818-ban szepesi püspökké nevezi ki, (...) azonnal egy német-tót nyelvű tanítóképző-intézetet alapított.”⁷⁵

Magyarországon 1828-ban nyílt meg Egerben az első önálló tanítóképző. Az alapító Pyrker J. László később az MTA tiszteletbeli tagja lett, németül írt, amiért sokan és sokszor támadták. Benkóczy Emil így foglalta össze munkásságának ezt a kis részletét: „...a város szépítése s fölépítése romjaiból, az egri rajziskola s még többek között, az első magyar tanításnyelvű tanítóképző megalapítása a legfőbb műve.”⁷⁶ Az intézet első történetírója M. M., azaz Maskovics Mihály az első tantestület tagja volt, következő személyekkel egyetemben: Rajner Károly főtisztelendő, vál. püspök; M. M. segéd pap és tanító; Wilt Antal hangász-mester, karvezető; Rudasy László segédkarnagy.⁷⁷

Maskovics Mihály művében kifejtette, hogy alig van Európában olyan ország, amelyben több magasabb iskola lenne, mint Magyarországon, de rávilágított oktatásunk nagy problémájára is. Eszerint „...tagadni nem lehet, hogy az úgy nevezett Falusi Iskolák ’ állapotja átaljában véve nálunk igen szomorú...”⁷⁸ A Szepesben alkotott praeparandiához hasonló céllal hozták létre az intézetet. Két éves volt a képzés, mert a zenei tudáshoz ez volt a minimum. „A képesített tanítók száma azonban az ország területét tekintve roppant csekély volt, így esztendőről-esztendőre egyre súlyosabban érezték az ország különböző részein a tanítóhiányt.”⁷⁹ További iskolamester-nevelő intézetek kellenek – állapította meg nagyszerű munkájában. Ekkor, 1831-ben, báró Szepessy Ignác alapított Pécsenti érseki képezdét, amelyet a Kopácsy József alapította esztergomi és Haulik György által alapított zágrábi követett. Valamennyi két éves időtartamú képzést nyújtott.

Kaminszky Géza emlékalbumából tudhatjuk meg, hogy 1832 és 1862 között egy praeparandia működött Ungvárott is, amely később tanítóképzővé fejlődött.⁸⁰

1839-ben a helvétek Nagyenyeden, Debrecenben és Nagykőrösön létrehozták első képzőiket.

⁷⁵ Benkóczy Emil: Pyrker első magyar tanítóképzője. Az egri érseki r. k. tanítóképző centenáriuma. Adatok a tanítóképzés történetéhez. Eger. 1828. Az egri érseki liceumi könyvnyomda nyomása. 11. o.

⁷⁶ Benkóczy Emil: Pyrker első magyar tanítóképzője... i. m. 11. o.

⁷⁷ M. M. (Maskovics Mihály): A’ falusi iskola... i. m. 26-27. o.

⁷⁸ Uott. Előszó.

⁷⁹ Uott. 42. o.

⁸⁰ Kaminszky Géza: Emlék-album az ungvári kir. gör. kath. éneklész-tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893-94-ik tanévben. Ungvárott, 1894. Jäger Bertalan Könyvnyomdája és könyvkötészete. 19. o.

Erre a helytartótanács 1840-ben királyi rendeletre öt intézetet létesített, a következő városokban: Pest, Miskolc, Szeged, Érsekújvár, Nagykanizsa. A királyi intézetekben nem tanítottak rajzot. 1838-ban Kopácsy József hercegprímás átvette egyháza irányítását. 1841-ben kiadott körlevele alapján többek segítő összefogásának eredményeként 1842. november 3-án megnyitották, 1843. január 3-án 103. sz. a. királyi jóváhagyással pedig átadták rendeltetésének az érseki mesterképezdét, a tanítóképzőt Esztergomban.⁸¹ E képzés tulajdonképpen egy 10 hónapos tanfolyam volt. 1845. szeptember 18. után – hasonlóan az állami képezdékhez – két éves lett a képzés időtartama. Magyar nyelven tanítottak. Napról napra növekedett a közbizalom a tanítóképzők iránt. Ez volt a leglátogatottabb képezde az országban. Sok német és szlovák növendéket is tanítottak. A két éves képzés lényegét adó előírások a következők voltak:

I. évfolyam:	Keresztény katolikus hit és erkölcstan; Általános testi és szellemi neveléstan. Kisdédóvás. Egészségtan és véletlen balesetek rögtön gyógymódja; Általános és alkalmazott tan-módszer. Olvasás, írás, számtan; Magyar nyelv, helyesírás, szóragasztás, fogalmazás; Általános világ-, egyház- és Magyarország története; Általános és hazai földleírás; Ékes írás, vonal rajzolás és Alaktan elemei; Ének és orgonálás alapismeretei.
II. évfolyam:	Ó- és Újszövetségi szent történetek; Egyházi szertartások ismertetése és gyakorlata; Tanrendszer és mesteri hivatalnak egész köre; Természet-tan; Természet-történet; Házi- és mezei-gazdaság és állatok orvoslásának módja; Törvényes viszonyaink s mezei-rendőrség; Magyar írásmód; Népjegyzői hivatal tudománya; Alaktan és mértan; Népépítészet és tervrajzolás; Kézi műtan; Népszerű és Gregoriánumi éneklés; Orgonálás.

1845 és 1847 között az ágostai evangélikusok a következő helyszíneken állítottak képezdét:

⁸¹ Mészáros István: A magyar nevelés története 1790-1849... i. m. 151. o.

<u>Királyhágón innen</u>	<u>Királyhágón túl</u>
Nyíregyháza	Brassó,
Nagyrőce	Nagyszeben,
Felsőlövé	Beszterce,
	Medgyes,
	Segesvár.

Közben a Systema Scholarum alapján a népiskoláik új beosztását is elvégezték. Tanítóképző intézeteik két évesek voltak. A protestánsok, tehát előrevitték az ügyet azzal, hogy keresték a megoldásokat. A képzőiket a gimnáziumokhoz csatolták, ami ugyan egyfajta megoldás volt, de így nem lettek önálló intézetek ezek a képzők.

Szönyi Pál 1846-ban kiadott kiváló műve alapján összehasonlításokra nyílt mód, mert ezt írja: Franciaországban „...a 76 praeparandiából összesen csak 860 tanító egyén kerül ki egy évben...”⁸² Ott 2356 üres hely volt tanítók számára!

Írországból sem jobb a helyzet, próbálta megnyugtatni olvasóit Szönyi Pál, amikor az alábbi adatokat sorolta fel: 8.000.000 lakosra 2337 iskola jutott, amelyben 281.849 gyerek tanult, azaz 100-ból 4 volt iskolás. A továbbiakban már csak a lényegre törő adatokat közli:

Skócia:	100-ból	7 iskolás;
Anglia:	100-ból	41 nem tudott írni, azaz 100-ból 59 iskolás;
Pennsylvania:	100-ból	16 iskolás.

A tanítók leterheléséről az alábbiakat tudhatjuk meg Szönyi Páltól: 1845-ben Hannoverben amíg „...egy községben az iskolás gyermekek száma 120-at nem halad, addig egy és ugyanazon tanító tartozik őket tanítani...”⁸³ Poroszországban 1842-ben 45 tanítói szeminárium működött.

Fényes Elek munkásságának köszönhetően is ismerünk néhány összehasonlító adatot, amelyek szerint 1842/43-ban Berlinben 100 tanulókorú gyerekből 60 járt iskolába, Aachenben pedig 100-ból 37 tanuló. Magyarországon ekkor 12.000.000 lakos volt. 1204 puszta és 14.674 község, amelyekben 8821 elemi iskola működött. 4674 tanítói állás volt üresen, ami nem azt jelentette, hogy ennyi iskola üresen állt.⁸⁴

⁸² Szönyi Pál: A Pesten felállítandó protestáns Praeparandia terve. Budán, nyomtatott a m. kir. Egyetemi Nyomdában. 1846. 28. o.

⁸³ Szönyi Pál: A Pesten felállítandó protestáns Praeparandia terve. Budán, nyomtatott a m. kir. Egyetemi Nyomdában. 1846. 39. o.

⁸⁴ Uott. 56. o.

Magyarországon kérték a hozzáértőket, hogy tanulmányaikkal, műveikkel járuljanak hozzá a közoktatás sikereihez. Majer István áldozópap és képezdei tanár olvasta az 1848. május 10-én kelt rendeletet, amely gyakorlatilag egy felhívás volt: *„Ezen reformok előkészítésének közepette, minden célhoz vezető és lelkiöstermetes véleményt, tanácsot és javaslatot szívesen fogadok el.”*⁸⁵ Majer István azonnal nekilátott, és megírta munkáját az alábbi gondolat jegyében: *„...e szak-munkálatomban nyújtom által hazafiúi javallatomat, tőlem telő legszebb áldozatot.”*⁸⁶ Először a nyomasztó állapotban lévő mesterképzőkről, a praeparandiákról írt, ezeket fel is sorolta munkájában. (A kormány irányítása alá tartozókat már fentebb leírtam.) Az egyház irányítása alá tartoztak az érseki és püspöki mesterképezdek, amelyek a következő helyeken működtek: Szepes, Eger, Pécs, Veszprém, Esztergom, Szatmár. A tanítóképzés mellett a tanárok képzésére is kitért. Ezek szerint a tanárok felkészítése során az önképzés mellett a külföldi képezdeket is látogatták, valamint *„...a Pannonhegyi Sz. Benedek rendi atyák, mint leendő gymnasialis és académiái tanítók a rend bölcs intézkedéséből Bakonybélben egy évig sajátyszerű praeparandiákban rendeltetésükhöz nagy gonddal képeztetnek s van is tanodáikban ennek kedvező látszatja...”*⁸⁷

Munkája összegzéseként elevenítsük fel elképzelésének legfontosabb területeit: nemzeti nevelés; értelmi képzés; neveléstani képzés; erkölcsi képzés.

Látni fogjuk e munka további részeiben, hogy ezeket a korabeli műveket, a jobbítás szándékát tartalmazó nagyszerű elképzeléseket ismerték és felhasználták a magyar oktatás irányítói. Majer István a korábbi nagy magyar elméleti és gyakorlati oktatásfejlesztők folytatójaként szintén kitért a „mezei-gazdaságra” is, amelyről ezt olvashatjuk: *„...kövér földünk daczára szegények vagyunk, holott egyebütt sovány telkeken is jólétet tenyészt a tudomány és mesterség.”*⁸⁸

A többi esetben a tanítóképzéssel kapcsolatos tanfolyamok továbbra is a minta-főelemi iskola mellett és közvetlen utána voltak. Ezek azonban két évig tartottak (3. sz. melléklet). Neveléstan és tanítástan is szerepelt a képzésben, s ének-, zene- és kántorképzés is volt. A nők képzése csak az egyházon belül történt. Magánúton is lehetett képesítést szerezni, amely – mint az állami – háromfokozatú volt. Ezek a végzettségek a következőek:

⁸⁵ Majer István: A magyar képezdek reformja. Esztergomban. 1848, Beimel József nyomdájából. 34. o.

⁸⁶ Majer István: A magyar képezdek reformja... i. m. IV. o.

⁸⁷ Uott. 2. o.

⁸⁸ Szönyi Pál: A Pesten felállítandó protestáns Praeparandia terve. Budán, nyomtatott a m. kir. Egyetemi Nyomdában. 1846. 58. o.

főlelemi:	(iskolákban működő tanító taníthatott bármilyen elemiben),
elemi:	(iskolákban működő tanító csak három osztályú iskolákban taníthatott),
altanítói	(csak két osztályos iskolákban taníthattak).
:	

1848-ban az I. tanügyi kongresszus is foglalkozott ezzel a fontos kérdéssel, s erről Sebestyén Gyula így írt: „*Tanítóképzésünk gyökeres átalakításának, önállóvá tételének és magasabb színvonalra emelésének ideje elérkezett.*”⁸⁹

A reformkorban Széchenyi István és több más lelkes és felkészült magyar vezető elgondolása szerint a demokratizmus fejlődésével a nevelés eredményeként szellemi újjászületést reméltek. Ezzel a politika és a pedagógia tulajdonképpen összeforrt (magyar nyelv, polgári iskolák, reálképzés, leánynevelés, polytechnikum). Azt akarták elérni, hogy a népiskolákhoz kapcsolódjanak ipari és mezőgazdasági irányú továbbképző tanfolyamok. Kossuth Lajos is „...*a real és ipariskoláktól várja a művelt magyar polgári osztály megszületését.*”⁹⁰ – írta Kornis Gyula. Az elemi oktatást rendezni kellett!

Sorban több egyházi irányítású tanító- és tanítónőképzőt nyitottak:

Besztercebánya,	Csiksomlyó,	Esztergom,	
Eger,	Gyôr,	Kalocsa,	
Kassa,	Nagyszombat,	Nagyvárad,	
Pécs,	Pest,	Sopron,	
Szatmár,	Szepesváralja,	Szeged,	
Versec,	Nagyvárad (g. kat.),	Ungvár.	(g. kat.).

A báró Eötvös József által, öt hónapig tartó első minisztersége idején beadott, de meg nem tárgyalta 1848: XX. tc. is átgondolt volt, de a szabadságharc alatt nem lehetett kivitelezni. E rövid időszakban történt összeírási kísérlet is, a pontos helyzet megismerése céljából, valamint igen nagyszámú tanítói, igazgatói, testületi illetve intézmények által elkészített tanulmányokat és javaslatokat készítettek illetve kaptak meg a minisztériumban a további szervező munkához.⁹¹

⁸⁹ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése. Budapest, 1896. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai.) 10. o.

⁹⁰ Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Budapest, 1927. Kiadja a Magyar Paedagógiai Társaság. 21. o.

⁹¹ Hajdu János: Eötvös József báró első minisztersége. (1848.) Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1933. 164-190. o.

A korszakból fennmaradt egy Pécsett kiadott „Értesítvény”, amely rámutat, hogy milyen írárok voltak forgalomban a tanítók között. Ez a munka néhány olyan cikket közölt, amely a tanítási módokkal foglalkozott, és a tanítás és szemléltető oktatás összekötését propagálta. Más és más időpontban szervezték meg Pécsett a magyar és a német nyelvű tanítók hat-hat hetes tanfolyamát. Ez a kiadvány is kétnyelvű. A részvétel olyan nagyszámú volt, hogy külön bérelt helyiségben kellett megtartani, mert az eredeti iskolai helyiségben nem fértek el.⁹²

Az abszolutizmus időszakában, gróf Leo Thun rendszerében az összbiradalmi elképzelések voltak a döntőek, de a középiskolák működését érintő Entwurfnak pozitívumai is voltak: Az iskolák fenntartóit kényszerítette a lehetőségek további kihasználására és ennek eredményeként 1865-ben már 26 reáliskola működött Magyarországon, amelyek az ipari és technikai szemléletformálás kialakítása és fejlesztése érdekében jöttek létre.⁹³

Ekkortájt jelent meg a hazai tanítóképzők statisztikája Schwarcz Gyula összeállításában, amelynek lényegét beépítettem munkámba.

Ilyen helyzetben és körülmények között hozták létre az 1868: XXXVIII. tc. alapján a tanító- és tanítónőképző intézeteket. Erről írta Lázár Gyuláné Kasztner Janka a következőt: „*A hatvanas évek nagy eseményei a nagy világ érdeklődésének középpontjává tették Magyarországot.*”⁹⁴ Több száz iskola épült, főleg külterületi iskolák. 60 millió pengő költséget jelentettek az építkezések, amelyeket 50%-os állami építkezési segélyként adtak. (Jellemző a dualizmus-kori építkezések eredményességére, hogy az 1924/25-ös tanévre már 6374 elemi iskola működött és ezekben 694.448 gyermeket neveltek Magyarországon.)⁹⁵

Ami az elemi tanítóképzők számát illeti, arról így írt Kornis Gyula: „...1867-ben összesen 26 tanítóképző-intézete volt az országnak.”⁹⁶ A törvény alapján 16 állami tanító- és 4 állami tanítónőképzőt kellett létrehozni. (Negyven felekezeti képző már működött.) Az 1871/72-es tanévben már 60 intézet nevelte a tanítókat. „*Ez a szám folyton növekedett s 1914-ben 84 elemi iskolai tanító- és tanítónőképző intézete volt az országnak.*”⁹⁷ (A trianoni határokon belül csak 43 intézet maradt.)

⁹² Értesítvény az 1858. év aug. 9. – szeptember 18. napjaiban az elemi tanítók részére Pécsett a kath. tanítóképzőben tartott gyakorlati tanmódelőadásokról. Pécsett, nyomtatott a lyc. nyomdában, 1858.

⁹³ Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta... i. m. 24. o.

⁹⁴ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 15. o.

⁹⁵ Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta... i. m. 71. o.

⁹⁶ Uott. 454. o.

⁹⁷ Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta... i. m. 454. o.

Az Eötvös-törvény bevezetése utáni német tanítóképzést tanulmányozó Scossa Dezső írása alapján igen hasznos ismereteket kapunk és módunk nyílik összehasonlításokat is végezni. Ebből kiolvasható, hogy a német tanítóképzés nem volt egységes. Az elvek azonossága mellett tartományonként változó volt (4. sz. melléklet).⁹⁸

(A népoktatási törvény végrehajtásának magyarországi részleteit külön fejezetben mutatom be.)

A tanítóképzés eredményei a századfordulóig

Ahhoz, hogy az iparoktatás és ipartanító-képzés országos fejlődését bemutassuk, szükséges a fentebb már bemutatott 1868: XXXVIII. tc. végrehajtásának vizsgálata és e munka eredményeinek részletes ismertetése. Ide tartozik az iparral kapcsolatos tanítók és tanítónők képzésének az egész országra kiterjedő számszerű bemutatása is. Az alap mindig az elemi iskolai oktatás és nevelés. Csak ha ez sikeres vagy legalább kielégítő, akkor lehet a következő fokozatokat intenzíven fejleszteni, tökéletesíteni. Sebestyén Gyula ezt írja 1896-ban kiadott könyvében: *„A törvény még ma sincs teljesen végrehajtva s tanítóképzésünk benne megalkotott ideálja nem vált valóságra.”*⁹⁹

Oktatási alaptörvényünk három évfolyamos önálló szakiskolának határozta meg a képzőintézeteket. Az alábbi tantárgyak szerint képezték a növendékeket:

1. Hit- és erkölcsstan,	9. Term. tud.: földmérés és ipar,
2. Neveléstan,	10. Gazdaságtan: gazdálkodás és kertészet,
3. Oktatási módszertan,	11. Hazai alkotmánytan,
4. Földrajz,	12. Számtan és mértan,
5. Történelem,	13. Ének, zene,
6. Magyar nyelvtan,	14. Szépírás és rajz,
7. Anyanyelv,	15. Testgyakorlat,
8. Német nyelv,	16. Tanítói gyakorlat.

A törvény szigorúan előírta a gyakorlóiskolák felállítását is, amit később, 1870-ben a 2790-es számú rendelettel meg is erősítettek. Meghatározta e törvény a gyakorlóiskolákkal való kapcsolatot is. Továbbá legalább kétholdnyi kertet juttatott az iskoláknak, hogy az elképzéseket meg lehessen valósítani. A tantestületek önállóak

⁹⁸ Scossa Dezső: Tanulmányutam Porosz-, Szász- és Bajorországban, Svájcban és Würtembergben. 1897-1901. In: Népművelők könyvtára 17. füz. (szerk.: Peres Sándor) V. évf. 1. füz. Budapest, 1903. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai). 66. és 71. o.

⁹⁹ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése... i. m. 18. o.

voltak, s az igazgatóból, két rendes tanítóból, egy segédtanítóból és egy gyakorlóiskolai tanítóból álltak.

Ez a törvény is kompromisszumok eredménye volt. A női és a férfi képezde megegyezett, csak a női hivatással és foglalkozással összefüggő kérdésekben voltak eltérések, így például a női kézimunkában. Nagy szerencse volt, illetve óriási felkészültségre és előrelátásra, átgondoltságra – igazi liberális – gondolkodásra vallott a következő elvi álláspont: „...Tanítóképzésünk teljes kifejlődését az állam csak úgy várhatta, ha a maga képzőintézeteire minél nagyobb gondot fordít és ezek példájukkal meg az elmaradhatatlan versenynél fogva magukkal ragadják a felekezeti tanítóképző intézeteket is.”¹⁰⁰ Láthatjuk például a következő fejezetben, hogy az ipartanító-képzést is megfigyelték és átvették, a saját képzőikbe is bevezették az egyes felekezetek.

Báró Eötvös József több képzőnél személyesen is járt. 1869/70-ben a budai férfi és női, a csurgói, a losonci és a sárospataki állami képzőket indították meg. Ez utóbbi református lett. 1870/71-ben a bajai, dévai, lévai, modori, máramaros-szigeti, székelykeresztúri, zilahi, znió-váraljai képzőket alapították. Az 1871/72-es tanévben a csongrádi (amely később Kiskunfélegyházán működött), az iglói és a kolozsvári állami tanítóképzők kezdték meg munkájukat. 1873/74-ben keletkezett az aradi, 1879/80-ban pedig a csáktornyai intézet. 1894/95-ig több új képző nem létesült. A sárospataki az egyetlen kivétel, amelynek saját épülete volt, a többi férfi képző ideiglenesen bérházban kezdte meg működését. Az ezzel párhuzamosan megindított női képzőket a megfelelő helyen fogom felsorolni.

Pauler Tivadar építtette a budai női és a losonci képzőket, Léván pedig vásárolt megfelelő épületet. Ekkor kezdődött meg a bajai és az iglói képezde építése is. Azonnal további póttanfolyamokat is szerveztek. Először 29 helyen 1090 tanító részvételével, azután 1871-ben 42 helyen 4280 tanítóval, végül 1872-ben 38 helyen 4774 tanító képzését végezték. A következő évben már alig volt jelentkező, ezért a tanfolyamok megszűntek. A póttanfolyamokon kívül még melléktanfolyamokat is szerveztek. A tanítók főleg a testgyakorlásban voltak járatlanok.

¹⁰⁰ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése... i. m. 23. o.

Ekkor negyven felekezeti tanító- és tanítónőképző volt az országban:

Római katolikus	Görög katolikus	Ágostai evangél.	Női (csak róm. kat.)
1. Besztercebánya, 2. Esztergom, 3. Győr, 4. Kalocsa, 5. Kassa, 6. Nagyszombat, 7. Nagyvárad, 8. Pécs, 9. Pest, 10. Sopron, 11. Szatmár, 12. Csíksomlyó, 13. Eger, 14. Szeged, 15. Szepesváralja.	16. Ungvár, 17. Nagyvárad, 18. Balázsfá, 19. Szamosújvár. Helvét hitvallás 20. Debrecen, 21. Nagykőrös, 22. Nagyenyed. Izraelita 23. Pest.	24. Nagyrőce, 25. Felsőlövő, 26. Nyíregyháza, 27. Sopron, 28. Beszterce, 29. Brassó, 30. Medgyes, 31. Nagyszeben, 32. Segesvár. Görög keleti 33. Nagyszeben, 34. Arad (román), 35. Zombor (szerb).	36. Kassa, 37. Nagyvárad, 38. Pest, 39. Sopron, 40. Szatmár.

A felállított felekezeti képezdek elhelyezkedéséből látható, hogy azok alapítását is az egyes vallási területek szerint képzelték el és vitték végbe, ezzel még a nemzetiségeket is kiemelten figyelembe vették, és az ő érdekükben történt a helyek megállapítása. (5. sz. melléklet). Trefort Ágoston kultuszminiszteri működésének idején is nagy fejlődés mutatható ki.

Rövid idő alatt jelentős változások mentek végbe: A besztercebányai katolikus képző 1872-ben megszűnt, az 1874/75-ös tanévben Egerben, az 1875/76-os tanévben Kőszegen nyitottak római katolikus képzőt. 1876/77-ben az ev. ref. pápai és az ág. evang. szarvasi képző indult meg. Az 1877/78-as tanévben két magánintézménnyel lettünk gazdagabbak: a Fábri-féle képző Rimaszombaton és a Kéméndyné-féle Szegeden nyílt. A zombori szerb képzőben férfiakat és nőket is képeztek.

A képezdei szervezet azonban nem volt egységes. A képzés színvonala, a felszerelés, a berendezés, a növendékek száma, stb. óriási különbségeket mutatott. A régi középiskolai kapcsolatok még előfordultak, sőt a tanfolyami jelleg is. Lassan valamennyi képző három évfolyamos lett. 1879/80-ban 45 felekezeti képző közül 25-nek nem volt gyakorlóiskolája.

Az 1877-es II. tantervben szerepelt először a háziipar. Ennek tanítását a laikus közvélemény is sürgette. A férfi és női képzés előírásai csak a testgyakorlásban és a női kézimunkában jelentkeztek,

pedig el kellett volna még különíteni a többi tantárgyat: a gazdaságtant, a rajzot és az ének-zenét (kántorképzés) is.

A képezde tanárai a legkülönbélebb végzettségűek voltak. Néhányat kiküldtek külföldre, mások középiskolai óraadók vagy arra érdemes néptanítók voltak. Ezt a törvény nem szabályozta.

A népoktatási törvény előtt:

1866/67-ben a felekezeteknél 181 férfi és 25 apáca, azaz 206 tanító volt.

1870/71-ben 368 felekezeti és 96 állami, azaz 464 tanerő volt.

1873/74-ben 272 felekezeti és 214 állami, azaz 486 tanerő volt.

1876/77-ben 359 felekezeti és 277 állami, azaz 636 tanerő volt.

1879/80-ban 344 felekezeti és 270 állami, azaz 617 tanerő volt.

Ezen adatok között szerepelnek a polgári iskolai tanítóképzők tanárai is. A tanítók összlétszáma megháromszorozódott, a felekezetiéknél 71%-kal emelkedett a létszám.

Az 1872-ben készült jelentés szerint 4000 növendék kellett volna évenként. A 60 képzővel ez teljesíthető is lett volna. Ezt a számot azonban csak 1877-ben érték el. Ettől fogva viszont minden évben képeztek kb. 4000 tanítót ezek az intézmények. A 24 állami képzőben annyian tanultak, mint a 45 felekezetiben. Közben megoldották az externátusból az internátusba való átmenetet is, ami szintén nem volt egyszerű kérdés. Meg kellett szervezni, mert ahogy fogalmaztak, a szegénység bénító volt, nem lehúzó. Ezzel igazi kiemelkedés lehetőségét adta a népoktatási törvény az igyekvő és jó eszű, szorgalmas emberek sokaságának.

Az 1879/80-as tanévben 21.664 népiskolai tanító volt Magyarországon. A fele (10.832 fő) a törvény óta tette le a képesítőt. Közülük 4451 tanító keveset (vagy semmit) nem tudott magyarul. 15828 népiskola közül 5862-ben idegen, 2269-ben magyarra vegyes nyelven tanítottak.¹⁰¹ A tanítók ötödrésze tehát nem bírta a magyar nyelvet. Az iskolák harmad részében pedig nem volt magyar a tanítás nyelve.

Alighogy végrehajtották a jelentős tanítói létszámemelést, azonnal a minőségi fejlesztés lépett előre. Az 1880/81-es tanévtől a belső élet megerősítésére koncentráltak a képzők vezetői. Az intézeteket négy évfolyamosokra szervezték. A differenciálódás és intenzív fejlődés egyik oka a nők megemelkedett tanulási vágya is volt. Megkezdődött az állami képzőkben is a nevelőnőképzés. Néhány változás azért volt a tanítóképzők szervezetében, mint például 1881-ben Temesvárott, 1887-ben Budapesten a Ranolder-intézet megnyitása. Mindkettő róm.

¹⁰¹ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése... i. m. 49. o.

kat. képző volt. A létszámot illetően azonban nem történtek nagy változások. 1881-ben Selmezbányán ág. evang. képző indult meg.

Az állami példa, az előrelátó intézkedések meghozták az eredményeket is. „*Ez időszak végén a r. kath. elemi isk. tanítóképzők száma utolérte az államiakét; közülük kilenc foglalkozott tanítónőképzéssel...*”¹⁰² 1889-ben Karánsebes állított fel gör. keleti román tanítóképzőt. A képzők száma ebben a tanévben 70 volt. (A Ranolder-intézetet nem lehetett beleszámítani, mert nem volt nyilvános, a zombori viszont kettőnek számítandó, mert a törvény értelmében a női- és a férfi-képzőt külön kellett létrehozni. Szegeden és Rimaszombaton kettő magánképezde megszűnt.)

Az emelt négy évfolyamos képzés lehetőségeket adott a felkészültség további emelésére, a nevelési lehetőségek jobb kihasználására, a tananyagban való elmélyülésre, a különböző műveltségi színvonalú diákok előképzésére, a hiányok pótlására, stb. Ezen okok miatt tulajdonképpen egy előkészítő évet tettek a régi három évfolyam elé. A három éves után egy-két év gyakorlat következett, amely végén képesítő vizsgák voltak. A tapasztalat azt mutatta, hogy a gyakorlati évek után letett képesítővizsgák gyengébben sikerültek, mint a közvetlenül a tanulmányi idő után letettek. 1879-ben a budapesti I. ker. tanítóképző kezdte meg e rendszer szerint a működését, 1881-ben már az összes állami, 1884-ben az összes tanítóképző így működött. A felekezetiiek egy kicsit később, de a középiskolához kapcsolt képzők már korábban négy évesek voltak. Sokat javult az intézetek felszerelése is. A budapesti I. és VI. ker. képzők új épületbe költöztek. Vidéken Modor, Csáktornya és Győr emelkedett ki pompás új épületeivel. Tárgyaltak továbbá Déva, Máramaros-sziget, Baja, Igló, Sárospatak, Kolozsvár tanítóképzőjének bővítéséről s a szabadkai és a kolozsvári új épületekről is.

Az iparoktatás kérdésének ebből a szakaszából is találhatunk fontos adatokat, amelyek szerint az 1882/83 tanévben készült statisztika jól mutatja az osztályok és az iparoktatáshoz használt helyiségek számát.

Az állami képzőkben jelentős számú helyiség volt, de még ezekben sem voltak elegendők, hiányoztak a rajz-, zene-, torna-, ipartermek. A felekezetek képzőinél is hiányoztak termek és még kevés volt a gyakorlóiskola is. (1889/90-ben csak 11 gyakorlóiskolájuk volt.) A többi 36 képzőben a növendékek idegen iskolában szerezték meg a kezdeti gyakorlatot, mivel nem volt sehol gyakorlóiskola.

¹⁰² Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzsünk fejlődése... i. m. 54. o.

A tanítóképzők szinte állandó fejlődésben és változásban éltek. A philoxéra járvány után 1887-ben nagy szőlőtelepítési munka folyt Magyarországon. Ez volt az időszaka az amerikai fajták elterjedésének és a szénkénegezési módszer tanulásának. Ezek a szőlőtelepítések hibásnak bizonyultak, amit a hazai fajták elterjesztésével és a művelésmód tanításával igyekeztek javítani. Az 1888/89-es tanévben gróf Csáky Albin, a VKM vezetője a csáktornyai és a znió-váraljai tanítóképzőkben mintagazdaságot alakíttatott ki, később az iglóiiban is követték ezt a gyakorlatot.

1889-ben a 31.752. számú rendelet írta elő a méhészeti oktatás fejlesztését, amely szépen haladt előre. Egy év múlva a selyemhernyó-tenyésztés gyakorlati oktatását kezdték meg a következő helyeken: Arad, Csáktornya, Déva, Kiskunfélegyháza, Baja.

Előírták, hogy a tanítóképzők *„...e hasznos iparág iránt való érdeklődést és a vele való foglalkozást a nép között terjesszék.”*¹⁰³ A képzők tanárai pedig szorgalmasan dolgoztak és terjesztették az ismereteket növendékeik által a tanulni vágyóknak. A tanítóképzőkben azonban nem volt tökéletes a helyzet, mivel a testületekben *„...a rendes tanárok száma nem éri még el a segédtanítók és óraadók együttes számát.”*¹⁰⁴ A növendékek száma továbbra is tartotta a magas, 4000 körüli értéket. Így is kevés volt a végzettek, a képzettek száma. Az 1889/90-es tanévben 2989 tanítónak nem volt meg a képesítő vizsgája. Ez 12% volt, ami nem nagyon sok egy intenzíven fejlődő országban. 234 községben nem volt iskola. 294 tanítói állás betöltetlen volt. 1890-ben 24.908 tanító volt, a 8%-uk nem tudott magyarul. (1880-ban ez még 25% volt.) Több képző indult, mint az eredeti elképzelés szerint kellett volna, több tanítót képeztek, mint azt gondolták a törvényt megelőző számításoknál, és mégis további fokozódó tevékenységre volt szükség, mert a tanulni vágyók száma folyton emelkedett. A gazdasági problémák és a felekezeti autonómia rettenetesen visszatartotta a fejlődést.

A gróf Csáky Albin és báró Eötvös Lóránd vezetése alatti éveket a rendeződés éveinek nevezhetjük. Ekkor a felekezeti intézetek jelentősen előrehaladtak. A „Csáky-féle” elv új megfogalmazását találhatjuk régi és szép tartalommal, amely szerint az elődök alkotásaira kell építeni, a munkát fokozni kell a pénzügyi lehetőségeik határáig. Ezt az elvet a példamutató állami képzők megszervezésénél és a felekezeti képzők fejlődésénél és kapcsolatánál fedezhetjük fel: *„...egyes esetekben jelentékeny közeledés történt köztük s mint egymáshoz méltó társak szállhattak versenyküzdelembe az összesség*

¹⁰³ Sebastyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzsünk fejlődése... i. m. 65. o.

¹⁰⁴ Uott. 66. o.

*javáért.*¹⁰⁵ Új tanítóképző nem indult ebben az időszakban, csak néhány fontos igazítás történt a helyi igények figyelembevételével. Ennek során 1892/93-ban a zilahi képzőt Temesvárra helyezték át, a dunántúli tanítóhiány miatt pedig az 1896/97-es tanévben Pápára helyeztek egy képzőt, mivel az itteni helyvét képző 1890/91-ben megszűnt. Az ekkor már kibontakozóban lévő kisdedovás feladatainak ellátásához Pozsonyban a tanítóképzőben egy-egy évfolyamot átengedtek erre a célra, ezzel tovább bonyolítva a képzők feladatait és tovább növelve a képzők eredményességét. Az 1893/94-es tanévben a budapesti VI. kerületi képzőt a budapesti II. kerületi képzőbe helyezték át, és így összevonták. Ebben az évben szűnt meg a soproni római katolikus képző is. Azért új képzők is indultak:

1892/93	Budapest Ranolder-intézet;
1893/94	Pozsony;
1894/95	Veszprém.

Mind a három képezde r. kat. tanítónő-képezde volt. Az 1894/95-ös tanévben az Országos Nőképzőegyesület budapesti tanítónő-képezdéje lett nyilvános. Több képző vált ebben az időszakban négy évfolyamossá. Összességében hat megszűnt és öt keletkezett. Hat gyakorlóiskolával is bővült a rendszer, amelyben így még mindig 28 tanítóképzőnek nem volt gyakorlóiskolája.

Bővítették:	Új épületbe költöztek:
Baja; Budapest II. ker.; Csáktornya; Déva; Máramaros-sziget működő intézeteit.	Temesvár; Kolozsvár.

A tantermek száma is szaporodott (zene, torna, stb.) A fejlesztett intézetek mind államiak voltak. 1891-től bevezették az évenkénti jelentésadási kötelezettséget, amely a működés kérdéseit részletezte. Ekkor kezdték meg a hivatalos látogatásokat is, amelyekről szintén jelentést kellett írni. 1894-től indult be a szakfelügyelet a képzőkben. Ekkor tárgyaltak az állami költségen kiadandó tankönyvek ügyéről is.

1894-ben készítette el az Országos Közoktatási Tanács a képzőintézetek részletes tantervét. Egy év múlva a tanítónő-képzők tanterveit is átdolgozták. A női- és férfiképzés egységét kívánták elérni. Továbbá figyelembe vették a – később részletezendő – speciális követelményeket, a pedagógiai felfogás gyors haladását és az általános

¹⁰⁵ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése... i. m. 81. o.

mûveltség növekedését. A tanító- és tanítónõképzõk szakiskolai jellegének határozott kidomborítása volt a cél. Ezek az elképzelések eljutottak a képzõkig és ott hatottak is, pedig az Országos Köznevelési Tanács feloszlott és minden leállt, még az életbeléptetés is.

Foglaljuk össze a speciális igényeket, amelyek mint megoldandó feladatok jelentek meg a képzõ-intézetekben:

- 1891-ben a 29.761 számú rendelet azt írta elõ, hogy a növendékek az egyházi éneken és zenében s a kántori teendõk végzésében is szerezzenek gyakorlatot a képzés során;
- Még ebben az évben a 49.745 sz. rendelet szerint az Országos Tûzoltó Szövetség ismételt kérésére igen fontos, de óriási feladatot jelentõ munkát kellett elvégezni, amely a következõ részletekbõl állt:
Szakértõ tanítók megléte;
Szervezett tûzoltóság az iskolákban;
Szerek és felszerelések biztosítása;
Gyakorlótér kialakítása;
Tûzoltási tanfolyam indítása.
- 1892-ben a 29.973 sz. rendelet a rajzoktatást kívánta emelni a tapasztalt hiányok ellensúlyozására. A megfelelõ rajzminták elkészítését írta elõ.
- Ebben az évben a gyakorlóiskolákról is született döntés, amely – a 49.561 sz. – az igazgatótanácsok és a kir. tanfelügyelõk különös gondjává tette a gyakorlóiskolák megindítását.
- A torna illetve – nevezzük most már rendesen – a testnevelés kibontakozása, és a képzés fejlesztése.
- A budapesti I. ker. képezdéhez még egy árvaház is tartozott.
- A nõknél a nevelõnõképzés adott nem kevés feladatot.
- A különbözõ gazdasági, szakmai kérdések megoldása.

A gazdasági ágak mûködése továbbra is fontos maradt. 1891-tõl az okszerû baromfitenyésztés elveinek és gyakorlatának terjesztése is feladat volt. Átalakították és a székely nép szükségleteihez igazították a székelykeresztúri állami tanítóképzõ intézet házi-iparoktatását. A méhészet és a szõlészet – már korábban megkezdett – elõírásait kiterjesztették és felhívták a figyelmet ennek intenzívebbé tételére. Nagyon jól látta a kérdést és helyesen állapította meg Sebestyén Gyula, hogy „...az idevágó intézkedések inkább ötleyszerûek voltak, semhogy organikusán összeforrtak volna a képzõintézeti oktatással.”¹⁰⁶ Már láthatjuk és érezhetjük a korszak nagy oktatási és iparoktatási problémáját. A nagy létszám, a sok tanuló, stb. és a vezetõk által is határozottan kívánt iskolába járás adta feladatok és ezek teljesítése,

¹⁰⁶ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónõképzésünk fejlõdése... i. m. 89. o.

ezek anyagi feltételeinek megteremtése további teendőket rejtett magában. E munkálatok során fejlődött az oktatás. De egy szervezet, egy rendszer csak bizonyos keretek között működőképes, ha ezt „kinövi”, akkor változtatni kell a rendszeren is. Egyszeriben sok oktatási ágat találtak a képzőkben és ezzel együtt a sok ág sok gazdát is jelentett. A rendszer a változásra megérett, de még voltak elvégzendő feladatai és olyan további kialakítható oktatási tevékenységi formák is, amelyeket el kellett indítani és meg kellett szervezni.

Így lépett be ebbe a rendszerbe 1894-ben az ismétlő-népiskolához csatolt gazdasági oktatás. Ennek beindításához és fellendítéséhez kezdetben a földművelésügyi minisztérium gazdasági szaktanárokat bocsátott a képző-intézetek rendelkezésére. E gondolat jegyében az 1895/96-os tanévben a csurgói és a kolozsvári intézetekben megkezdődött a gazdasági szakoktatás. Ehhez új tantervet is életbe léptettek. Ennek bevezetésével a képzés már olyan sokrétűvé, sokszintűvé és bonyolulttá vált, ami már nem volt eredményesen működtethető. Bekövetkezett a változtatás. Később ezt is részletesen bemutatom.

A rendszer növekedését és fejlődését jól szemléltethetjük az intézeti tanárok számának és a növendékek számának bemutatásával. Az 1894/95-ös tanévben készült miniszteri jelentésre való hivatkozással Sebestyén Gyula az alábbi adatokat közölte:

1. A képzőkben működő tanárok száma:

Áll. elemi tanítóképző	170 rendes	36 segéd	118 óraadó	össz: 298 fő
Felekezeti elemi képző	217 rendes	43 segéd	152 óraadó	össz: 412 fő
Összesen:				710 tanár

67 elemi tanítóképzőben átlagosan: 10,6 tanár/intézet tette a dolgát.

Ebből az államiaknál ez az arány: 13,6; felekezetiéknél pedig 9,2 volt.¹⁰⁷

Ha a hitoktatókat kiemeljük a statisztikából, akkor „...az áll. tanítóképző-intézetekben a segédtanárok és óraadók nem teszik ki az összes létszám harmad részét sem, míg a felekezetiekben ennek csaknem felét érik el.”¹⁰⁸

¹⁰⁷ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzsünk fejlődése... i. m. 92. o.

¹⁰⁸ Ott. 93. o.

2. A képzőkben tanuló növendékek száma:

1894/95 tanévben már meghaladta az 5000-t. 1884/85-ben átlagosan az állami intézetekben 70 tanuló, a felekezetiben 47 tanuló tanult. 1894/95-ben átlagosan az állami intézetekben 89 tanuló, a felekezetiben 68 tanuló tanult. A felekezetiéknél az emelkedés nagyobb volt. 25 év alatt összességében megduplázódott a növendékek száma:

1870/71	2321
1875/76	3379
1880/81	4111
1885/86	3785
1890/91	4535
1894/95	5209.

(Ebben a statisztikában is szerepelnek a polgári képzők növendékei is. A kimaradtak aránya 6-10%-os volt.)

1894/95-ben	17 állami képezdében	1301
	5 állami nőiben	622
	31 felekezetiben	2016
	84 felekezeti női és egy magán	969
	Összesen:	4978 növendék tanult.

Egy-egy állami tanítóképzőben átlag	77
Nőiben	124
Felekezetiben	67
Felekezeti nőiben	69 növendéket képeztek.

A képesítettek száma is jelentősen emelkedett: átlag 1225 fő képesített/év. Ekkor 670 betöltetlen néptanítói állás volt és 2219 tanító a képesítő vizsga letétele nélkül dolgozott. Még további 4300 tanító kellett volna ahhoz, hogy egy tanítóra 80-nál több gyerek ne jusson. Ehhez további állami képzők kellettek volna. Sebestyén Gyula kiváló munkájában egy igen fontos kérdésre irányította a figyelmet: nagy problémát jelentett, hogy a férfi és a női képesítettek aránya 69,5 : 30,5 % volt. Még így is „...a képesített tanítónők fele sem talál népiskolai alkalmazást.”¹⁰⁹

Az 1894/95-ös tanévben 16.838 népiskola, felső nép-, polgári és felsőbb leányiskola működött az országban. Ebből 9.693 volt magyar

¹⁰⁹ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése... i. m. 104. o.

nyelvű, ami 57,6%; 3.162 volt magyarral vegyes nyelvű, ami 18,8%; 3.983 volt nem magyar nyelvű, ami 23,6%.

A magyar nyelvű iskolák 157-tel növekedtek, a nem magyar nyelvűek 200-zal. 1969 tanító nem tudott magyarul. A korszakban 66 elemi iskolai tanító- és tanítónőképzőben 700 tanár és 5000 növendék végezte munkáját és készült a jövő nagy feladataira.

A képzők megszólása a következő volt: 23 állami, 42 felekezeti és egy társadalmi úton létrejött volt. Ezek a nemek szerinti elkülönülés alapján 47 férfi és 19 női képzőt is jelentettek (a zombori szerb képző ismét kettőnek számítandó). Ebből a 66 képzőből 57-ben magyar volt a tanítás nyelve, 4-ben magyarral vegyes, 5-ben idegen nyelvű képzés folyt. Ez utóbbiak kapcsán említhető Arad, Karánsebes és Nagyszeben, amely városok képzőiben román és a másik nagyszebeni képzőben német volt a képzés hivatalos nyelve.

1868 óta öröndetes haladást figyelhetünk meg. 27 év alatt 23 elemi állami tanító- és tanítónőképző (négy évfolyamos, gyakorlóiskolával) alakult meg. A felekezetiék közül csak a róm. kat. egyház irányítása alá tartozó képzők száma emelkedett. A 43 felekezeti intézetből csak 23 volt négy évfolyamos. Az autonómia miatt csak három évfolyammal működtek, mert a négy évfolyamot csak rendelet írta elő. Mindent elmond, hogy csak 18 felekezetinek volt gyakorlóiskolája, pedig erről törvény intézkedett. Sebestyén Gyula művében végül az állami példaadást, a morális erők befolyását és a fejlődés kényszerét nevezte meg a további fejlődés mozgatóiként.

Az egész korabeli felfogásra jellemző és meghatározó volt az alábbi idézet, azaz a Csáky-féle elv ismételt újrafogalmazása és alkalmazása: *„Addig a mai alapon s azokig a határokig, a mennyire a közoktatásügyi kormány hatalma elér, kell tanítóképzésünket fejlesztenünk.”*¹¹⁰

Ez az elv, amelynek kiindulása az Eötvös-féle törvény volt, az alábbi képzőintézeteket hozta létre:

¹¹⁰ Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése... i. m. 112. o.

Állami férfi	Állami női	Görögkeleti
1. Arad, 2. Baja, 3. Bp. I. ker., 4. Csáktornya, 5. Csurgó, 6. Déva, 7. Igló, 8. Kiskunfélegyháza, 9. Kolozsvár, 10. Léva, 11. Losonc, 12. Máramaros-sziget, 13. Modor, 14. Pápa, 15. Sárospatak, 16. Székelykeresztúr, 17. Temesvár, 18. Znióváralja.	24. Bp. II. ker., 25. Győr, 26. Kolozsvár, 27. Pozsony, 28. Szabadka.	48. Arad, 49. Karánsebes, 50. Nagyszeben, 51. Zombor.
	Római katolikus női	Római katolikus férfi
	29. Bp. Angolkisasszonyok 30. Bp. Ranolder, 31. Eger, 32. Kalocsa, 33. Kassa, 34. Kőszeg, 35. Nagyszombat, 36. Nagyvárad, 37. Pozsony, 38. Sopron, 39. Szatmár, 40. Temesvár, 41. Veszprém.	52. Csíksomlyó, 53. Eger, 54. Esztergom, 55. Győr, 56. Kalocsa, 57. Kassa, 58. Nagyvárad, 59. Pécs, 60. Szatmár, 61. Szeged, 62. Szepeshely.
	Ágostai evangélikus	Helvét
	42. Eperjes, 43. Felsőlövő, 44. Nagyszeben, 45. Selmezbánya, 46. Sopron, 47. Szarvas.	63. Debrecen, 64. Nagyenyed, 65. Nagykőrös.
Görög katolikus		Izraelita
19. Balázsfalva, 20. Nagyvárad, 21. Szamosújvár, 22. Ungvár.		66. Budapest
Magán		
23. Budapest		

A cél tehát megvalósult. Az ország vezetői kiépítettek egy iskolarendszert, amely eredményesen működött. A korabeli iskolarendszer tehát alkalmas volt a további fejlődés irányítására. Kiépítették a szükséges tanítónőképzőket és a tanítóképzőket. Ezekben elérték a megfelelő színvonalat is és sikerült az évi összesen négyezer tanítónőt és tanítót is kiképezni, akik munkájuk folytán hazánkat – mivel nem engedték leszakadni – továbbra is Európa elismert oktatással rendelkező nemzetei között tartották.

AZ ELSŐ ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐK MEGNYITÁSA

„...ezen országos intézménynek hírt és becsületet szerezni!”¹¹¹

Tanítóképzés

Magyarországon is a népoktatás, a tanítóképzés, az ipari fejlődés és az ezek alapján kialakított iparoktatás ugyanarra az időszakra esett, azaz a reformkor, a kiegyezés és a dualizmus évei alatt ment végbe. A kulturális élet, az oktatás-nevelés és az iparfejlesztés kapcsán egyaránt, Európa minden fejlett országában, nagy munkát igényelt e területek kiépítése és fejlesztése. Ebben a folyamatban a nők részvétele, beilleszkedése, tevékenysége és a feladatok megoldásának módja és végrehajtása – később részletezendő okoknál fogva – egyszerűbbnek, látványosabbnak és eredményesebbnek, ezért sikeresebbnek tűnhet. A férfiak és a nők életében egyformán jelentős változásokat hozott a házi ipari, a kisipari és a gyáripari termelés megjelenése, ebben a munkában való helyük elfoglalása. A nők munkában való részvétele – akkor még – egységesebb volt. Az ebben az időszakban kialakult szakmák sokasága és főleg ezekben a gépesítés mértéke és az egész ipari tevékenység kapcsolata az oktatással jelentős különbségeket okozott, amelyek miatt a férfiak esetében bonyolultabb utakat követtek az iparoktatás és az ipartanítóképzés területein.

A férfiak iparoktatási tevékenységének kialakulását és fejlődését mindenki csupa szuperlatívuszokkal leírható, szinte hibátlan munkálkodásként képzelhetné el. Ez azonban nem így van. A férfiak igyekezete a képzőben folyó munka során túlzott rivalizálássá fejlődött. A munka közben elkövetett hibák és ezek javítása eltúlzott reakciókat váltottak ki, ezért a problémák ellenségeskedéssé növekedtek, ami a munka hatékonyságát erősen lecsökkentette. A kezdet súlyos problémákkal terhelt, az első néhány év szinte csupa botrány volt. Hosszú és következetes munkára volt szükség ahhoz, hogy a férfiak képzése – ezen belül az iparoktatás kérdése is – az elvárásoknak megfelelően kimagasló szintűre emelkedjék.

Az 1872/73-as tanév végén az elemi iskolai tanítóképzők igazgatótanácsa – többek között – úgy rendelkezett, hogy Dr. Peregriny Elek, az iskola gondnoka készítse el az iskola történetét, amely munka alapján most is és azóta is minden érdeklődő megismerheti a döntésekhez vezető utat és eseményeket.

¹¹¹ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 24. o.

E munka elején a szerző így fogalmazott: „A tanítóképezdek felállítása a tizenkilencedik század egyik legüdvösebb vívmánya.”¹¹² A megállapítás egyértelmű. Most pedig nézzük a történetet elejétől fogva.

Az első lépések

1869-ben a később ismertetendő budai állami nôtanító-képezdével egy időben egy fi-tanító-képezdét is alapítottak. Ekkor a törvény 98. §-a alapján, a 21.849 számú rendelet szerint 1869. december 10-én megalakították az elemi iskolai tanítóképzők igazgatótanácsát, amelynek tagjai a következő személyek voltak: Dr. Ballagi Mór; Dr. Bellagh József (jegyző); Hunfalvy János; Léderer Ábrahám; Dr. Peregriny Elek (gondnok); Zichy Antal budapesti tankerületi felügyelő, elnök.

Ez az igazgatótanács valamennyi, tehát az összes állami tanító- és tanítónő-képezde irányítója és felügyeleti szerve volt. Később a képezdek differenciálódásával változott a helyzet. Zirzen Janka is szót emelt, amikor az első polgári képezdét is ez alá akarták vonni. Ekkor minden képezde saját igazgatótanácsot alakított, amivel a fentebb említett anomália megszűnt.

1869-ben Budán a Krisztinavárosban (a Vérmező sarkán), a Szeidl-féle házban Schwickert János mb. igazgató vezetésével megnyílt az első állami tanítóképezde, amelyben a pálya iránt érdeklődő férfiak képzését kívánták megoldani. Az első tantestület tagjai az első értekezleten – amikor nemhogy eredmény, de még munka sem volt – magukat „központi m. kir. mintaképezdének” nyilvánították, teljesen törvényellenesen. Azért azt is meg kell említeni, hogy Majer István 1848-ban készült munkájában javaslatot tett négy féle képző felállítására, amelyek közül a „...városi tanítókat képzőt Budapesten s ha tetszenék, azt budapesti – vagy központi képezdének nevezhetnének;...”¹¹³ Az is tény, hogy Budán 1856/57 és 1860/61 között működött a királyi mintatanoda, ahol tanítókat képeztek. Báró Eötvös József kultuszminiszter ezt a törvényellenes állapotot a 9063. számú rendeletével megszüntette. Sok évvel az események után Gyertyánffy István ezt írta: „Ez a – központi – jelző akkor csak felkapott, tehát hivatalos használaton kívüli, mindazonáltal megtűrt elnevezés vala.”¹¹⁴

¹¹² Dr. Peregriny Elek: A budai m. kir. állami Tanítóképezdek négy évi történetének vázlata. Budapest, 1874. Franklin-Társulat Nyomdája. 9. o.

¹¹³ Majer István: A magyar képezdek reformja. Esztergomban 1848, Beimel József nyomdájából. 90. o.

¹¹⁴ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene. (1873/74 – 1880/81.) Adalékul az elemi és polgári iskolai tanítók képzésének történetéhez Magyarországon. Budapest, 1882. Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában. 5. o.

Ezután a tantárgyak tanításán, azaz a tantárgyfelosztáson vesztek össze, amely vitából kiemelkedik Schwickert János és Rill József között a pedagógia tantárgyért folyó harc. Ami a színvonalat illeti, arra is következtethetünk. Szándékosan részleteztem – egy későbbi fejezetben – a jelentkező, a felvett és a vizsgát tett lányok adatait az egyes tanévek során, amiből látni lehet – mai szóval élve – a lemorzsolódást. Természetesen a lemorzsolódás csak bizonyos alapvető munka eredményeként számítható ide, amennyiben ezt egyéb körülmények okozzák, az egészen más helyzetet mutat. Látni fogjuk a nők eredményeit is, tehát ott ez a helyzet nem állt fenn. A férfiak statisztikája a következő volt. Tíz jelentkezőből tízet felvettek, ebből levizsgázott kilenc fő. A felső nép- és polgári iskolai tanképesítőre jelentkezett három fő. A vizsgát letette három tanító. A létszámmal kapcsolatban a helyzet nem javult a további években sem az intézményben.

Az 1870/71-es tanévben sok új iskolában nem volt tanító, ezért még a szünetben is póttanfolyamokat szerveztek. Sok volt a munka és biztosan sokat is dolgoztak. Azt is el kell azonban ismerni, hogy ilyen körülmények között nehéz színvonalat javítani, emelni vagy nagy változásokat hozni a munkában. A tanárok személye változott, mégis botrányos évkezdés volt. Most Kozma mb. új igazgató és Rill tanár között volt ellentét, amely során Rill József „...célját el nem érve, az intézet nem csekély kárára a tanárok és növendékek közt pártoskodott, sőt sajtó útján, hazai és külföldi lapokban az izgatás és személyeskedés terére lépett, epébe mártott tollal...”¹¹⁵ bírálta a tanárokat, az igazgatót, az igazgatótanács tagjait, az oktatási minisztériumot, sőt magát a minisztert is. A lapokat ő maga adta a növendékek kezébe.¹¹⁶ Ilyen körülmények között júliusban az egyéves tanfolyamra 26 jelentkezőből 20 főt vettek fel. A rendes képzésben I. és II. évfolyamon 44 fő tanult, közülük levizsgázott 35 növendék. Polgári képesítőt tett háromból három tanuló.

A következő év újabb bonyodalmakat hozott. A Krisztinavárosból a várba költöztek, az Országház u. 94 sz. alatti épületbe. Rill József az elhunyt Eötvösre hivatkozott és kérte, hogy a pedagógiát ő taníthassa, mert azt neki báró Eötvös József megígérte. Ezután Kozma mb. igazgató kapta a nevelési tárgyakat. Nézzük az újabb statisztikát:

I.oszt.	felvettek 51 fő	kimaradt 31 fő	vizsgázott 19 fő.
II.oszt.	felvettek 35 fő	kimaradt 4 + 12 fő	vizsgázott 17 fő.
III. oszt.	felvettek 16 fő	kimaradt 6 fő	vizsgázott 9 fő.

¹¹⁵ Dr. Peregriny Elek: A budai m. kir. állami Tanítóképezdek négy évi történetének vázlata. Budapest, 1874. Franklin Társulat Nyomdája. 31. o.

¹¹⁶ Uott. 32. o.

Most észrevehetően az ellenkező tendencia vált uralkodóvá. 102 fő közül levizsgázott 49 fő, ebből pedig megbukott 4 tanuló. A kimaradtak között azonban találunk négy kiutasított tanulót is. Ezekből a forrásokból nem lehet megállapítani, hogy a tanulók állást foglaltak-e egyáltalán ezekben a kérdésekben a tanárok közötti viták folyamán. Velük együtt több a kimaradt tanuló, mint a végzett. A hanyatlás további szomorú statisztikája – a kis létszámok miatt – a következő:

1. Elemi iskolai tanképesítő: 17-ből 17 végzett.

2. Polgári iskolai tanképesítő: 3-ból 3 fő végzett.

(Ez utóbbi két adat ne zavarjon meg senkit, mivel a vizsgákra magánúton is lehetett jelentkezni.)

Az 1872/73-as tanévben személyi változás nem volt. Egyéb változás sem, ám a helyzet súlyosbodott, amit így fejez ki Peregriny Elek az iskolaműködés akkori időszakának felkért szerzője: „...a tanárok között a múlt években támadt surlódások ellenségeskedéssé növekedtek.”¹¹⁷ A városban kolerajárvány volt. A tanítás nem szünetelt, de Rill és Bartalus nem tartották meg óráikat. Megalakult az önképző egyesület. A bécsi világkiállításra pedagógiai és iránytani dolgozatokat, az önképzőkör alapszabályzatát és különböző rajzokat küldtek ki, mintha csak adminisztrációval igyekeznének pótolni a hiányzó egységet és munkát. Az év adatai a számok tükrében:

I. oszt.	25 felvett tanuló	vizsgázott 19 fő	bukott 4 fő	kimaradt 2 fő
II. oszt.	27 felvett tanuló	vizsgázott 20 fő	bukott 4 fő	kimaradt 3 fő
III. oszt.	24 felvett tanuló	vizsgázott 17 fő	bukott 1 fő	kimaradt 6 fő.

A létszám 76 főre csökkent akkor, amikor a nők „nem győzték elküldeni” a jelentkező leányokat. Az elemi képzőben 26-ból 24, a polgári képzőben 33-ból 29 tanuló tette le a képesítő vizsgát. Sokat elmond az iskola működéséről az az adat, hogy a könyvtára 149 kötetből állt.

A tanév végén az igazgatótanács jegyzőkönyvírója nagyon is finoman fogalmazott, amikor ezt írta: „...hivatásukat, mely szerint nekik mind külviséletük, mind kötelességök pontos teljesítése által a jövőendő tanítók példányképeül kell feltűnniök, – kellőképpen nem fogták fel...”¹¹⁸ Kőkemény döntések születtek.

¹¹⁷ Dr. Peregriny Elek: A budai m. kir. állami Tanítóképezdek... i. m. 38. o.

¹¹⁸ Uott. 40. o.

Az intézet további történetét Gyertyánffy István könyvéből ismerhetjük meg, aki először a személyi problémákra utalt, azután mentegetőzött, hogy még csak évkönyvet sem adott ki a tanítóképezde az utóbbi nyolc tanévben, végül kimondta a lényegét: „*Mi azt tartjuk: előbb tegyünk, alkossunk valamit, s mindenkinek felett végezzük el feladatainkat mind egy szálig, s azután, ha jut rá idő, beszélhetünk és írhatunk is róla valamit.*”¹¹⁹ A múltat már megírták. Az intézmény előtt nagy feladatok álltak, erre kellett fordítani minden energiát.

Az 1873/74-es tanévben a személyi kérdéseket illetően igyekeztek rendet teremteni. Ekkor történt Kozma és Rill áthelyezése, az új tantestület megalakítása és Gyertyánffy István azonnali és végleges igazgatói kinevezése. Ezek a szervezések karácsonyig tartottak. Közben Nyitrai Antal növendék a kolera áldozata lett.

Gyertyánffy István ezt az intézetet tartotta az ország első polgári iskolai képezdéjének, amely ebben az évben megnyílt. A Zirzen-féle az első női, ez pedig az első férfiakat képző tanítóképző volt. Meg volt győződve arról, hogy korai és méltánytalan bírálatok érték az intézményt, de megvolt a továbbfejlődés lehetősége vagy legalábbis ennek az előfeltételei. A helybeli középiskolai tanárok tanítottak ott, mint óraadók.

Ekkor Gyertyánffy István ismét visszatért a „központi” jelző magyarázatára, mert az általa vezetett intézmény kapta meg a jogot a polgári iskolai képesítő vizsga szervezésére. Ezt írja erről: „*De hogy ez a kifejlesztés tényleg a szándékában lehetett, erről tanúságot tehet egyebek közt az is, hogy már kezdetben ezt az intézetet jelölte ki az ország összes tanítóképzői közül arra a feladatra, hogy az a felsőnép- és polgári iskolai tanítók képesítő vizsgálatával megbízassék.*”¹²⁰ Ekkor ez az intézmény a következő egységekből épült fel: Állami népiskola, ami minta- és gyakorlóiskola; Állami elemi tanítóképző intézet; Állami polgári iskola; Állami polgári iskolai tanítóképző intézet.

Gyertyánffy István ettől a pillanattól számítja a budai Paedagógium létrejöttét, amely ettől fogva hamarosan az intézet népszerű elnevezésévé vált. Az intézet az intenzív fejlődési szakaszába lépett. Az élet azonban ezt a kiváltságosnak tűnő helyzetet is megváltoztatta. Stetina Ilona leírta, hogy a polgári iskolai tanító- és tanítónői képesítő

¹¹⁹ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 5. o.

¹²⁰ Gyertyánffy István: B. Eötvös József és a Paedagógium. In: A Paedagógium. Adatok multjának ismeretéhez, valamint a benne foglalt intézetek, különösen a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés kérdéseinek tisztázásához. Budapest, Franklin Társulat. 1913. 7. o.

vizsgálatokat a miniszter „...esetről-esetre kijelölt állami tanítóképezdekben tartatta meg.”¹²¹

A polgári iskolai tanítóképezde 1873/74 és 1877/78 között érvényben lévő tanterve két csoportra osztotta a tantárgyakat. Az első csoport volt a kötelező tantárgyaké, ebbe tartozott a mezőgazdaság és ipartan, a rajzolás és a szépírás, valamint a női kézimunkák. A másik csoportba a nem kötelező tantárgyak tartoztak, vagyis a választhatók. Nincs semmi megjegyzés arról, hogy a női és a férfi tanterv elkülönült volna. Az ipartant és a mezőgazdaságot heti 2-2 órában tanították az alábbi bontásban:

Téli félév	Kézműtan alapvonalai; Nemzetgazdaságtan; Üzleti fogalmazás.
Nyári félév	Kertészet; Szőlő; Bor; Selyemtenyésztet.

Az első évben 29 fő jelentkezett. Közöttük volt több olyan, aki az elemi képző harmadik osztályába járt, voltak tanképesítettek és 6 fő működő tanító is jelentkezett. 17-et vettek fel az első osztályba, mégpedig 8 tanulót a nyelvi és történettudományi, 7 növendéket a mennyiségi és természettudományi és 2 főt a művészeti (1 rajz, 1 zene) szakcsoportba.

A gyakorló iskolájuk az I. ker. elemi (Attila u.), majd a II. ker. polgári (Medve u.) iskola voltak. Ebben az évben is költözni kellett. Először az Országház u. 117-be, későbbi számozás szerint a 13 számúba. Miközben Gyertyánffy azt a reménykeltő megjegyzést tette, hogy a régi polytechnikum épületében a jövő szép és biztató jelei körvonalazódtak, azt is tudunkra adta, hogy a „...sikert más hasonló, de aránytalanul kedvezőbb körülmények közé helyezett intézetek sikereivel méregették össze...”¹²²

Az 1874/75-ös tanévben további személyi és tartalmi változások történtek. Az elemi és a felső nép- és polgári képezde kapcsolata itt is – mint a nőknél – sokoldalú kapcsolattá alakult. Két külön testület dolgozott. Minden szakra megfelelő tanárt keresni és találni nem lehetett egyszerű feladat. A gazdasági kérdések azonban

¹²¹ Dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító- és tanítónőképzés... i. m. 64. o.

¹²² Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 13. o.

megoldhatónak bizonyultak, mert az óraadás alig volt kevesebb kiadás, mint a kinevezett új tanárok fizetése.

A rendszeres testnevelés megkezdésének éveként értékelhetjük ezt a tanévet. A felszerelés is jelentősen változott, bútorokat és eszközöket szereztek be a tanítás feltételeinek javításához. Kertet béreltek és kertészeti gyakorlatokat folytattak, ami a várban már akkor sem lehetett könnyű feladat. Az iskolák szervezeti önállósága gátolta a tanítási gyakorlatok szervezését. Szükség volt a polgári gyakorlóiskolára. Ebben az évben elemi és polgári iskolai tantervek jelentek meg. Módosították a tanképesítő vizsgát is. 1875-ben léptették életbe az osztálytanárság megoldást, amely a középiskolákban már korábban is működött. Ekkor 12 tanítóképezdei osztálya volt az intézménynek. Az osztályfőnökök beállítása is ekkor történt.

Az organikus fejlődés kezdete

Gyertyánffy István innen számolta az igazi fejlődés éveit. Kifejtette, hogy az elemi és a polgári képzők, mint a szíami ikrek gátolják egymást. Ő is írt az igazgatótanáccsal kapcsolatos kérdésekről, ami oly sok gondot okozott a tanítónőképzőben is: *„...az iskolák történetében nincs példa rá, hogy... egészen más élethivatással és szerepkörrel bíró egyénekből alkotott testület a tanárok mellett és felett annyi és olyan külső és belső kormányzási jogokkal ruházott volna fel, mint az állami tanítóképezdéknél az igazgatótanács.”*¹²³ Gyakorlatilag mind a három budapesti tanítóképezdét irányították, ami – mint arra korábban is utaltam – nem lehetett egyszerű feladat. Gyertyánffy István az anya és a dajka kapcsolattal mutatott rá a kérdésre. 1875-től minden képzőnek külön-külön igazgatói tanácsot lehetett alakítani. Ezzel a változtatással az irányításban megnyugtató körülményeket alakítottak.

A férfi intézetben összevonással segítettek a problémákon. Így a két különböző képző tantestületét egyesítették. Ezt a pályázatoknál lehetett gyakorlatilag kivitelezni. Itt tehát ellentétes folyamatot tapasztalhatunk, mint a női képzőben. Azonos tanárok tanítottak a két intézményben, legalábbis nagy volt az átfedés a tantárgyak között. Új tanárok is érkeztek, mint pl. Dr. Kiss Áron. Ezzel a *„...részben megújított tanári testület egységében a két intézet oly annyira szükséges intézet összeforrasztása ténnyé vált.”*¹²⁴ Több tantárgy egy-egy jelentős tanáregyéniség kezébe került, amitől a vezetés nagy eredményeket várt.

¹²³ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 19. o.

¹²⁴ Uott. 21. o.

1875-ben a 22.046. számú rendelettel a francia és az angol nyelv megszűnt az intézetben, ezzel egy kicsit javult a német oktatás. A továbbiakban a polgári iskolai tornatanárokat sem itt képezték. Az önképzőkör munkája is beindult. Segély-egyletet alakítottak. Hangversenyeket szerveztek.

Csak ekkor kezdték meg az iparoktatás alapjait tanítani a férfiképezdében.

Az iparoktatás megjelenése

Ahogy kialakultak a lehetőségek, megkezdték az iparral kapcsolatos kérdések realizálását is. Már nem lehetett elkerülni a munka, az ipar, a tevékenység, mint a kor jellemzőinek tanítását. Gyertyánffy azt írta erről, hogy „...pedagógiai felügyelet alatt álló munkával képezhetők a munkára, a munkabíráásra a fiatal tanítói nemzedéket. A házi-ipar és iparoktatás kérdése Trefort Á. miniszter úr lelkes kezdeményezésére, már élénken foglalkoztatta ez időkben az elméket. Egyes állami tanítóképezdében már szép eredménnyel tettek is kísérletek ennek behozatalára...”¹²⁵ Ekkor érkezett Weber Ede¹²⁶ (pályázat mellőzésével) a német nyelv, a könyvvitel és a házi-ipar tanítására. A tanári kar a következőt írta Trefort Ágostonnak: „...az iskolai iparoktatás kérdésében nézetünk szerint a legelső és legfőbb teendő semmi esetre sem lehet más, mint az iparoktatásra alkalmas tanítók kiképzése.”¹²⁷ Az elemi iskolai képezdében a házi-ipar itt is minden növendéknek kötelező volt. Az iparoktatás csak néhány évi kísérletezés után öltött határozott alakot.

Az 1876/77-es tanév a továbbhaladás éve volt. A sok munka eredményeként csökkent az ellenséges vélemény az intézetről. A házi-ipar fontos szerepet kapott ebben az intézményben is. A tömeges, olcsó iparcikkek előállítása életkérdés volt az ország akkori helyzetében. Koncepciók alakultak ki az ipari területek elosztásáról. Ekkor a vidékek és az ottani természetes viszonyok figyelembevételével alakították ki iparoktatási elképzeléseiket. Ezek közül a legjobb felosztás a következő volt: alföld; felföld; város.

¹²⁵ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 24. o.

¹²⁶ Weber Ede élete: „Baselban született (Svájc). 1845. január 11-én. A baseli reáliskola V. osztályát végezte 1857-ben. Bächtelenben a szegénynevelői tanfolyamot végezte és 1866. évi július 25-én szegény nevelői, u. a. év október havában elemi tanképesítést nyert. 1866 – 68-ig a guggenbühl nevelőintézetben a „Secundarabtheilung” tanítója. 1868-1870-ig Bächtelenben Bern mellett tanítóképezdei tanár és egyszersmind magánhallgató a berni egyetemen. 1870-ben Molnár Aladár akkori osztálytanácsos meghívása folytán Balatonfüredre ment a képezdével összekötendő szeretetházát szervezendő és vezetendő, hol 1876. augusztus 1-ig működött.” In: Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 152. o.

¹²⁷ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 25. o.

Ennek megfelelően indították be az iparoktatást is, de ez még inkább csak házi ipari képzés volt. Az elemi és a polgári iskolai tanítóképző tananyaga alig különbözött, bár jól elkülöníthető volt. Gyékény és káka felhasználásával méhkasokat és szakajtókat készítettek. Székek és üvegek befonásával is foglalkoztak. Játékszerek, iskolai tanszerek, kerti bútorok készültek szorgalmas kezeik alatt. Az egyszerű faipari munkák és a könyvkötés volt még a képzés legfontosabb anyaga, egyéb kisebb tevékenységek mellett.

Az intézet szerezte be a nyersanyagot, és a növendék azt a raktárból kapta meg. Bizonyos kedvezményeket vehettek igénybe. A készített tárgyat lehetőleg, későbbi terv szerint megvette az intézet. Ebben a tevékenységben iparkönyvvezetést és üzletvezetési gyakorlatot is szerezhettek.

Az elemi képezdőben folyó munkát megzavarta, hogy a gyakorlóiskolában (elemi) az V. osztály megnyílt, de nem lett VI. osztály. Ezek után is csak négy osztállyal működött az intézmény. A létszám növelése érdekében ekkor megszervezték az internátust is. Költségvetést készítettek, a szálláslehetőség biztosítása érdekében házat béreltek és bútorokat vásároltak. A Spolarits-féle házban alakították ki a kollégiumot. Cserveni Pál, az intézet asztalosa készítette a növendékek részére az asztalokat.

1877-ben a 10.998. sz. rendelet alapján tantervi revideálásokra került sor. A budapesti I. ker. képezde elönmunkálatait a II. és a VI. ker. képzők igazgatónői segítségével végezték. Az 1877/78 és 1880/81 közötti tanévekben az alább részletezett tantervet vezették be.

A./ Minden szakcsoport számára kötelező tárgy volt:

1. Nevelés- és tanítástan, valamint tanítási gyakorlatok;
2. Iparoktatás.

Három szakcsoportot alakítottak:

I. Nyelvi és történettudományi szakcsoport	Magyar nyelv, irálytan és irodalom; Német nyelvtn és irodalom; Földrajz; Történelem; Statisztika és jogi ismeretek.
II. Mennyiség- és természettudományi szakcsoport	Mennyiségtan: betűszámtn, mértan, politikai számtn; Könyvvitel; Természetradj: állat, növény, ásvány, közet és földtan. Természettan; Vegytan; Mezei gazdaságtan.
III. Művészeti szakcsoport	Zene és ének; Összhangzattan; Zenetörténet. ¹²⁸

B./ A választható tantárgyak között a francia és az angol nyelv szerepelt.

Az iparoktatás mind a két évfolyamon heti 2-2 órában szerepelt. A házi-ipar különféle ágait tartalmazta és egyszerû taneszközök készítése volt az előírt feladat. A mezei gazdaság pedig a korábban előírt részleteket ismertette meg a növendékekkel.

Az 1877/78-as tanévben Weber Ede eredményeit érdemes kiemelni, akinek kétévi munkája gyümölcseként, miután a Spolarits-féle házat és kertet kibérelték, alapvető változások következtek. Az ő irányításával a kertművelés eredményeként olcsóbb lett az élelmezés. 60 növendék számára készítették el a berendezést. Az Ostrom utcában, a Bécsi kapu mellett a Dunay-féle ház egy részét is ki kellett bérelni. Weber Ede kiválóan értett a gazdasági kérdésekhez is. Az intézet költözései nem kedveztek a kertművelésnek, de 1878-tól jobb lett a helyzet. Az 1600 négyszögölnyi szőlő és a konyhakerti váltógazdálkodás bizony, sok munkát adott. Bevezették a vizet, sőt még tekepálya is épült.

A tantárgyakat illetően is nagy változások történtek. A történelem és a földrajz is új alapokra került. Az iparoktatásban új jelenség tűnt fel: a szalmamozaik készítés, amely Nagy F. Károly rajztanár érdeme

¹²⁸ Itt találtam egy számomra nagyon fontos újpesti adatot, mivel a Pokorny-cég Újpesten működött: „...Bartalus I. zenetanárnak a tanárkar s az igazgatótanács által is pártolt indítványára egy új, a többinél kitűnőbb szerkezetű zongorával (Pokorny-féle, 500 frt-os) gyarapodott.” In: Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 35. o.

volt. (Akkoriban ô heti 2 óra ipari rajzoktatást tartott.) Részt vettek a házi-ipari kiállításon, amelyet megtekintett Tanárky Gedeon is.

Az 1878/79-es tanévben az igazgatótanács jogairól szóló vita tíz év után újból előkerült, de most nem a budapesti, hanem a magyar tanítóképzők alapkérdéseként. *„Az igazgatótanács eléggé nagy és szép működési tere az intézet öconómiai ügyeinek intézése; e mellett a felügyelettől és ellenôrzésbôl is annyi, a mennyi azt, mint a társadalom képviselô testületét, de nem egészen a szakértôket, joggal megilletheti. A felügyelet és ellenôrzés érdemlegesebb része a tanfelügyelôket illeti.”*¹²⁹ Ez a megosztás tehát az igazgatás rovására történt. A következô néhány sorban kifejtett és felvetett probléma arra mutatott rá, hogy nem egészen értették meg – legalábbis ekkor még nem – az oktatás folytonos változását és mozgását. Amikor azt olvassuk, hogy a magyar oktatásügy – akár ez az intézet – folytonos rontás-bontás, építkezés és kísérletezés stádiumában volt, ez azt jelenti, hogy valóban nem látták át a szervezések mögötti lényegét.

A következô említésre méltó esemény a székesfehérvári kiállítás volt, ahol írásbeli dolgozatokkal, matematikai dolgozatokkal, tanítási tervezetekkel és próbatanítások tervezeteivel vettek részt az iskola növendékei. A kiállított házi-ipari készítmények kefemunkák, szalmamozsaikok és szalmafonások, vesszômunkák, famunkák, stb. voltak.

A diákok ezüstérmet kaptak, ami bántotta ôket. A „Néptanítók Lapja” címû újság 1879/14. száma az I. ker. képezde anyagát mondta a legrendszerezetebbnak. A növendékek kirándulás keretében tekintették meg a kiállítást a Zirzen-intézet, azaz a sugárúti képezde érdeklôdô tanulóival együtt. Kisújszállási, majd lévai vendégeket fogadtak. Az ottani képzôsöket csak a fôváros látványosságai érdekelték, ám az intézetet nem tekintették meg – keseregtek a tanárok.

Új, korszakot nyitó változást hozott az 1879. június 19-én kelt 16.014. számú rendelet, amely szerint:

- az elemi tanítóképezde képzési idejét 3 évfolyamról 4-re emelték;
- de csak elôkészítô a harmadik évfolyam;
- a polgári iskolai képezde mellé minta polgári iskolát létesítettek, amelyhez
- ipartanmûhelyt kellett létrehozni az 1879/80-as tanévben.

1879-ben egy ankétot szerveztek, ahol a reáliskolák, a polgári iskolák az ipari szakoktatás ügyében jöttek össze. Ezen a megbeszélésen a polgári iskolák tanítóinak kvalifikációja váltott ki nagy vitát. Kiemelkedô volt Csengery Antal beszéde. Ezután a

¹²⁹ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 48-49. o.

rendszer és a módszer kérdéséről volt szó, amelyről Gyertyánffy István a következőket írta: „...a felsőbb fokú iskolákra való képesítés sohasem foglalhatja magában az alsóbb fokúakra valót.”¹³⁰ Ebből a néhány adatból következtethetünk arra, hogy a férfiaknál változatlanul a hierarchia, a sorrend, az elsőség volt a fontos. Az eredményességért dolgoztak elsősorban. A feladat a továbbfejlesztés volt. A fenti rendelet szerint a következőt cselekedték: „Ezen gyakorló-iskolával kapcsolatban a mellé felállítok egy ipari tanmûhelyt is, melyben a mûasztalosság és esztergályosság s ezekkel kapcsolatban a hozzájuk tartozó építészeti fa-mûfaragás is taníttatni fog. Ez irányban a majdan kifejtendő gyakorló-iskola 4. 5. és 6. osztálybéli tanulók fognak taníttatni.”¹³¹ A gyakorlóiskola osztályai azonban „még nem értek fel” ezekbe az évfolyamokba. Erre a helyzetre vonatkozóan is tartalmazott előírást a fenti rendelet, amely szerint „E mûhelyben addig is, míg a polgári gyakorló-iskola növendékei ide növekedhetnek, a tanítóképezdei növendékek közül az ügyesebbek taníttathatnak, sőt kivételképpen 4-5 iparos tanuló is felvétethetik.”¹³²

Broghammer Szeverin¹³³ tanítót azért fogadták fel, hogy ez a képzés jól menjen, vagyis az elemi és a polgári tanítóképzés fejlesztése okán.

Először párhuzamosan haladt a polgári iskolai tanítóképzés az elemi iskolai képzéssel. A tantervük is majdnem ugyanolyan volt, és minden növendék tanulta. De már ekkor kiderült a hiányos rajzoktatás hátrahúzó és visszatartó összes hatása.

„A polgári iskolaügy e közben öröndetes fejlődésnek indulván, ez a polgári isk. tanítóképezde tovább fejlődését idézte elő.”¹³⁴ Ekkor indult meg a polgári gyakorló-iskola, később pedig a negyedik, azaz az ipari szakcsoport is. Az 1879. szeptember 12-én kelt 25.409. számú rendelet tartalmazta a gyakorlóiskolai tantervet, ebből nagyon jó képet alkothatunk a polgári iskolák céljáról. Elöljáróban annyit kell aláhúzni, hogy ezt az iskolatípust – negatív kifejezéssel élve – nem a tudós

¹³⁰ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 59. o.

¹³¹ Uott. 61. o.

¹³² Uott. 62. o.

¹³³ Broghammer Szevér élete: "Lauterbachban született (Württemberg) 1852. szeptember 30-án. 6 reál, 3 évet Rockweilban műipariskolai, 1 évig ugyanott a műiskolának rendes, 1 évig a stuttgarti polytechnicumok magánhallgatója. 1872. Németországban, Svájcban, Franciaországban és Olaszországban műtanulmányozás végett utazott. 1874-ben a rockweili műipari iskolánál tanársegéd és megbízott rajztanár a rockweili reáliskolában, 1875-ben a zay-ugróczy műipari iskolában műipari tanár. 1879. szeptember 1-én a budapesti I. ker. állami tanítóképezdében az iparoktatással bízott meg." In: Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 142. o.

¹³⁴ Uott. 308. o.

középiskolák silány pótlására hozták létre. Az iskola célja tehát lehetőleg a középosztálybeliek kiemelése, ugyanakkor határozott lépés az ipar felé az iskola által.

A polgári iskola általános műveltséget adott; mezeti gazdasági ismereteket is nyújtott; a diákok ipari és kereskedelmi alapismereteket szerezhettek; köztisztviselői pályára is felkészített.

Négy osztály elvégzése után kereskedelmiben lehetett továbbtanulni. Hat osztály után a gazdák, erdészek, állatorvosok képzése következhetett, így például gazdasági intézetekben vagy a selmeci erdészeti akadémián lehetett továbbtanulni. Hat osztály után volt egy másik lehetőség is, ha a fölvetett szakmát, iparágat a diák megtanulta. Az iparostanonc segédként léphetett ki. Az alsóbb fokú hivatali embereket is itt képezték, sőt még a távírda-, vasút-, vám- és adó- szakembereket is. Mivel a polgári iskola a felső népiskolákhoz képest népszerűbb volt, különböző intézkedésekkel javítani igyekeztek a felső népiskolák elismertségén (az átmenet megkönnyítése, tanműhelyek kialakítása, stb.). Ezek az intézkedések azonban nem hozták meg a kellő eredményt. A polgári iskolák továbbra is tartották elismerésre méltó helyüket. Ebben az oktatási helyzetben egyre többen a polgári iskola tanulói közül ebben az iskolában a nem ipari jellegű képzés, a későbbi hivatali pályákon való előrejutás reményében tanultak. Ez a fokozódó folyamat vezetett oda, hogy a felső népiskola, majd a sokkal nagyobb számú polgári iskolák tanműhelyei kihasználatlanok lettek, voltak. Ezeket a tanműhelyeket megszüntették illetve átszervezték.

Kornis Gyula egyik munkájában igen pontos képet rajzolt a polgári iskolák fejlődéséről. Adatai szerint az országban működő polgári iskolák száma a következő volt:

tanév	fiúiskola	leányiskola	összesen
1880/81	57	53	110
1900/01	113	186	299
1917/18	210	340	550

Ebből Budapesten:

tanév	fiúiskola	osztályok száma	leányiskola	osztályok száma
1873/74	3	10	3	9
1909/10	15	142	17	186
1923/24	22	249	31	326

Ez utóbbi 53 iskolában 20.000 gyerek tanult.¹³⁵

¹³⁵ Kornis Gyula: Magyarország közoktatás ügye a világháború óta... i. m. 80. o.

Az 1880-ban kiadott 25.619. számú rendelet a fentiek végrehajtása érdekében előírta, hogy: „...*felállítandó minden egyes polgári avagy felső népiskolát vegyen gondosan szemügyre, vizsgálja meg a vidék életviszonyait, különösen ebben azt, mely iparág az, a mire az ottani lakosok már eddig is kiváló hajlamot tanúsítottak, melyhez a kellő anyagot helyben és olcsón kaphatni...*”¹³⁶ Azt is meg kellett tudni a rendelet alapján, hogy a kiválasztandó iparág gyakorlására fognak-e vállalkozni. Körültekintő intézkedésről volt szó. Ekkor 100-nál több polgári és 70-nél több felső népiskola volt. Az iparosok ellenérveire, miszerint a mesterségekhez megkívánandó képzügyességet nem lehet eléggé korai gyakorlás hiányában megszerezni, azt a választ adták, hogy erre való a megfelelően berendezett műhely az iskolában. Ebből egyértelműen következett a tanítók képzésének nagy feladata. Egy év múlva a polgári iskolai képezde ipari szakcsoportja ebből a kiváló és átgondolt kezdeményezésből jött létre. Újabb tanárokat neveztek ki. Broghammer Szeverin a nyári szünetben azonnal indított egy tanfolyamot.

Az 1879/80-as tanévben a rendeleteknek megfelelő új szellemben kezdték meg a munkát. Először emelték a felvételi vizsgák színvonalát. A vártnál kisebb számú felvételre jelentkező érkezett. Azt az elfogadható és valós magyarázatot adták az okok elemzésekor, hogy a hosszú utazással más pályázati lehetőség is elveszett a jelentkezők számára. A nehéz felvételi vizsga miatti sikertelenségtől való félelem többeket visszatartott.

Nézzük meg az ez évi statisztikát, és pozitív változásokat is láthatunk:

A nyelvi és történelmi szakcsoportba 49 jelentkezőből megjelent 25 fő és felvettek 14 tanulót. A mennyiségi- és természettudományi szakcsoportba jelentkezett 35 fő, ebből megjelent 22 tanuló és felvettek 15 növendéket. A művészeti szakcsoportba ketten jelentkeztek, és mindkettőjük felvételt is nyert.

A gyakorlóiskola és a tanműhely kapcsolata is tartalmazott bizonyos érthető faipari részleteket. A IV., az V. és a VI. osztályokban műasztalos, esztergályos és építészeti fafaragó képzést írtak elő. Ez a képzés 1879. szeptember 10-én kezdődött meg, 18 növendékkal. A kevés jelentkezővel kapcsolatban jegyezte meg Gyertyánffy István a következőket: „...*Az I-ső kerület iparosai valószínűleg még sok éven át fognak zúgolódni a felett, hogy a kormány semmit sem tesz értük, hogy a mostani iskolák semmiképpen sem felelnek meg az ő*

¹³⁶ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 67. o.

érdekeiknek stb. a míg végre fölfedezik a saját városrészükben ezt a tisztán az ő érdekeikért alkotott iskolát.”¹³⁷

Tény, hogy az iparoktatás nagyon fontos volt, de az elemi- felső nép- és polgári iskolai tanítóképzők nem csak emiatt jöttek létre. Nagyszerű, ahogy megértették a változásokat, ahogy ezekre egészen jó reakciókat adtak, ahogy fejlődtek, ahogy alkotó módon formálták az eredeti törvény adta lehetőségeket, de az elemi oktatást továbbra sem lehetett, nem volt szabad háttérbe szorítani. Mindenképp le kell vonnunk azonban azt a következtetést, hogy 1880-ra már körvonalazódtak az elemi oktatás eredményei, az iskolaállítások, az emelt osztályok adta műveltség, stb., de ezt csak nagyon visszafogottan szabad értékelnünk, mert a munka nagysága nem mindennapi méretű, hanem nemzetemelő reményekre jogosító volt. Tovább folytatták a munkát.

Broghammer Szeverin tanította a rajzot, de nem tudott jól magyarul, ezért azt Szabó Lajos vette át tőle. A polgári iskolai tanárok a polgári iskolai képezde tanáraival egyetértésben készítették el a tanterv alapján a tantárgyak órabeosztását és a tanmeneteket is. A részletes munkát metodikai megbeszéléseken finomították, javították. A II. évfolyamos képezdei növendékek órát látogattak a polgári iskolai tanítóknál. A módszeres tanítás megbeszélése volt a cél. A próbatanításokat elbírálták. Jellemző, hogy Gyertyánffy István igen őszintén ezt írja erről: „...háborút viseltünk a bírálati konferenciákban...”¹³⁸ Később azonban már elismerően hozzátette, hogy az igazságérzet az elengedhetetlen művelt modor és a nemes kollegialitás vezette őket.

Az ipartanműhely egy évvel előbb megvolt a képezdében, mint az ipari szakcsoport. A várbeli főépületben helyezték el és rendezték be az iparműhelyt. Az eddig itt elhelyezett nyolc növendéket elköltöztették. A Dunay-féle házban (Ostrom u. 13. sz.) már voltak huszonketten. A Spolarich-féle ház átalakítás után alkalmasnak bizonyult a növendékek elhelyezésére.

Ebben az évben szerény célkitűzést írt elő a miniszter, amely szerint az ügyesebbek taníthattak és 4-5 iparost is fölvehettek a műhelybe tanulás céljából. Végül pedig azért volt ez a tanév kísérleti év, mert főleg arra voltak kíváncsiak, hogy üzleti szempontból tud-e prosperálni a műhely. A cél elérése érdekében két iparostanulót is felvettek és még egy asztalossegédet, akiket az internátusban helyeztek el. Tehát gyakorlóiskolai tanulók, képezdei növendékek és iparostanulók egyaránt tanulhattak a műhelyben.

¹³⁷ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 74. o.

¹³⁸ Uott. 76. o.

Broghammer Szeverin erős volt a művészeti tervek készítésében, de gyengébb volt az üzleti szempontok realizálásában. Munkaköréhez tartozott, hogy előkészítette a megrendeléseket, kívánságra a terveket is kidolgozta, megcsinálta a szükséges rajzokat és még tanított is. Az év végén deficittel zártak, ezért az ipartanműhely gazdasági kérdéseinek irányítását az 1879/80-as tanévben Weber Ede kezébe adták, az ő felelősségére, mert már korábban bizonyította ilyen irányú képességeit. Ekkor készült el két női varró-asztalka, két könyvszekrény és egy egész cukrászbolti berendezés. További eredményeket ismertet meg velünk Gyertyánffy István: „...az elemi tanítóképezde I. osztályába járó Kellner János, ki a Müller-féle vállalathoz megkívántató összes esztergályos munkákat egymaga állította elő...”¹³⁹ Kapocsi Antal növendéknek annyira megtetszett az itteni munka, hogy magát egészen a műhelyben képviselt iparágak megtanulására adta.

Az 1879. október 17-én kelt 27.426. számú rendelet intézkedett a berendezések megszerzéséről. Ennek a hatására vették meg a legalapvetőbb szerszámokat és kellékeket. (gyalupad, asztalos és faragó szerszámok, esztergapad, kézi erőre való fűrészelő gép, stb.) Továbbá az említett rendelet engedélyezte még két iparostanuló felvételét a műhelybe, akik internátust, étkezést, fűtést és világítást is kaptak. Arra is történt utalás, hogy összesen 3-4 diák vehető fel. Kapocsi József mellé még felvették Pilisi Antal és Kozicz Márton iparostanulókat is. Weber Ede után az 1880/81-es tanévben Suppan Vilmos, majd az 1881/82-es tanévben Kohányi Károly irányította a gazdasági kérdéseket. Ehhez a munkakörhöz tartozott a könyvelés, a bevásárlás, a pénzügyek és a mintaszerű üzletvezetés. A megalakult iparbizottság irányította és fogta össze az egész tevékenységet, mert a költségvetést ők hagyták jóvá, a szerződéseket ennek tagjai készítették és még szótöbbséggel felül is bírálhattak. A fejlődés olyan nagy volt, hogy szükségessé vált egy új épület kialakítása. A műhely felszereltsége alapján képet alkothatunk a képző területi és térigényéről: 1 db. szalagfűrészgép; 2 db. eszterga (nagy); 1db. eszterga (kisebb); 21 db. gyalupad; 108 db. gyalu; egyéb kéziszerszámok. Ebben a tanévben több, mint 200 darab tárgy készült.

Átgondolt és tervszerű vezetésre vall az építkezéssel kapcsolatos kérdések feltevése is:

- Lehet-e új épület?
- Volna-e alkalmasabb épület?
- Megveszik-e a Spolarich-féle házat és hozzáépítünk-e új termeket?

¹³⁹ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 79. o.

– Béreljék-e a szomszéd házakat?

Először a Spolarich-féle ház bérlésének további gondolatát kellett tudomásul venniük, amelyet a Harrer-féle bérleménnyel egészítettek ki. Majd ismertették a Schulek Frigyes építész készítette teljes intézeti épülettervet, de ennek kivitelezéséhez több telket kellett volna még megvenni, ezért ezt a megoldást időlegesen elhalasztották. A meglévő helyiségeket viszont átalakították. 1880-ban az intézet története legfontosabb eseményei között sorolta fel Gyertyánffy István az ipari szakcsoporthoz felállítását. Véleményét így foglalja össze: „...a polgári iskolák legújabb (1879) tantervébe az iparoktatás tényleg fölvetetett a nélkül, hogy az iparoktatók kellő kiképzetéséről a polgári iskolai tanítók egyetlen képző intézetében még eddigelő valami gondoskodás történt volna.”¹⁴⁰ Ezekben az intézetekben – azon belül az ipari szakcsoporthoz – tanultak az elemi képezde növendékei és a rajzban és egyes iparágakban ügyesek is. Ebből következően – írja határozottan Gyertyánffy István – „...az elemi tanítóképezde, a maga céljainak minden megkárosítása nélkül, ez új szakcsoporthoz mintegy a (kiemelt betűkkel) gyakorló iskoláját képezhesse.”¹⁴¹

A feltételes mód ellenére további szándékaik szerint ebbe a szakcsoporthoz csak azokat a növendékeket és képesített tanítókat vették fel, „..., kik a házi-iparban, mely ma már minden állami tanítóképezdeben tanítatik, legtöbb sikert tudtak felmutatni.”¹⁴² Ez új helyzetet állított elő!

Majd látni fogjuk, hogy a hölgyek milyen finoman oldották meg a kis számú polgári iskolai képezdet és ipartanítói oklevelet együtt megszerzett tanítónők képzését. Tették ezt azért, mert nem lehetett a két ugyancsak elkülönülő és időt igénylő tevékenységet bármelyik növendék hölgy képzésébe betenni (kézügyesség, nyelv, zene és a tantárgyak ismerete, stb.). Természetesen voltak olyan kiváló hölgyek is, akiket Trefort Ágoston azonnal a többi tanítóképző tanárának nevezett ki, de ezt általánosan megtenni nem lehetett.

Nem tudom máshogy értékelni ezt a tevékenységet, mint a törekvést az első helyre. De hiszen ott voltak! Egy másik képezde is első volt a maga nemében – szó szerint is –, mégpedig egy nagyszerű tanítónő-képezde.

Az 1880/81-es tanévben az ipari szakcsoporthoz kinevezték Gyulai László rajztanárt, akitől további szellemi emelkedést reméltek. Broghammer Szeverin a nyári szünetben a bécsi iparmű-kiállítást tanulmányozta. A technológia, az ipari számtan, az ábrázoló geometria

¹⁴⁰ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 87. o.

¹⁴¹ Uott. 87. o.

¹⁴² Uott. 87. o.

és az üzleti iránytan tantárgyakhoz új szaktanárokat állítottak be. Bővítették a munkásszemélyzetet is, iparostanoncokat vettek fel. Az 1880/81-es tanévben alkalmazott asztalossegédek között találkozunk először Gutkopf György nevével, akinek ekkor még csak a mesterség ismeretét és a „morális tartást” írták elő. (Azért kellett ennyire kiemelni, mert a kitűnő szakembernek később nagy szerepe volt a faipari képzésben.)¹⁴³

Az 1880/81-es tanévben az ipari szakcsoportba jelentkezett 8 fő, akik felvételt is nyertek, és az első év végén vizsgát is tettek. Gyertyánffy István könyvének statisztikai részéből ismerhetjük őket név szerint is: Bábory Imre; Blázy Imre, Kiss Jenő, Mendly Károly, Roth Péter, Szokoly József, Szücs Géza, Vass Károly.

Ebben az évben a legfontosabb feladat az ipari szakcsoport szervezése volt, amely 5 növendékkal indult meg. Hozzájuk még 3 főt vettek fel, egy közülük pedig kimaradt.¹⁴⁴ A 7 tanuló ismét kevésnek mutatkozott. Ezután pedig szabályosan megcáfolták saját, néhány hónappal korábbi véleményüket. A beiratkozók számának növelése érdekében „...az ipari szakcsoportba onnan kellene venni az embereket, a hol találtnak, s az ipartanítóknak is megkívántató általános műveltség iránti igényeinket legalább egyelőre le kellene szállítanunk a középiskolák V-VI. osztályáig.”¹⁴⁵ Ettől fogva pedig VI. gimnáziumot végzeteket is felvettek.

Az 1881-es évtől új tantervet akartak bevezetni, amelyet már előre megküldtek. Ez a következő előírásokat tartalmazta a 11.971 számú rendelet szerint: 1. faipar (műasztalosság, műfaragás, stb.); 2. faanyagok ismertetése és technológiája; 3. szabadkézi és mértani rajz; 4. számvetés, ipari könyvvitel, váltóismeret; 5. üzleti levelezés, ügyiratok – (nyelvtan, mondattan).

Olyan óraterv és órarend is készült, hogy a természettudományi szakcsoport tagjai is látogathassák a foglalkozásokat. Először itt is kölcsöntanárral és kölcsön-felszereléssel (pl. gipszminták a mintázáshoz.) oldották meg a feladatukat.

1882-től a polgári iskolai tanítóképzés három évfolyamos képzéssé növekedett. Az eredeti három szakcsoport mellé került egy újabb is. Ezzel együtt négy szakcsoport alkotta az oktatás gerincét: I. Nyelvi- és történettudományi; II. Mennyiségi és természettudományi; III. Művészeti; IV. Ipari szakcsoport.

Ezzel a házi-ipari kísérletezések meg is szűntek az intézetben. A belépett új ipari szakcsoport igen komoly feladatot kapott, és részletes

¹⁴³ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 314. o.

¹⁴⁴ Uott. 236. o.

¹⁴⁵ Uott. 88. o.

előírások készítették elő a munkát. A mezei gazdaságtan változatlan maradt, tehát évfolyamonként 2 óra hetente. Az új szakcsoport célkitűzései között szerepeltek a fa, vas és agyagipar egyes ágai, és: „...oly ipartanítók képzése véteztett folyamatba, kik a faipar összes ágait s az ipari rajzot s mintázást taníthassák.”¹⁴⁶ Természetesen szempont lett a műasztalosságra való hajlam és az egyes ágakban (esztergályozás, fafaragás és asztalosság) való jártasság. Jó elképzelésük volt továbbá, hogy a diákok „...tanulmányaik befejeztével hazánk valamely iskolai tanmûhelyében legalább 5 évig fognak szolgálni.”¹⁴⁷ Ezt a feladatot részletes tantervvel kívánták elérni. Az 1882-ben bevezetett három évfolyamos ipari szakcsoport tantárgyai:

-
1. Az ipartanítás módszere s tanítási gyakorlat,
 2. Technológia,
 3. Méréstan,
 4. Rajzolás és mintázás,
 5. Váltóismeret. Könyvvitel. Üzleti ügyiratok,
 6. Mûhelyi tanítás,
 7. Mûhelyi feladatok kidolgozása.
-

A polgári iskolai tanítóképzôben ekkor tanképesítôt tett összesen 351 tanító, köztük iparoktató még nem volt.¹⁴⁸

Az ipari szakcsoport órakerete az alábbi módon alakult:

	I.	II.	III.	heti összes
1. Az ipartanítás módszere és tanítási gyakorlat	–	–	2	2
2. Technológia	3	3	–	6
3. Méréstan	4	4	–	8
4. Rajzolás és mintázás	12	12	12	36
5. Váltóismeret. Könyvvitel. Üzleti iratok	–	2	–	2
6. Mûhelyi tanítás	10	10	10	30
7. Mûhelyi feladatok szabadidôben	–	–	–	–
A heti órák összesen	29	31	24	84

¹⁴⁶ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 297. o.

¹⁴⁷ Uott. 297. o.

¹⁴⁸ Uott. 438-445. o.

További két feladat volt a tanmûhelyben:

(1) Didaktikai feladat:

Ezt a feladatot úgy fogalmazták meg, hogy „...*egyres szebb, hibátlan styllal bíró mûdarabok a növendék szeme láttára készítettven el, izlésük nemesítették...*”¹⁴⁹ (Ebben az értelemben a tanmûhely valóban nem egyéb, mint a szakcsoport gyakorlóiskolája, de ennél természetesen sokkal több volt.)

(2) Gazdasági feladat:

Röviden ennyi volt: az üzleti siker elérése. Ebben már eleinte is igen sikeresnek bizonyultak, mert az évi forgalom meghaladta a tízezer forintot. Pontos leírást is közöltek a végzett munkákról. Jellemző erre, hogy a cukrászda teljes berendezése csak 804 frt. volt. Az iparmûhely kiállítást is szervezett. Erről ez volt a tantestület véleménye: „*Ez által ismerkedtek meg sokan intézetünkkel és ebben az ipartanmûhelylyel, közoktatásügyi ministeriumnak ezen a hazai ipar fejlesztésére szolgáló nevezetes alkotásával.*”¹⁵⁰ Ekkor került sor az iparbizottság felállítására is. A miniszter forgótökét adott az intézetnek. A mûhely gyakorlata miatt újabb kinevezések is történtek:

-
1. Mûvezetô kellett. Elvárások: idő, anyag, munka. Mintaszerû számadás.
 2. Mûvészeti vezető: Broghammer Szevér.
 3. Rajzoktatás: Gyulay László. (szabadkézi, mértani, mintázás).
-

A gyakorlat alapján ismét igen jó kérdéseket vetettek fel, amelyek szerint eldöntendő az elemi képzô és a házi-ipari oktatás valamint a polgári képzô és az ipari szakcsoport kapcsolata. Ennek a viszonynak az alapja a rajzoktatás volt, amelyet már az elemi képezdében is összefüggésbe kellett hozni az iparral. Majd a korábbi elgondolás finomabb változatát megismételték, amely ebben a jó és szép megfogalmazásban sokkal elegánsabbnak és kivitelezhetőbbnek is tûnik: „...*az elemi tanítóképezde iparoktatása egyszersmind a polgári iskolai tanítóképezde iparoktatásával is összhangzatba hozassék, hogy az ennek mintegy az elôiskolája legyen.*”¹⁵¹ Nagyon fontos, hogy az iparostanulóknak is készítettek megfelelő tantervet. Az újabb helyhiány miatt küldöttség járt a miniszternél: bemutatták és

¹⁴⁹ Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene... i. m. 100. o.

¹⁵⁰ Uott. 101. o.

¹⁵¹ Uott. 104. o.

felterjesztették a lehetőségeket. Ismét fejlesztések történtek, amelyekhez külső és belső építészeket is alkalmaztak.

Ebben az időszakban több átalakulás és fontos esemény is történt a képző életében. Az elemi iskolai tanítóképző négy évfolyamos lett. Ennek megfelelően kellett a polgári tanítóképezde átalakítását is elvégezni. Az évfolyamokat háromra kellett emelni. Az intézetben a kertművelést is folyamatosan fejleszteni kívánták. Ismét felléptek járványos megbetegedések (diftéria). A bajai tanítóképezde vezetői és húsz növendéke ekkortájt tettek látogatást az intézményben. Megünnepezték Gyertyánffy István 25 éves tanári működését.

A képezdei tanárok a fejlesztések további lehetőségeit is vázolták, de ezek csak nagyon kezdeti elképzeléseknek bizonyultak, amelyeknél sokkal komolyabb feladatok várták a tantestület és a növendékek sokaságát (pl.: polgári iskolai rajztanárok képzése; az ipari szakcsoport kibővítése: agyag, bôr, fém; tanképezdei tanárok képzése).

Állandó épület vált szükségessé a további munka megfelelő szintű elvégzéséhez. 1884-ben a Németvölgy-Gyôri úton épült új palotába költözött az intézmény. 1886-ban az iskolát meglátogatta a király, Trefort Ágoston valamint Gönczy Pál is.

1886. szeptember 13-án a 34.968. számú rendelet szerint azok, akik rajzból ügyesebbek voltak – ipar alól felmentvén – iparrajztanítói képesítést szerezhettek. Ez később megszűnt, mert a polgári iskolai rajztanítókat, stb. az Országos m. kir. Mintarajziskola és Rajztanárképezde nevelte. Korábban, 1883-ban is volt 5 olyan növendék, aki a művészeti szakcsoportban tanult és iparrajzból tett képesítőt.

Az 1889. március 15-én kelt 45.386/1888. számú rendelettel az ipari szakcsoport tanulmányi idejét is négy évre emelte fel Trefort Ágoston. Külön tantervet is kiadott.

A szaktárgyak a következők voltak:

gyakorlati ipar:	asztalosság, műfaragás, esztorgályozás;
építészeti stil- és alaktan;	
műszaki rajz:	iparos rajz, műhelyi rajz, ipari tervrajz;
szabadkézi rajz:	ékítményes, figurális rajz, vázlat gyakorlás;
mintázás;	
műtörténelem;	
mértan:	szerkesztéstan, ábrázoló mértan;
technológia;	
könyvviteltan.	

A négy évfolyamon összesen 177 óra volt. Ekkor lett új tantárgy a lélektan is. „Az ipari és iparrajzi szakcsoport többször Bécsben volt, hol őket rendesen nagy szívességgel fogadta a Pazmaneum igazgatója...”¹⁵²

1895-ben teljes és végleges szakcsoport-szervezés történt. Wlassics Gyula újabb melléktanfolyamokat indított: gipszöntő; siketnémák iskolája; iparos iskolák tanítói részére a nyári szünetben rövid szaktanfolyamok; gyorsírás tanfolyam; tűzoltási tanfolyam; baromfitenyésztés.

Az intézet részt vett több kiállításon is. Sikeres volt a méhészeti és a tanszerkiállításon bemutatott anyag. 1894-ben úgy foglalhatjuk össze az eredményeket, hogy külön-külön igazgatótanács, külön tantestület, külön intézet működött egy gyönyörű épületben. Az egyetlen közös tanár az elemi és a polgári iskolai két képzőben Kiss Áron volt, aki a pedagógiát tanította.

Dr. Kiss Áron az 1895/96-os tanévben működő tanárokat is felsorolta. Ismertette a tanárok irodalmi tevékenységét. „*Fel kell említenünk Broghammer Szevér és Gutkopf György megindított iparművészeti mintalapjait...*”¹⁵³ – amelyek szakmailag és esztétikailag is nagyszerűek voltak. A tanárok között találhatjuk Gutkopf Györgyöt, aki az 1880/81-es tanévben még a műhelyben, mint asztalossegéd tevékenykedett, de már 1882/83-tól az 1894/95 tanévig az intézet tanára volt.

Az ipari szakcsoportban a vizsga négy részből állt:

1. Házi dolgozatok:	elmélet és rajz. 6 hét idő alatt kellett elvégezni.
2. Gyakorlati ipari munka:	egy bútor elkészítése 6 hét alatt.
3. Zárthelyi:	szabadkézi rajz, mértani rajz, ipari rajz, mintázás, ipari könyvvitel.
4. Szóbeli:	pedagógia, mértan, technológia.

Később ezt még finomították, így a tananyag egész terjedelmét magában foglaló, tétel szerinti vizsgát írtak elő. Egyetemi tanárok és gyakorló asztalos mesterek voltak a szakbiztosok. A tanárok között nagy neveket ismerhetünk fel, itt találhatjuk Erkel Ferencet is, természetesen a zenei szakcsoportban. Néhány szakbiztos neve sokatmondó lehet: Gyulai Pál, Szilágyi Sándor, Hunfalvy János, Keleti Károly. Az iparral kapcsolatosan: Ramocsa Sámuel, Thék András. Rajz: Hauszmann Alajos.

¹⁵² Dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító- és tanítónőképzés... i. m. 41. o.

¹⁵³ Uott. 23. o.

Ennyi probléma leküzdése után, ennyi küzdelmes fizikai és szellemi munka, tanítás eredményeként azt gondolhatnánk, hogy a kiegyensúlyozott építőmunka évei következnek, de mint azt Kiss Áron nagyon röviden a tudunkra adja, az ellenkezője történt meg: „*Ipari szakcsoport. Fennállott 1880-81 – 1893-94-ig (beszüntetéséig).*”¹⁵⁴

Wlassics Gyula vezetése alatt adták ki az újabb, a negyedik tantervet az 1895/96-os tanévben. Új szakcsoportokat is alkottak. A három szakcsoport a következő volt: Nyelv és történettudományi; Mennyiségi és természettudományi; Rajz.

Két alcsoportot is szerveztek: a zeneit és a „tornát”. A tankönyvek nem változtak. A könyvtárban 5000 kötetet számláltak.

Zárójelben jegyezte meg Kiss Áron a következőt: „*(Az ipartanítás a polg. isk. képezde kapcsolatában megszűnt s az mint önálló intézet Újpestre tételezt át).*”¹⁵⁵

Azért nem kellett mindent újra kezdeni. Kétségtelen tény, hogy a Budapest I. kerületi Állami Tanítóképző Intézetben végzett ipartanítók statisztikája szerényebb, mint a női képezdek hasonló adatai, amit a következő fejezetben részletesen bemutatok, de az 1879-ben szervezett tanműhelyben az 1880/81-es tanévtől az 1893/94-es tanévig, azaz 14 év alatt képzett 35 ipartanítót semmiképpen sem tekinthetjük kevésnek, csak kisszámúnak.¹⁵⁶ Az I. kerületi képezde tanműhelyében kétféle képzés folyt. Az egyik az ipartanítókat nevelte, a másik ezzel egyidejűleg iparostanulókat képzett. A három éves képzés során az 1882/83-as tanévben 6 tanítót, az 1883/84-es tanévben 7 tanítót képeztek az ipar számára. Az 1884/85-ös tanévben nem volt végzett ipartanító, mert ebben az évben tértek át a négyéves képzésre. Az 1885/86-os tanévben 6 ipartanító, az 1886/87-es tanévben 2, 1887/88-ban 1, 1888/89-ben 3, az 1889/90-es tanévben 4, a következő két tanévben 2-2, az 1892/93-as és az 1893/94-es tanévben pedig 1-1 ipartanítót képeztek ki. Összesen tehát 35 ipartanító végzett.

Az asztalosság és fafaragás szakmákban még 38 iparostanulót is képeztek az I. kerületi tanítóképzőben. Közülük a legjobbak az újpesti faipari szakiskolához kerültek. „*Ily tanulókból, kik ezen iparos tanfolyamot végeztek, öt már állami faipari szakiskolánknál van művezetői alkalmazásban, több pedig már mint önálló iparos működik.*”¹⁵⁷

Az ipartanítók képzése – a többi tanulmányi feladat mellett – nehéz és bonyolult volt. Csak a heti műhelygyakorlat összesen akár 30

¹⁵⁴ Dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító- és tanítónőképzés... i. m. 19. o.

¹⁵⁵ Uott. 36. o.

¹⁵⁶ Sztérenyi József: Az iparoktatás Magyarországon... i. m. 473. o.

¹⁵⁷ Uott. 473. o.

óra is lehetett, amely sokszor nehéz munkával telt el. A többi tanulmányi elfoglaltságot is igyekeztem bemutatni ebben a fejezetben, amely a férfiak felkészítését volt hivatva megoldani. Azt viszont előre kell bocsátanom, hogy összehasonlíthatatlanul szélesebb és mélyebb ipari jellegű tevékenységeket, ismereteket kellett elsajátítaniuk, mint amit a női kézimunka foglalkozásokon tanultak az ipartanítónők.

Mielőtt ennek a nagyon fontos kérdésnek erednénk a nyomába, szükséges áttekinteni a tanítónők képzését. Eddig a neveléstörténet-írást nem részletezte a műhelyek, a tanítóképzés és az ipar kapcsolatát, az ipartanítók és ipartanítónők kérdését. Ez volt az oka annak, hogy egy egyszerű, sőt Európában is kiemelkedő jelentőségű törvényünket és főleg ennek a gyakorlatban való végrehajtását többen nem a megérdemelt magas szinten értékelik, ritkán pedig – nem ismerve az iparral való kapcsolat részleteit – egyenesen elhibáztatnak állítják be.

Tanítónő-képezdek

Nem mindennapi, páratlan karriert lehetett befutni ebben az időben és helyzetben. Aki kellően felkészült volt, annak egészen gyors emelkedésre és előbbre jutásra volt lehetősége. Az egyik ilyen méltán kiérdemelt nagy felemelkedést Lázár Gyuláné Kasztner Janka produkálta, aki gyors előretörése után negyvenévi tanítónői munkálkodást fejtett ki a magyar haza szolgálatában.

Sebestyénné Stetina Ilona világított rá arra az alapvetően meghatározó kérdésre, hogyan is kerültek nők viszonylag nagy számban az oktatásba. Erre az Eötvös-féle törvény 135. §-a adott lehetőséget, mely megengedte, hogy olyanok is tanítsanak, akiknek nem volt oklevelük. Ezért alkalmazták, ezért lehetett alkalmazni „...kezdetben imitt-amott a nőket is a polgári iskolákhoz, kikötvén azonban, hogy bizonyos idő alatt szakvizsgát tenni tartoznak.”¹⁵⁸

Egy ilyen, mint Kasztner Jankáé – pedagógiai értelemben vett – gazdag élet tanulságainak ismertetése rávilágít arra az óriási és mindennapi munkára, amelyet az oktatás irányítói és az iskolák, intézetek igazgatói végeztek. Kasztner Janka az elemi iskola hat osztályának elvégzése után Győrben Zalud Antónia magán-iskolájában végzett még két évet a felső népiskolai osztályban. Hazatérése után kapta a segédtanítónői meghívást ebbe az intézetbe. Munkáját az elemi első osztályban kezdte meg. „Tizenöt éves alig voltam, midőn a bekövetkezett iskolaév kezdetén egy sereg 6-7 éves kis tanítvány elé álltam, elfogult lélekkel, de eltelve benső szeretettel és szent

¹⁵⁸ Dr. Kiss Áron és Sebestyénné Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító és tanítónő-képzés... i. m. 63. o.

elhatározással, hogy őket tanítsam és neveljem.”¹⁵⁹ Kehr, Dittes, Hermann, Diesterweg műveit ismerte és eredetiben olvasta. Négy évet töltött a Zalud intézetben. Munkásságának erre az idejére esett a tanító- és a tanítónőképzők megnyitása. Így írt erről: *„Az első tanítónőképző intézet 1869. december 15-én nyílt meg zajtalanul és szűk keretben úgy, hogy az ország vidéki városaiban alig volt az embereknek tudomása ezen fontos kulturális intézményről.*”¹⁶⁰ Volt még Budapesten, Kalocsán és Szatmáron római katolikus képző is, ahol szintén szívesen fogadták volna. A győri Xantus Jánoson keresztül, a pesti Zichy Antal és Ballagi Mór segítségével megismerkedett Zirzen Janka igazgatónővel, aki felajánlotta a képesítő vizsga letételét, de ő nem élt ezzel a lehetőséggel.

A Zirzen Janka vezetése alatt álló tanítónőképző intézetnek az 1870/71-es tanévben nyílt meg a II. osztálya. A tanítónőképző intézet 1871-ben Budán, az alsó bástyán, a bérelt Novák-féle házban működött. Kasztner Janka a következő tanévben a korban, előképzettségben és származás szerint is heterogén III. osztályba került, ahol 26 növendék tanult.

A Kasztner Janka tollából származó, finom részletekre érzékeny önéletrajzi ihletésű bekezdés után nézzük sorban a történelmi eseményeket. Az Eötvösök által meghozott törvény megjelenése után 1870. július 15-én kelt kormányrendelet indította el a felső nép- illetve a polgári iskolai tanító- és tanítónőképzést Magyarországon. A budapesti állami elemi iskolai tanítóképző igazgató tanácsának és tanári karának volt a feladata. Ez egy olyan ellentmondás, amelyet később korrigáltak, miként az előző fejezetben is leírtam.

Nagyon fontos kiemelni, hogy az Eötvös-féle törvény szerint alapítható iskolákkal párhuzamosan indították az egyes iskoláknak megfelelő tanító- és tanítónőképzőket is. Tehát 1869. december 20-án 8 és 12 óra között megkezdődött az oktatás a Novák-féle házban is. Előzőleg kilenc növendék tette le a felvételi vizsgát. Zirzen Janka igazgatónő neveléstant, franciát és kézimunkát adott elő, vagyis a kezdés pillanatától fogva ipari jellegű oktatás is folyt az intézetben. Sebestyénne Stetina Ilona szerint e feladatokat a nők *„...épen úgy teszik, mint a férfitanítók...”*.¹⁶¹

Az elemi iskolai tanítóképezde tanterve az 1868 és 1877 közötti években három vezérelv köré épült, amelyek a következők voltak: önmunkásság; ismeretek gyűjtése; felvilágosodás.

¹⁵⁹ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 14. o.

¹⁶⁰ Uott. 18. o.

¹⁶¹ Dr. Kiss Áron és Sebestyénne Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító és tanítónő-képzés... i. m. 64. o.

Ezen az alapon hármas célt tűzött maga elé: önzetlen emberszeretet; tudományok és tanításuk módja; szellemi és testi ügyesség.

Ezek az elvek és célok egy nagyszabású pedagógiai és szakmai elképzelés oszlopai voltak. Ezek legfontosabb elemeit, mint nevelési eszközöket alkalmazták a napi gyakorlatban. Céljaikat a tantárgyak magas szintű tanítása által és ezek közlési módszereinek átadásával kívánták elérni.

A férfi és női tanterv nem volt elkülönítve. Ipar és gazdaság külön nem szerepelt ebben, ám az megállapítható, hogy a mértan és a rajz elemei segítették az ipari kérdések megoldását, így közvetve az iparfejlődését is. A természettan és a vegytan tantárgyak is adtak tanulnivalót a „mezei gazdaság” és a kertészet ismeretéhez. Ezekben a földművelés, a gazdasági állatok, a méhészet és a selyemhernyó-tenyésztés is fontos szerepet kapott. Ezek mellett a tanterv tartalmazta még a fa és szőlő művelésének legfőbb elveit és gyakorlatát.

Az előadásokat azonban kénytelenek voltak beszüntetni, mert karácsonykor a himlőjárvány elragadott két hölgyet, akik segíteni jöttek, éppen a járvány miatt. Akik az intézetben voltak a szállásukon, azokat a Széchenyi szállodában helyezték el. Csak 1870. február 3-án indult újra az intézet. Közben újabb felvételit tartottak, amikor is még 17 növendéket vettek fel. Az első évben 21 növendék tette le a vizsgákat, öt pedig kimaradt.

Az 1870/71-es tanévben 145 jelentkező volt, akik közül 69-et vettek fel. Az első osztályban harmincnnyolc, a második osztályban tíz új felvett tanuló volt, azaz összesen hatvankilenc növendék. Ezért a közeli Dunay-féle házat is bérelték. A tanári kar változott. „*S végre növendékeink ez évben a gazdasszonykodásból és kertészetből, mint a nők munkaköréhez tartozó tárgyakból szintén nyertek elméleti oktatást, s ezen elméleti ismereteiket a gyakorlat terén is érvényesíthették.*”¹⁶² Saját kert is tartozott az intézethez, amit egy kertész vezetett. A gyakorlóiskolában, amely hat osztályos osztatlan népiskola volt, ekkor tizenkét gyermek tanult. A gyakorlóiskolában is tantárgy volt a kertészet. Ebben az évben 58 növendék vizsgázott sikeresen. Kimaradt 11 fő. Az igazgatónő és két tanítónő a szünidőben államköltségen külföldre utazott, amíg a két Novák-féle házat kifestették.

Az 1871/72-es tanévben 200 fő jelentkezett, ebből 42-t vettek fel első osztályba. A működő három osztályban összesen 103 növendék tanult. Ekkor a gyakorlóiskola 3. osztálya indult be. A képzősök a nyilvános városi iskolába jártak az osztott tanítást megfigyelni. Ebben az évben több feladatot oldottak meg. Az egyik feladat szerint fontos

¹⁶² Zirzen Janka: A budapesti magyar kir. állami tanítóképezde öt évi fenállásának története. Budapest, a magy. kir. egyetemi ny., 1874. 7. o.

„...a test és a lélek összehangzó fejlesztését szem előtt tartani...”¹⁶³ Ezért a „tornászatot” szervezték meg. A következő célkitűzésük megvalósítása során meglátogatták a főváros minden műgyűjteményét és tudományos intézetét. Felolvasásokat tartottak. A váci siketnémák intézetébe mentek tapasztalatot szerezni. Megtekintették az óbudai hajógyárat és „fűvészeti” kirándulásokon vettek részt. A harmadik nagy feladat volt a pályázati feltételek teljesítése. A jeligés munkák pályadíja jelentős összeget tett ki. (1. 2db. 20 frankos arany, 2. 1db. 20 frankos arany, 3. 1db. körmöci arany.) Három értekezést kívántak jutalmazni a következő témában: „A nőnevelésnek és oktatásnak a nőnem rendeltetéséhez és hazánk viszonyaihoz alkalmazott legcélszerűbb módja, s nálunk divatozó hiányai.”¹⁶⁴ Sokatmondóak számunkra a győztesek nevei is: 1. Nemsitz Janka; 2. Kasztner Janka; 3. Stetina Ilona.

Zirzen Janka még két növendéket díjazott: Widder Hermint és Sárcevis Borbálát. Az év végén kilencvennégy növendék tette le a vizsgákat.

1872-ben Pauler Tivadar által az országgyűlés elé tett II. jelentés szerint 75 polgári és felső népiskola volt az országban, amelyek nagy része leányiskola volt. Ebben az évben két tanítónő szerzett oklevelet és taníthatott ilyen iskolákban. Kevés volt a végzett tanítónő, és óriási méretű feladatok vártak rájuk. „Ennek okát abban lehet keresni, hogy eddig polgári iskolai tanítókat képző intézet nem áll fenn...”¹⁶⁵

Az 1872/73-as tanévben a két Novák-féle ház is szűknek bizonyult. 215 fő jelentkezett az iskolába. A növendékek létszáma 153 fő volt, akik közül többen a korábbi évekhez hasonlóan különböző kedvezményekben részesültek. Alapvető fontosságú, hogy ebben az évben alakult és nyílt meg a felsőbb tanítónőképző intézet, azaz a felső népiskolai és polgári iskolai tanítónőképző I. osztálya, amelyben 9 növendék tanult. (5 fő a mennyiségi és természettudományi; 4 fő a nyelvi és történettudományi szakcsoport tagjaként.) Zirzen Janka ezt írja erről: „Azonban látható volt, hogy ez úton sem elegendő számú, sem kellőleg képzett tanítókat nem lehet nyerni az új iskolák számára, s előállott a szükség, hogy a felső nép-, és polgári iskolák tanítói képzésére külön képezdék állítassanak fel.”¹⁶⁶ Trefort Ágoston volt a

¹⁶³ Zirzen Janka: A budapesti magyar kir. állami tanítóképezde öt évi fenállásának... i. m. 10. o.

¹⁶⁴ Uott. 11. o.

¹⁶⁵ Dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító és tanítónő-képzés... i. m. 66. o.

¹⁶⁶ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet és a vele kapcsolatos gyakorló-iskola (leánynevelő-intézet) múltja és jelene. (1869-1885.) Budapest, Franklin Társulat Könyvnyomdája, 1885. 9. o.

megvalósító, aki 1873. január 15-én kelt rendeletével létrehozta ezt a képzőtípust. A képzés két éves volt és két szakcsoportban folyt, eleinte ideiglenes tanárokkal. A József Műegyetem eddigi budai helyiségét kapták meg. Csak azután indították be a polgári tanítóképzőt, amikor az elemi-képző felmenő rendszere már működött. Az elemi tanítóképző tanárai maradtak. Ismét egészségügyi problémák vonták el a munkáról a figyelmet. Most kolerajárvány volt, amelynek egy növendék is áldozata lett. Kettőt meggyógyítottak, a többieket pedig hazaengedték. Az elemi iskolai tanítónőképzőben 138 fő vizsgát tett. A felső nép- és a polgári iskolai tanítónőképzőben 9 (csak I. o.) növendék tette le a vizsgákat. Az elemi tanítóképzőt jeles eredménnyel végzőket felvették, így 8 tanuló maradt a felsőfokú tanítónőképzőben.

1873-ban a bécsi világtárlaton a képezde is részt vállalt: pedagógiai, magyar és német nyelvű dolgozatokkal; rajzokkal; egy mintakönyvvel, amelyet a női kézimunka oktatásához készítettek; 14 darab különféle női kézimunkával.

Az 1873/74-es tanévben a húsvéti szünetben, a vízivárosi Ötpacsirta utcában (Csalogány u.) újonnan épült saját házába költözött az intézet. Az általános vélemény igen kedvező volt. „*Magánlevelek és hírlapi közlemények többszörösen kijelentették, hogy a tanítónői intézmény Magyarországon életrevaló.*”¹⁶⁷ 180 felvételiző volt. Az elemi-képző I. osztályában 73, a másodikban 61 és a harmadikban 39, összesen: 173 növendék tanult. 169 tette le az év végi vizsgákat. Felmerült annak az igénye, hogy osztályban ne legyen 40-nél több növendék. A polgári-képzőben a két osztályban összesen 19 növendék (I. o.: 9; II. o.: 10 fő) tanult. Közülük 18 vizsgázott eredményesen. A világiállításra küldött tárgyakért oklevéljuttalomban részesültek.

Ebben az évben Zirzen Janka igazgatónő készített egy összesítő statisztikát többek között a végzett növendékekről is, amely szerint addig, azaz öt év alatt 82 tanítónőt képeztek, ebből ismert helyen állásban volt 78 fő, vagyis csak négy fő nem volt alkalmazásban a választott pályán. Ez: 95%-os arány, azaz igen nagy teljesítmény volt.

Nagyvonalúan közölte a látogatók számát is. Az intézetet az öt év folyamán 100-nál többen látogatták meg (miniszterek, államtitkárok, kamarás, főpolgármester, főigazgató, szuperintendens, kanonok, hercegnő, képviselők, táblabíró, igazgató, ülnök, tanfelügyelő, író, tanár, zárdafőnök, sok külföldi is).

Az akkori felszerelés egyszerű körülményeket sejtet: készülékek, eszközök, ásványgyűjtemény, természetrajzi és természettani ábrák, mintarajzok, 34 db. térkép, glóbusz, stb. Volt még 5 zongorájuk és 300 darab könyvük.

¹⁶⁷ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 12. o.

Az 1874/75-ös tanévben a belső megerősítés, az intenzív fejlesztés volt a központi cél és feladat. 400 jelentkező volt. A szomszédos Laumann-féle házat is kibérelték. 133 bennlakó volt. A budai kir. főgimnázium igazgatósága adta kölcsön pl. fizikához a szükséges felszereléseket, de a szertár már kellően megalapozottnak tekinthető volt.

Közben az ország többi területén is döntő változások történtek: az 1874. október 6-án kelt 26.806 számú rendelettel nevezte ki Kasztner Jankát Trefort Ágoston miniszter az Ipolyságba (Hont vármegye) igazgatónak és a községi polgári leányiskola szervezésével bízta meg. A hölgy 24 éves volt ekkor, 700 ft. fizetés, 100 ft. lakbér és 100 ft. ig. díj volt a jövedelme. Természetesen személyesen is ismerte a kultuszminisztert. A következő idézetben egyszerre találjuk meg a véleményt és kettőjük kapcsolatának a lényegét: *„Mindent megértett, tudott bízni az emberekben és megbecsülte és értékelte a becsületes munkát és a tiszta önzetlen törekvést”*¹⁶⁸ – írta a miniszterről Kasztner Janka. Liber József Bars és Hont vármegye kir. tanfelügyelője feljött Pestre a tanítónőért, és lekísérte állomáshelyére, ahol az elemi iskola első emeleti termében 15 beiratkozott leánnyal megkezdte a munkát és Trefort Ágoston szavai szerint cselekedett: *„Legyenek eszméim a magyar nőnevelés fejlesztésére, lelkesüljek a nemzeti nőnevelés ügyéért és gondozzam szeretettel annak megindult zsege hajtásait.”*¹⁶⁹

A téma további kifejtése céljából vissza kell térni a tanítóképzők kérdéséhez, de Lázár Gyuláné Kasztner Janka adatait beépítem munkámba, különösen a polgári iskolák gyakorlatát bemutató részleteket. A modern népoktatás megindításának igen nagy akadálya volt a képzett tanítók hiánya. Zirzen Janka a következő számadatokat ismerteti munkájában: 10.000 tanítóra volt szükség. 35 felekezeti tanítóképezde működött az országban, ebből 5 volt tanítónő-képezde. Valamennyiben a képzés ideje két év volt. A törvény végrehajtásához 4.000 tanítót kellett évente képezni.¹⁷⁰

A kormány elsőrendű feladatának tekintette – most már a törvény értelmében is – a tanítók és a tanítónők képzését. A nagyobb vidéki városokban, a kulturális központokban sorban nyíltak meg a tanító- és tanítónőképző intézetek. Lázár Gyuláné Kasztner Janka felsorolta ezeket a tanítónőképző intézeteket: 1869 Buda; 1870 Kolozsvár; 1871 Pozsony; 1871 Szabadka; 1871 Budapest VI. ker.; 1875 Gyôr.

Mindegyiknek női igazgatója volt, ami bizonyítja, hogy Trefort Ágoston nem csak beszélt a nőkérdésről, a nők munkájáról, stb.,

¹⁶⁸ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 29. o.

¹⁶⁹ Uott. 30. o.

¹⁷⁰ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 4. o.

hanem elsősorban cselekedett. Pályázatot nem hirdettek, mert az alkalmas emberek száma kicsi volt. Zirzen Janka javaslatára Kasztner Jankát a miniszter 1875. június 11-én kelt 13.436. számú rendeletével nevezte ki a győri állami tanítónőképző intézet igazgatójának, ahol első feladata a felszerelések és a költségvetés összeállítása volt. *„Győr abban az időben a Dunántúlnak egyik legelőkelőbb és műveltség tekintetében elsőrendű városa volt. Püspöki székhely, a Szt. Benedek-rendiek gimnáziuma, az ág. evang. gimn., jogakadémiája, többrendbeli felekezeti és magánjellegű nőnevelő-intézetei, régi kath. tanítónőképző-intézete és érdekes történelmi múltja tették nevezetessé és érdekessé.”*¹⁷¹ Kereskedelmi központ volt, vagyonos lakossággal. Ekkor még az intézetnek saját épülete nem volt, vásároltak tehát egy négy utcára nyíló (azaz szabadon álló) telket, amelynek 6498 négyszögöl volt a területe. Ezen két épületcsoport volt. Az egyiket egy emeletes, a másikat két földszintes épület alkotta. Az emeleten voltak a tanítónői és a húszfős, növendékek számára berendezett hálótermek, a másik csoportban pedig a tantermek.

1875. szeptember 6-án a 21.775. számú rendelet szerint megalakították a győri intézet igazgatótanácsát. 1877-ben készült el a Szervezeti Szabályzat, amely érthető problémákat is felvetett. Ezeket nem csökkenti az a tény, hogy más ilyen intézetekben is voltak felmerült problémák és megoldatlan feladatok. Az intézet *„...anyagi ügyeinek ellenőrzését egy, a helyszínen tartózkodó felügyelő testület gyakorolja, de hogy ez a testület a tanári kar működésébe és a növendékek előmenetelét elbíráló osztályzatokba is befolyást, ellenőrzési jogot is nyert, sőt hathatós sok veszedelmet hozott a képző intézetek beléletébe és annak pedagógiai és didaktikai irányítását megnehezítette.”*¹⁷² Ezek után ismertette a tantestület névsorát, a tantárgyakat és az órakereteket.

1875. október 20-án nyílt meg az intézet I. osztálya negyven növendékkel, akik közül húsz volt bejáró. A gyakorlóiskola hatosztályú osztatlan népiskola volt tíz tanulóval. Jelentkező volt több, de a törvény szerint csak hatvan fő lehetett egy teremben, ezért elsőbe csak tíz tanulót vettek fel.

Lázár Gyuláné Kasztner Janka tervei és elképzelései között az alábbi fogalmakkal találkozhatunk: bizalom, családias jelleg, harmonikus működés, személyes kapcsolat a növendékekkel, természetes vidámság, nyílt, őszinte légkör, igazság, tárgyilagosság, benső ügyszeretet. Legyen az intézetben megelégedett és boldog mindenki. A két alábbi idézet jól mutatja a megoldandó feladatokat is:

¹⁷¹ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 43. o.

¹⁷² Uott. 47. o.

„Sajnos, hogy ezen törekvéseim dacára mégis sokszor keserűen tapasztaltam a tömegnevelés hátrányait. A tömegnek mindig megvan az a hátránya, hogy a rosszra hajló természeteket merészekké teszi és az alattomosan ható rossz példa könnyen talál utánczókra. A nyersesség és modortalanság könnyen kifejlődik. De viszont van nevelő hatása is; az önző hajlamok leküzdésére, az önmérsékletre, lemondásra kényszerít a tömegnevelés. De csak nagyon gondos felügyelet és okos vezetés mellett...”¹⁷³ A nevelési célok és elképzelések s a valóságos helyzet közti eltéréseket tovább fokozta a tanulók „vegyes” előképzettsége, a más hasonló iskolákkal való kapcsolat hiánya, a bővítés, mélyítés, pótlás lehetőségének csekély volta. Nem volt semmi utasítás az ismeretek mértékére. Kasztner Janka rettenetesen kemény bírálata, szinte kifakadása a tanítóképzésről, amelynek része volt az általa vezetett intézet is, így szólt: „...a tanítóképzésnek nem az volt az első rendű célja, hogy sokoldalú általános képzettséget adjon növendékeinek, hanem hogy a minimális, a népiskola tananyagának színvonalán alig-alig felülemelkedő ismereteket didaktikai dresszúrával sajátíttassa el a leendő tanítókkal.”¹⁷⁴

Az 1875/76-os tanévben a Zirzen Janka vezetése alatt álló polgári képezde Pestre költözött. A gyorsan fejlődő fővárosban gyorsan változott ugyanannak az épületnek a címe is, ezért először Sugár út 74, majd Sugár út 77. sz., végül Andrássy út 65. sz. volt a címe (ma: Pesti Barnabás Élelmiszeripari Szakközépiskola). Az elemi képző Budán maradt Dusóczky Károlyné igazgatása alatt. A későbbi igazgatónő tollából megismerhetjük az intézet további történetét, amelynek lényegi részeit a megfelelő helyeken felhasználtam és beépítettem munkámba is.

A Zirzen Janka által igazgatott testület újabb kemény feladatot kapott: A „...Pestre áthelyezett intézetünk már a jelen iskolai évben is nem csupán csak a polgári iskolai tanítóképezdeből állott, hanem mellette azonnal egy új elemi iskolai képezde is felállítatott, melynek ezen évben az I. osztálya nyílt meg.”¹⁷⁵ Az elemi képzőbe 136 fő jelentkezett, felvettek 60 növendéket. A polgári képezdében összesen 112 fő tanult. A képesítő vizsgákon 33-an tettek bizonyosságot tudásukról (18 intézeti- és 15 magántanuló). Ekkor lehetett a nyelvmesternői oklevelet is megszerezni. Az igazgatónő először afelett sajnálkozott, hogy a számon fölüli felvétel ellenére is mennyit kellett

¹⁷³ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 51. o.

¹⁷⁴ Uott. 52. o.

¹⁷⁵ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 15-16. o.

elutasítani a jelentkezők közül, azután örömmel szinte felkiált: „...*nagy volt a tanulni vágyó ifjúság özönlése képezdénk felé...*”¹⁷⁶

1876. június 5-én Trefort Ágoston meglátogatta a győri intézetet és elrendelte az átalakítását. 1877-1884 között vándoroltak a növendékek a szállás és az intézet között. 1883-ban kezdték építeni és 1884-ben adták át az új épületet, amely csak részlegesen került kivitelezésre a pénzügyi helyzet miatt. Az érdeklődés pedig folyton nőtt, ennek megfelelően a létszám is emelkedett: az 1876/77-es tanévben a két évfolyamon 80 növendék volt (40 bejáróval).

Az 1877/78-as tanévben a III. évfolyam is beindult, ekkor 115 növendék volt, 40-40 fő és még a városban lakók. Az 1876/77-es tanévben a Zirzen-intézetben betegségek sora dúlt és áldozatokat is szedett. Az ország összes iskoláihoz hasonlóan a nyári szünetet itt is augusztus és szeptember helyett július és augusztus hónapban adták ki. A könyvtár és a szertár fejlesztésére igen sok időt, energiát és pénz is fordítottak, mivel a korábbi felszerelés nagy része Budán maradt, ami teljesen érthető. Az adományokat is elfogadták (csigagyűjtemény, kövületek, kőzetek, 300 mű a könyvtárnak).

A Budán maradt és tovább működő elemi tanítónőképzőben – Dusóczky Károlyné tizenöt évig tartó vezetésével, mint azt Katona Lajosné Thuránszky Irén soraiból megtudhatjuk – 1877-ben a harmadévesek háziiparból is tehettek vizsgákat. Az intézetben belül külön kurzust tartottak. Kezdetben csak az intézet növendékei, később a további tanévek során a magánúton felkészültek is megjelentek és háziiparmunka-képesítő vizsgát is tettek. Szükség is volt rájuk, mert a vidéki munka idényjellege miatt sok volt a szabad munkaerő. A különböző nemzetközi és magyar kiállítások pedig azt mutatták, hogy folyton nőtt az érdeklődés. *„Az ipari szakra való kiképzés ez idő óta folytonosan gyakorlatban volt intézetünkben; csakhogy míg kezdetben a tanári testület minden tanulóval egyaránt végeztetni kívánta ezt a szakkurzust is, később csak az elméleti tárgyakban erősebb, s a mellett a kézimunkában ügyesebb tanulóknak engedte meg az ebben való részvételt.”*¹⁷⁷ Ennek megfelelően a tapasztalat alapján változott a tanítás. Ezzel a tevékenységgel párhuzamosan az intézet 2875 négyzetméteres kertjében dísznövény-termesztés, konyhakerti és üvegházi munkák, szőlőművelés és fanemesítés is folyt.

1877-ben az elemi tanítóképezdek számára 22.678. sz. alatt új tanterv jelent meg, és ez 1879-ig volt érvényben, amelyből a legpraktikusabb elemeket tartották meg. 1879. szeptember 1-től a

¹⁷⁶ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 16. o.

¹⁷⁷ Katona Lajosné Thuránszky Irén: A budapesti II. kerületi állami elemi tanítónő- és nevelőnőképző intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen állapota. 1869/70 – 1895/96. Budapest, 1896. Pallas Részvénytársaság Nyomdája. 6. o.

15.369. számú rendelettel ezen oktatási formát négyéves képzéssé fejlesztették, amely lényeges értékeket hordozott, jelentős színvonal-emelkedést írt elő és biztosított. Ekkor és ebben a tantervben jelent meg a háziipar és kézimunka először. Elkülönítették a férfi és női testnevelés anyagát is. Külön részletezték a gazdaságtant, amelyen belül a mezőgazdaság, a kertészet és a szőlőművelés volt a legfőbb tanulmány. A női kézimunkák és módszerek ekkor még három éves tananyag volt. Mind a három évfolyamban heti 2-2-2 órában. Az alábbi legfontosabb ismereteket ölelték fel:

I. osztály	II. osztály	III. osztály
kötés;	hurkolás;	felső ruhák szabás-varrása;
horgolás;	fehérhímzés;	hímzőgép;
csomózás;	beszövés;	zsinórvarrás;
keretmunka;	foltozás;	kesztyű;
csipkekészítés;	fehérmű szabás-varrás	színes hímzés.

A házi-ipar tantárgy a szükséges kézügyesség megszerzése mellett előírta az anyagok ismeretét és ezek beszerzésének módját, sőt az értékesítés módjait is. A cél annyi volt, hogy a képezde vidékének megfelelő iparágak gyakorlati úton való elsajátítására alkalmassá kellett tenni a növendékeket. Mind a három évfolyamon heti 2-2-2 óra volt az előírt. Egyszerű, de sokrétű munkákat tartalmazott: famunkák; szalma; gyékény; háziesszközök vasból és rézsodronyból; lószőr, serte: kefekötés, ecsetkészítés; könyvkötés; bőrből: tárcák és ostorok; selyemgubó lemotolása; papírmunkák.

Az 1877/78-as tanévben a pesti képzőben az elemi-képző III. osztálya nyílt meg. Nem volt rendes tanári kar még, de történtek kinevezések. A helybeli nyilvános iskola tanárait kérték fel óraadónak. A két képezde tanári kara nem volt úgy külön, mint korábban. – állapította meg Zirzen Janka. A kertészet a Sugár út 72. sz. üres telken volt, ahol konyhakerti munkákat és fanemesítő tevékenységet folytattak. Az intézet két új harmóniummal lett gazdagabb. A Magyar Nemzeti Múzeum pedig duplikátumaiból mintegy 2000 műből álló gyűjteményt adott át. A diákok egészségügyi állapota nem volt jó, elgyöngülés miatt többeket hazaküldtek. A rendes tárgyak mellett ebben az évben itt kívánták bevezetni a növendékeket a vakok és siketnémák oktatásába, ezért a tantestület „...*részletes vélemény* készített, melynek lényege az, hogy a fentjelzett célból az elemi képezde három évi tanfolyama fölé még egy évi tanfolyamot kellene nyitni azok számára, kik e speciális szakban magukat kiképezni óhajtanák.”¹⁷⁸ 1877. november 27-én I. Ferenc József király meglátogatta az intézetet. Ennek során osztályról osztályra járt.

¹⁷⁸ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 25. o.

Meghallgatott néhány feleletet és buzdító szavakat mondott – szerény magyar tudásával – a tanároknak.

Az 1878/79-es tanévben tovább bővült és fejlődött a pesti képezde. Mivel a torna és a háziipar jelentős teret igényeltek, átvették a gyakorlóiskola helyiségeit, a gyakorlóiskolába járó tanulók részére pedig helyet béreltek a Vörösmarty utca Király utcai részén egy alkalmas épületben. A könyvtár további gyarapodását elősegítette Trefort Ágoston is, aki „...*magán könyvtárából 200 kötetre menő, s leginkább a növendékeknek idegen nyelvekbeli olvasmányul szolgálható becses könyveket küldött intézetünk számára.*”¹⁷⁹ Az egészségügyi helyzet nem sokat, csak kicsit javult, előfordultak megbetegedések.

Az 1879. június 29-én kelt 16.014. számú rendelet a polgári iskolai tanítóképezde felvételi vizsgáit rendezte, amely szerint szigorú körülményekkel járjanak el, a bizonyítványokat, tanítói okleveleket ellenőrizték, a felkészültségről, az „arravalóságról” bizonyosodjanak meg és csak kiváló tehetségeket vegyenek fel.

A budai tanítóképzőből a férfiak 1879. június 8-án a fővárosi vigadó kistermében hangversenyt adtak, amelynek bevétele a női képezdében a segélyező egyesület alaptőkéje lett.

Az 1879/80-as tanév arról lett nevezetes, hogy ebben az évben lépett be és valósult meg a szaktanítás elve, vagyis, hogy minden tanár egy főszerkeztet tanított. Eddig nem volt polgári iskolai gyakorlóiskola, most lehetett megalkotni, mivel az elemi gyakorlóiskola 4. osztálya fölé az 5. osztályba már a polgári iskola leány tantervet vezették be. Ez lett a polgári gyakorlóiskola.

1879-ben, a 10. évfordulón jelent meg a „Nőnevelés” c. havi folyóirat. Bemutatták az első díszkötésű példányt. A könyvtárat a m. kir. Földrajzi Intézet fejlesztette régebbi és újabb kiadványaival. 1880. március 20-án megemlékezést tartottak Eötvös Józsefről. Ennek során kiemelték a nőnevelésben elért eredményeket, megállapították, hogy az intézet az intenzív fejlődés szakaszában van. A tanítóihiány jóformán megszűnt, ami Eötvös szellemét dicsérte. Trefort Ágostonnak reformjavaslatokat ajánlottak:

1. a polgári iskolai tanítóképzés három éves legyen;
2. (a) idegen nyelvek fejlesztése;
(b) zene, rajz képzés növelése;
(c) nevelőnő képzés bevezetése;
3. a polgári gyakorlóiskolából fejlődjön leánynevelő intézet, ehhez a tanítás mellett biztosítsanak bennlakást;
4. az elemi gyakorlóiskolát meg kell szüntetni.

¹⁷⁹ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 27. o.

Az 1880/81-es tanévben a Zirzen vezetésével működő intézet új szakaszhoz érkezett. A fent leírt és igényelt reformok megvalósítható gyakorlattá válhattak. A polgári képezde I. osztályába a 3 éves új tantervet vezették be, a II. osztály a régi két éves szerint tanult tovább. A két szakcsoport is megmaradt, a tantárgyak is, a terjedelem és óraszám is. A heti órák összege viszont egyharmaddal csökkent. Így több gyakorlótanításra, nyelvtanulásra, pedagógia-tanulásra volt lehetőség. Az iparoktatás mellé még iránygyakorlatok, nyelvek, gazdaság és háztartástan kerülhetett. Közös kötelező lett a rajz, ami eddig hiányzott. A nevelőnői képzéshez anyanyelvi idegen nyelvi tanárokat alkalmaztak. A polgári gyakorlóiskola a Zichy-féle házban (Vörösmarty u. 39.) megnyílt, ezzel a bent lakásos nevelőnő-képzés is megkezdődött. Ekkor érkezett meg Péterfy Sándor, az intézet tanára külföldről, ahol a leányiskolákat látogatta.

1880. november 28-án a Zirzen-intézetben összejövetelt tartottak. Mária Terézia halálának 100. évfordulója alkalmából két diák készült fel. Az egyik a néhai uralkodónő életét ismertette, a másik a Ratio Educationis lényegét mondta el. Az iskola ebben az évben is gyarapodott eszközökben, ebből a legfontosabb egy távirókészülék volt.

1881-ben már emelt követelményekkel folytak a felvételi vizsgák. Német és francia szóbeli, valamint zenei jártasság is szükséges volt a sikerhez. Az 1881. augusztus 30-án kelt 20.775. számú rendelet szerint a német mindkét szakcsoportban kötelező lett.

Az 1882. január 1-én kelt 1. számú rendelet szerint sürgős volt a képezdei oktatás gyakorlatiasabbá tétele. Az igazgatótanács jegyzőkönyve ezt tartalmazza a kérdésről: „...*polgári iskolai tanítónő-képezdénk segéd- és taneszközökkel még mindig nincs oly teljesen felszerelve, a mennyire azt az oktatásnak igazi gyakorlatias irányban való vezetése megkívánná;...*”¹⁸⁰ Ebben az évben a képesítő vizsgán csak magántanuló volt, mert még nem volt III. évfolyam. Az adományok tovább növelték a könyvtár állományát. Ezt tetézte az MTA-tól kapott sok könyv. A szertár ásvány- és drágakögyűjteménnyel, régiséggyűjteménnyel bővült.

Az 1882/83-as tanévben épült meg a szomszédos telken a gyakorlóiskola új épülete. A felvételi vizsgákon a házi nevelőnők képzése érdekében előny lett a nyelvtudás. Nem volt feltétlenül szükséges az elemi iskolai tanítónői oklevél, de a képességeket igyekeztek alaposan felmérni. 18 jelentkezőből 13-at vettek fel, akiknek volt oklevelük. Trefort azonnal felismerte a helyzetet. Már a korábbi „gyakorlatiasságról” szóló rendelet sem a véletlen műve volt, de most azonnal nyílt levelet tett közzé Zirzen Jankának a lapokban,

¹⁸⁰ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 43. o.

amelyben így fogalmazott: „...a magyar ipar jövője nagyrészt épen a nők kezében fekszik, ne tanúsítson kicsinylést, vagy épen idegenkedést a magyar kéz- s a hazai ipar készítményei iránt, a külföldi divat előnyére.”¹⁸¹ A több nyelven kiválóan beszélő Trefort Ágoston nem engedte az ipart háttérbe szorítani. Erre a tantestület a nevelőnőképzésről dolgozatot állított össze a miniszternek. Szervezeti változtatásokat kértek, a két szakcsoport helyett négy szakcsoport működését gondolták ki és még a tanítónő- és a nevelőnő-képzés szétválasztását akarták. De Trefort ezt nem engedte! Olyan polgári iskolai tanítónőket akart képeztetni, akik nevelőnők is. A nyelvek miatt nem osztályokat, hanem kezdő, haladó és végző csoportokat kellett alkotniuk. Egy tanítónőt a bécsi állami felső hímző-iskolába küldtek tanulni.

1882. november 18-án Erzsébet napi ünnepet tartottak a királynő tiszteletére. Ebben az évben sokféle vizsgára került sor. A magántanulóknak fizetniük kellett a vizsgákért. Ekkor volt az idegen nyelvmesternők képesítő vizsgája és az elemi-képezdét kijártak képesítővizsgája is. Ezekre a vizsgákra a legismertebb szaktekintélyeket hívták meg szakbiztosnak, így pl. „Az ipartanítónői vizsgálatokhoz: Keleti Gusztáv, az országos mintarajztanoda igazgatója, s Éberling Antal helybeli kereskedő” – volt a szakbiztos.¹⁸² A vizsgák után megállapították, hogy jó döntés volt a három évfolyamos képzés bevezetése, mert az eredmények ezt igazolták.

Az 1883/84-es tanévben engedéllyel felvételre jelentkezett a győri és a pozsonyi állami elemi tanítónő-képezdeből kitűnő képesítéssel 12 fő, közülük felvettek 10 főt. Megjelent még a felvételin 19 fő, ebből 15 elemi iskolai tanítónő és 4 fő egyéb felkészült. Közülük 18-at vettek fel. Összesen: 28 volt a felvettek száma.

Az új tantervet, amit a III. évfolyamnál alkalmaztak, az 1884. évi 6786. számú rendelet megerősítette. Új tankönyvek készítését is tervezték (kézi-, segéd- és olvasókönyvek), amelyeket a budai és a pesti képzők tanárai közösen írtak volna. A leánynevelő pedig mintaintézeté kívánták alakítani. Szó volt még iskolai értesítők kiadásáról is.

Az 1884/85-ös tanévben Zirzen Janka meglátogatta a kolozsvári és szabadkai elemi állami tanítónőképző intézeteket; alkalmas személyeket toborzott az iskolájának. Az I. évfolyam létszáma 26 fő (16 nyelvtani és 10 számtani), a II. évf. 24 fő (17 és 7), III. évf. 9 fő (6 és 3) volt ekkor. Ismét bővült a könyvtár állománya. A szertárban pedig 19-féle folyóirat előfizetését tartották nyilván, közöttük több

¹⁸¹ Levél az Andrássy-úti (azelőtt Sugárúti) tanítóképezde igazgatójához, Zirzen Jankához. 1882. szeptember 19. In: Trefort Ágoston: Beszédek és levelek. Budapest. Kiadja Méhner Vilkos. 1888. 54. o.

¹⁸² Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 51. o.

külföldit is. A könyvtárban 4706 mű volt, 7104 kötetben és 432 füzetben. Ebben az évben 3 idegennyelv-mesternő jelentkezett vizsgára, közülük egy felelt meg francia nyelvből. A háziipari vizsgán 26 jelölt végzett.

Az Eötvös biztosította törvényes alapokon elindult nők az élet minden területén helyet követeltek maguknak. Így az ipar, a sport, a kultúra, stb. összes ágában is. Ez ismét új feladatot jelentett a képzőknek. *„Lassanként a társadalomban általánosan érzett szükséglet a művelt magyar nevelőnő”* – írta Katona Lajosné Thuránszky Irén. 1885-től kilenc éven át a Zirzen-intézet végezte a nevelőnőképzést, majd 1893-tól a 25.358. számú rendelettel gróf Csáky Albin (amelyben a VI. ker. és a II. ker. képzőket egyesítette) a II. kerületi képzőbe tette – az elemi képző mellé – azt. 1887-ben a 15.828. számú rendelet nyomán még tornászatból is tehettek képesítő vizsgát a hölgyek.

Az iparoktatás kezdetei a tanítónőképzésben

Az iparoktatás házi-ipari szinten a nőknél jelent meg, a férfiak képzésében csak később került a tanítók felkészítésébe. Zirzen Janka kitűnő és többször idézett művében külön fejezetet szentelt a témának. Báró Eötvös Józsefre való hivatkozással ezt írja: *„...az intézetből kikerült növendékek ne csak ügyes tanítónők legyenek, hanem mint jó honleányok, s különösen mint a házas női foglalkozásokban és női kézimunkákban jártas nők is kitűnjenek.”*¹⁸³ A célkitűzés komoly volt, a hozzá vezető utat az alábbiak szerint vázolta fel a híres igazgatónő: alapos és rendszeres tanítással a munkaoztatás módszereinek ismeretével és megismertetésével egyenkénti helyett „tömegtanítással” kívánta elérni a kitűzött eredményt. A célkitűzés végrehajtását megkövetelte munkatársaitól, beosztottjaitól és a növendékektől egyaránt. Ezt a munkáját segítette a szemléltetés és megértés folyamatában az egyenlő munkadarabok készítése közben szerzett gyakorlat is. Végül azt írja, hogy ha kell, az ütemezés is használható módszer. Az előző fejezetben már megemlítettem, hogy rögtön az indulásnál női kézimunkát is tanítottak, maga az igazgatónő. 1873-ban a bécsi világkiállításon már részt vettek tanítványai és érdem-érmet kaptak. A kiállított gyűjteményt az intézet igazgatója állította össze, amely pontosan és részletesen bemutatta az elemi, a felső népiskolai, és a polgári iskolai, valamint a tanítónő-képezdekben a női kézimunkákból osztályonként tanítandó tananyagot, amelyet később az Országos Tansermúzeumnak ajándékoztak. Ez a gyűjtemény tehát egy fokozatokat jól ismerő, precíz mintadarabokból összeállított

¹⁸³ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 62. o.

tanterv-gyűjtemény is volt egyben. Trefort Ágoston minisztersége idején szélesebb alapokra került az egész iparoktatási kérdés, de az eötvösi eszme vezette, irányította a munkát, a tanítást: „...*maguk váljanak a házas és munkásnők példányképeivé.*”¹⁸⁴ Ehhez a feladathoz sokat tanult, és szorgalmasan látogatta a hazai és a külföldi intézeteket. Zirzen Janka javaslatot készített elő Trefort Ágostonnak, aki mint ez az alábbi idézetből is kiderül, az igazgatónőt bevonta a távlati elképzeléseibe is, megosztotta vele távolabbi célkitűzéseit is: „...*melyek volnának azon munkanemek, melyeket intézetünkben s az állam által később felállítandó női ipariskolákban tanítani célszerű volna.*”¹⁸⁵

Sebestyénne Stetina Ilona volt az, aki a női kérdések lényegét megfogalmazta: „*A tantervet azonban, mely kezdetben a férfiak számára kiadott tantervvel teljesen azonos volt, ez évben szorosabban határozták meg. A miniszter kívánságára ugyanis az iparoktatásra kezdenek nagyobb gondot fordítani, ami elsősorban az óraszám megváltozásában nyer kifejezést.*”¹⁸⁶ Ez a bizonyos tanterv csak ideiglenes volt. Az elintézés módja pedig igazi treforti prakticitás.

1875-ben olyanok látogatták az intézetet, akik szintén a megvalósításon fáradoztak. A felső-magyarországi házi-iparterjesztő egyesület által fenntartott pozsonyi ipartanítónő-képezde növendékei közül a végzősök mindenképpen ilyennek tekintendők. A látogatás eredményeként Stettina Ilona az alábbi javaslatot tette: „...*az elemi tanítónő-képző intézeteket minden nagyobb pedagógiai nehézség és nagyobb költség nélkül össze lehetne az ipartanítónő-képzőkkel kapcsolni.*”¹⁸⁷ Az elemi képző mellett szerettek volna ipartanítónő-képzőt is felállítani.

A másik látogatást a beszercebányai püspöki nőipariskola növendékei tették. Ezt az iskolát Ipolyi Arnold püspök vezette. Ebben az intézetben tudták a csipkeverést is. Gyönyörű egyházi ruhákat hímeztek. Mintákat és információkat gyűjtöttek. Hajnald Lajos kalocsai és bácsi érsek, és Kubinszky Mihály egyházmegyei főtanfelügyelő több napon keresztül tanulmányozta az intézetet, hogy Kalocsán is alapítsanak polgári iskolai tanítónő-képezdét.

Sok és szinte állandó változás volt a Zirzen-féle képzőben, ahol az igazgatónő felkészültségével és emberi tulajdonságaival nagyszerű vezetőnek bizonyult.

¹⁸⁴ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 62. o.

¹⁸⁵ Uott. 63. o.

¹⁸⁶ Dr. Kiss Áron és Sebestyénne Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító és tanítónő-képzés... i. m. 71. o.

¹⁸⁷ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 63. o.

Az ipartanítónők képzése

Az iparmunka-oktatás új fogalom volt. Eszerint a női kézimunka szokottabb nemei mellé a háziipar-szerűen űzött munkanemeket is felvette Trefort Ágoston a tanításba. Az 1876. január 4-én kelt rendelet a tanítóképzők és az ipariskolák részére munkatanítónők képzését írta elő. Ezért a tanítóképzőket ipartanműhelyekkel kötötték össze. Többen államköltségen tanulmányútra utaztak.

Az 1876/77-es tanévben a polgári iskolai tanítónőképzetben Zirzen Janka igazgatónő: „...tekintve a házi ipar fejlesztésének nemzetgazdasági fontosságát...”¹⁸⁸ megindította még ebben az évben egy ipartanítónői tanfolyam szervezését és a két éves tanfolyam meg is indult. Először 12 növendék volt. 7 bejáró elemi iskolai képzős, de nagyon ügyes és 5 bennlakó polgári iskolai képezdei növendék. A tanfolyam anyaga a következő volt:

– gépkötés;	– hímzés (egyházi ruhák);
– gépvarrás (fehérenemű-, ruha szabás-varrás);	– kesztyű szabás-varrás;
– géphímzés;	– csipkeszővés;
– virágkészítés;	– lombfűrészelés, fafestés.
– szalmafonás;	

Stetina Ilona Erdélybe utazott kettős céllal. Az egyik célja volt a beszerzés (szalma, sás, stb.), másik célja pedig természetesen a tanulás, a tapasztalatszerzés.

Az elméleti ismeretek tanítása sem volt egyszerű feladat, az órák szervezése pedig kifejezetten komoly munkát jelentett. A 7 bejáró növendék az elemi-képezdében hallgatta a megfelelőt. Az iparágakban együttes foglalkozások voltak. Ehhez kapcsolódott még az iparra (Rausch Lajos tanította) heti 4 órában és a nemzetgazdaság- és ipartan heti 2 órában. Különböző mesterek jártak be és 1-2 hónap alatt heti 2-3 órában megtanították a rájuk eső részt. A bejárók naponta 4-5 órát dolgoztak az intézet iparműhelyében.

A polgári képezde növendékei a többi tanulmány miatt csak heti 4-5 óra gyakorlással haladtak előre. A munka színvonalára jellemző egy arannyal és selyemmel, selyem és bársony alapon hímzett miseruha, amely gyönyörű volt és Hajnald Lajos kalocsai bíbornok meg is vásárolta.

1876 nyarán Zirzen Janka és Stetina Ilona az ipariskolákat tanulmányozta, Bécs, München és Stuttgart nevezetesebb nőipariskoláit. A württembergi „kis Reutlingen” volt a végcél. Itt a messzeföldön híres reutlingeni vagy keretmunkák készítését tanulmányozták. Innen importálták a gépi hímzést. Geiger

¹⁸⁸ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 18. o.

gépgyárostól beszereztek egy tambourir gépet a hímzések készítéséhez.

1877-ben fejeződött be az első tanfolyam, amelyen sok időt töltött el két tanítónő a növendékeken kívül, akik a határörvidékről (Wenko Hedvig) és a Kolozsvári Intézetből (Rauschnom Cecilia) érkeztek az iparmunkák elsajátítása végett. 12 növendék kezdte meg a képesítő vizsgákat: a polgári iskolai képezdét végzettekből 5 fő; az ipartanfolyam tanítványai közül 4 fő kapott házi-ipartanítónői oklevelet. A többi három csupán munka-mesternői bizonyítványt szerzett. Ilyet már korábban is adtak ki annak, aki a kézi munkában elég ügyes és az elemi ismeretekben elég jártas volt, de tanítónői oklevelet nem kapott.

A vizsga elméleti és gyakorlati részből állt.

Elmélet	Gyakorlat
1. Általános nevelés és oktatástan.	1. Rajz:
2. A női munkák tanításának módszertana.	(a) ornamentális rajz,
3. A magyar nyelv és írásttan elemei.	(b) ruhaszabásrajz.
4. Számítan.	2. Munkagyakorlat:
5. Könyvviteltan.	(a) kézzel,
6. A házi-iparüzéshez szükséges eszközök, anyagok.	(b) géppel.

A sikeres vizsgázók a következők voltak: Tavaszi Rózsa, Rittók Ilona, Tomor Ilona, Szkokán Viktória. Trefort Ágoston valamennyiüket sorban a következő tanítónőképző intézetbe nevezte ki ipartanítóknak: Pozsony, Buda, Győr, Szabadka. A többiek polgári iskolai tanítók és önálló iparosnők lettek.

A tapasztalatokat megküldték a miniszternek, ezek néhány pontban összefoglalhatók:

1. Akik csupán elemi ismeretekkel léptek be az iskolába, azok ügyes iparos-nőkké fejleszthetők voltak, de az ipartanítónőtől is méltán elvárt műveltséget, a tanításbeli ügyességet nem sajátíthatták el kellően.
2. A polgári iskolai tanítónő-képezde növendékei a szaktárgyakon kívül, idegen nyelvek tanulása mellett, nem fordíthattak elég időt a munkagyakorlatokra.
3. Az elemi-képezdében az elmélet és a gyakorlat egysége a legközelebbi harmóniának tűnt, ezért (kézimunka + rajz) az ipartanítónői tanfolyamot az elemi iskolai tanítónőképzővel párhuzamosan képzelték felállítani.

Ez a tanfolyam hat állami női elemi képezdében indult be. 1877-ben ezeken az alapokon készítették a házi-ipar és munkatanítónők

képzésére szolgáló tantervet is a 22.678. számú rendelet szerint. Így javasolták „...az összes elemi tanítóképző intézetek igazgatóságaihoz, hogy intézetükben az elemi képzőintézet első osztályától az iparra hajlammal bírókat kiválogatva, alakítanak meg az ipartanítónő-képző első osztályát, s az illető növendékeket három év leforgása alatt a tanterv értelmében a kívánnak megfelelőleg képezzék ki ipartanítónőkké.”¹⁸⁹ (7. sz. melléklet)

Az 1877/78-as tanévben megalakultak az első osztályok. Így ipartanítónő és elemi iskolai tanítónő oklevelet egyszerre is lehetett szerezni. Voltak ilyen sokoldalú növendékek az intézetekben. 1877-ben I. Ferenc József „Az iparműhelyben látható érdekeltséggel szemlélte a növendékek ügyességét s ezt illetőleg különös elismerését nyilvánítja.”¹⁹⁰ Egyébként több helyen is feljegyezték a királyról, hogy szabadidejében szívesen foglalkozott fizikai munkával és ipari tevékenységekkel, pl. esztergályozással. Ebben az évben a párizsi világkiállításon nagy feltűnést keltett a 3 kötetes „női munkák rendszeres gyűjteménye”. Többen kérték a jegyzéket, a pétervári iskola az egész másolatát. Ezeknek a kéréseknek nem tehettek eleget, mert nem a mások által készített munkák gyűjtéséből lehetett ezeket a tevékenységeket elsajátítani, hanem a műveletek megtanulásából. Az esetleges másolatok használata is csak korlátozott mértékű lehetett volna a nemzeti jelleg dominanciája miatt. Itt is bebizonyosodott, hogy a tanulás fárasztó, sulykolással kapcsolatos elemeit nem lehet megkerülni vagy kihagyni.

Trefort Ágoston az országgyűlésnek adott VII. jelentésében már sikerekről számolt be, de a VI. jelentésében még csak a tényeket állapította meg: „...az e végre felállított szakosztályban néhány tanuló a háziipar tanítónőjévé képeztetett, kik közül többen a folyó tanévben a fennálló állami tanítónő-képezdéknél ilyen minőségben már mint okleveles házi-ipar-munkatanítónők alkalmaztattak, s így valamennyi tanítónő-képezdénél felállítattott a házi-ipari tanítónők képzésére szolgáló szakosztály.”¹⁹¹

Kasztner Jankától tudjuk, hogy ennek megfelelően Győrben is 1877 decemberében indult ez a képzési forma. Ezen a külön tanfolyamon képezték a népiskolai, a felső népiskolai és a polgári leányiskolák kézimunka tanítónőit. A képzés több probléma miatt akadozott. Nem volt meg a kellő felszereltség, ezért nem ment jól. A gyengébb tehetségűeket ide irányították az intézetből. Ez is három

¹⁸⁹ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 67. o.

¹⁹⁰ Uott. 26. o.

¹⁹¹ Dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító és tanítónő-képzés... i. m. 77. o.

évfolyamú volt. Néhány növendék párhuzamosan végezte mindkét képzőt.

Tovább növelte a „bajokat” és a feladatokat is, hogy más nevelési-oktatási tevékenységeket is be akartak tenni a tanítóképzés keretei közé. Már a helytartótanácsi iratokban is találtam sokkal korábbi olyan elképzelésről szóló iratot, amely szerint a vakok és siketnémák iparba való bevonása, a saját hasznukra, a saját emberi fejlődésük érdekében szükséges.¹⁹² A kérdés ismételt felbukkanása teljesen természetes, amely most a vakok és siketnémák képzésének módszerébe való ismerkedés és bevezetésként jelent meg. Ilyen sokrétű képzési formát azonban – minden emberi együttérzés mellett – nem tudott megoldani a kialakulóban és fejlődése elején lévő tanító- és tanítónőképzés. Így gyakorlatilag önmagától szűnt meg ez a kezdeményezés. Később önálló intézetet alapítottak. Zirzen Janka is foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Új igények, új iparágak jelentek meg: kosárkötés; szalmafonás, csak elemi szinten (főleg vidéken); fafestés és dísz tárgyak készítése.

1878-ban Székesfehérvárott országos kiállítást szerveztek a növendékek iskolai dolgozataiból és kézimunkáiból. A győri intézet ezüstérmet kapott. A Zirzen-intézet dolgozatokkal, rajzokkal, kézi- és iparmunkákkal vett részt ezen: aranyérmet kaptak. A kiállítás után a nyári szünidőben Stetina Ilona póttanfolyamot szervezett (Weber Edével, a budai-képző tanárával) számos megyei tanító részére.

1879-ben kötelezővé tették a felvételi vizsgát a 16.014. számú rendelet alapján. 1880-ban a 15.583. számú rendelet szerint az intézet három évfolyamosra bővült. Az 1880. évi 24.371. sz. rendelet előírta, hogy a képzőintézetekben az egyes osztályok létszáma 20, legfeljebb 25 fő lehet. Az 1878-1881 közötti három tanévben 118 fő szerzett képesítést a győri intézetben, akik közül 51 tanítónő nyert alkalmazást. Ez kevesebb, mint 50%. Az igazgatónő az idegen nyelvben való járatlanságot és a zenei képzésük hiányosságait tartotta fő oknak a nehézkes elhelyezkedés kapcsán, ezért nem mehettek magánintézetekbe, stb. Pedig ekkor még nem volt tanító-túltermelés.

Az 1879/80-as tanévben végzett az első olyan hölgy, aki a polgári iskolai tanítónői oklevelet és az ipartanítónői oklevelet egyszerre szerezte meg. Hoffmann Jolánnak hívták. Erről a tevékenységről írja Zirzen Janka a következőt: *„Ez idő óta a polgári képzőintézet növendékei rendszeresen részesülnek munkaoktatásban s a polgári képző tanfolyamai évenként szolgáltatnak néhány jó tanerőt a hazai*

¹⁹² BFL. Pvl. IV. 1202/c Intimata a. n. 12047 (1-2. fol.) In : Bónis (szerk.): A magyar állami levéltárak fondjegyzéke. III. kötet. A területi levéltárak fondjegyzéke 2. rész. Budapesti Főváros Levéltára (BFL) fondjainak jegyzéke. M. M. Levéltári igazgatósága. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1970. Kézirat Rendeletek és felterjesztések 1687-1847. 12. o.

iparoktatásnak.”¹⁹³ Akkor a tanítóképezdékben ez volt az elérhető legmagasabb iparral kapcsolatos végzettség. De ekkor már az elemi tanítónőképző fokozatos megszüntetése miatt az ipartanítónő képzés is fokozatosan megszűnt. Ebben az évben megnyílt a központi házi-iparegyesület áruacsarnoka is. Értékesítési feladatokat oldott volna meg, de legalább is segített megoldani, azért, mert a gyűródés és a por miatt néhány hónap alatt tönkrementek ezek a pompás munkák. Ebből az adatból következtetéseket lehet levonni a munka mennyiségét illetően. Annyi megrendelés jött az áruacsarnokon keresztül, hogy nem lehetett azoknak eleget tenni, mert a nevelő-oktató munka volt a legfontosabb:

1. A munkák minden nemében tervszerűen kellett előrehaladni. Nem lehetett megtenni, hogy csak hímeznek, mert sok volt a megrendelés, stb.
2. Az elmélet és a gyakorlat egységének és arányainak betartása is fontos volt,
3. A tanítás módszertanának tanítása is feladatként jelentkezett.

A készítmények így csak egy évben egyszer – a vizsgák után – kerültek a jól működő áruacsarnokba. Az oktatás központi kérdés volt, sőt jelen esetben a gazdasági kérdéseknél is előbbre sorolták. Természetesen az iskola nem volt rászorulva az általa megtermelt áruk eladására, csakhogy olyan színvonalúak voltak a munkák, hogy keresték és vették őket, ám ezzel a gazdasági előnyök csökkentek.

1881 nyarán Budapesten országos nőiparkiallítás volt. Díszoklevelet kapott az intézet vezetősége (Zirzen és Hoffmann). Az 1880/81-es tanév nevezetes eseménye volt Hollós Károly rajztanár kinevezése, akit azért hoztak ide, mert „...*az ornamentális rajz tanításánál főképp a magyar motívumok felhasználására és feldolgoztatására törekszik...*”¹⁹⁴ Három évig további újítás nem volt. Híres volt a munkaoktatás taneszköz gyűjteménye.

1881-ben a 665. számú rendelet szerint négy éves lett a képzés, a 20.364. sz. rendelet pedig a négy évre szóló tantervet írta elő. A következő évben bevezették a francia nyelvet.

Az iparoktatás kérdésében a gyôri tanítónőképző területi adottságai meghatározóak voltak. Gyümölcstermesztéssel és kertészettel foglalkoztak, ezen belül jól ment a munka a konyhakertészetben és szépek voltak a nemesített ôszibarackjaik is. A kézimunkában a csipkeverés és a kosárfonás volt a két legfontosabb tevékenység. A baromfitartáshoz és a tehenészet kialakításához kicsi volt a terület.

¹⁹³ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 69. o.

¹⁹⁴ Ott. 71. o.

1881-ben végeztek az első háziipari kézimunka-mesternők. Máskor egy-két év gyakorlat után, de most azonnal lehetett képesítő vizsgát tenni. Az igazgatónő részt vett a Győr városa szervezésében megalakult nőiparegyesület iskolájának segítésében is.

1884-ben jelent meg Liszkay Lajos tollából – a tanonciskolák kötelező állítását előíró törvényünk előkészítő munkálatai egyik részleteként – a középiskolai iparoktatásról készült cikk, amely csak törvényjavaslat volt, de később felhasznált fontos információkra hívta fel a figyelmet. Az ipartörvényként (1872) emlegetett alaptörvényünk előkészítése során, mint választás jelent meg a fiatalok előtt a tudományos pálya és az ipari tevékenység lehetősége. Az intelligens iparosok képzése nemzeti kérdéssé vált, mert ez a vagyonos, egészséges és képzett középosztály kialakulásának feltétele volt.¹⁹⁵

1885-ben volt a budapesti országos kiállítás, amelyen a Zirzen-féle pesti képezde szabadkézi és térképrajzokkal, háziipari termékekkel és női kézi munkákkal vett részt.

Zirzen Janka könyvének adatai szerint 1870-1885 között 750 tanítónő végzett. Közülük elemi iskolai 291 fő volt, polgári iskolai tanítónő 283 fő volt, végzett még 30 nyelvmesternő és 146 ipartanítónő, akiket a következő bontásban adott meg: házi-ipartanítónő 120 fő és munka-mesternő 26 fő.

Most pedig szükséges röviden bemutatni a három éves polgári iskolai tanítónőképzés az ipar szempontjából legfontosabb tananyagát és óraterveit:

Két szakcsoport működött:	
1. Nyelv-, és történettudományi	2. Mennyiség-, és természettudományi
Mindkét szakcsoportban kötelező tárgyak voltak:	
1. neveléstan;	5. francia;
2. gyakorló-tanítás;	6. rajz;
3. magyar;	7. iparoktatás;
4. német;	8. gazdaság- és háztartástan.

Tehát két pedagógiai, három nyelvi és három iparral kapcsolatos tantárgy volt kötelező. Ezekhez kapcsolódtak a választható és a speciális tantárgyak. A kötelező tantárgyakból részletesen tárgyalták a rajzoktatás követelményeit, az iparoktatásra vonatkozó előírásokat és a gazdaság- és háztartástan tananyagát, valamint ezeknek heti óraszámát is. 1886-ban a 27.519. sz. rendelet szerint a felvétel alapja az elemi iskolai tanítónői oklevél lett.

Az ország többi képzőjében is komoly munka folyt, de voltak emberi és szakmai problémák is. Kasztner Janka könyvéből igen

¹⁹⁵ Liszkay Lajos: Törvényjavaslat a középiskolai iparoktatásról. (1884).

fontos és érdekes, helyenként meglepő információhoz juthatunk. Ő Trefort Ágoston kérésére elvállalt egy új beosztást, egy másik képzőintézetben. Az esemény arra világít rá, hogy nemcsak emelkedni lehetett, hanem viszálykodás is volt bőven ebben az időszakban az iskolákban és tanítóképző intézetekben. Az 1870-ben alapított kolozsvári tanítónőképző intézetben kettős irányítás keletkezett az intézet és az internátus igazgatónői miatt. Mindkettő mellett szóltak érvek és ellenérvek. A tantestület tagjai és a tanfelügyelő is részt vettek a vitában. A kornak megfelelő forgatókönyv szerint: szócsata, sértés, párbaj. A kir. tanfelügyelő belehalt a sérülésébe, amiért az iskolát is okolták.

Trefort azonnal intézkedett. Az 1886. szeptember 6-án kelt 34.574. sz. rendelettel az intézet igazgatójának kinevezte Kasztner Jankát, miután már szóban megegyezett vele. Jellemző az érzelmek viharára, hogy még mindig volt ellenállás, ezért néhány napot az új igazgatónőnek a fogadóban kellett töltenie. Trefort Ágoston sürgönyrendelete eldöntötte a kérdést, de a bizalmatlan kételkedés még megmaradt. Az igazgatótanács első néhány értekezletén az oldódásnak semmi jelét sem lehetett észrevenni, ezért, mivel a felfogások nem változtak, nem volt más lehetőség, csak a személyek változtatása. Áthelyezések következtek. A bemutatkozó tisztelgések valamit enyhítettek a szomorú helyzeten. Az intézet egy bérházban működött, amelyben 119 növendék tanult. Betegszoba, nappali, fürdő, rajzterem, kézimunka-terem nem volt. Mellékhelyiségek az udvar közepén deszkából voltak ácsolva. Ez egy sokszor és sokat javított épület volt. 1884-ben írták alá további tíz évre a szerződést, amely behatárolta az új igazgatónő további cselekvési lehetőségeit is.

Az intézetben dolgozó különböző nemzetiségű tanárok és a különböző nemzetiségű tanulók ilyen körülmények között nehéz helyzetben látták el feladatukat. Csak lassan javult a külső és belső élet. Évekig eltartott, amíg az első elismeréseket megkapták. Selejtezés, hiányok pótlása volt az első néhány teendő.

Az 1,4 hektár területű intézeti telek gyönyörű volt. A gazdasági, gyümölcs- és konyhakert egyaránt gondozott volt. Az 1888-as tifusz meggyorsította az építkezést. Gróf Csáky Albin meglátogatta az intézményt. 1892-ben megkezdődött az építkezés és 1894-ben adták át az új épületet, amely korszerű és szép emeletes építmény volt. Továbbra is gyakoriak voltak a személyi változások a tantestületben. Lázár Gyuláné Kasztner Janka ebből a helyzetből, amelyben legnagyobb siker az új épület átadása és az ezzel egybeeső 25 éves tanítói jubileuma volt, ismét előre lépett.

1896-ban Zirzen Janka nyugalomba vonult. Sebestyén Gyula akkor már három éve ellátta az igazgatói teendőket. Az állásnak sok várományosa volt. Wlassics Gyula Zirzen Janka javaslatára Lázár

Gyuláné Kasztner Jankát nevezte ki, aki 1896. augusztus 17-én vette át a budapesti VI. ker. állami polgári iskolai tanítónő-képző intézetet és a vele kapcsolatos hatosztályú felsőbb leányiskolai nevelőintézetet. Mindkét intézethez internátus is tartozott. Művelt, tapasztalatokban gazdag, tudományos képzettséggel bíró szakemberek, lelkes tanítók vezetője lett. Az épület az Andrássy út 65. sz. alatt működött, de a hálótermek egy része a szomszédos bérházban volt. Ekkor érzéseit így foglalta össze: *„Az intézetben komoly és emelkedett szellemben teljesített munka folyt. E téren csak az volt az óhajomásom, hogy vajha ez mindig így maradna.”*¹⁹⁶

Amikor átvette a nagynevű és híres intézet igazgatását, már készen kapta az 1895-ben 51.503. szám alatt bevezetett, új kézirat gyanánt készült tantervet, amely a két ismert szakcsoportot kiegészítette további szakkörökkel is (torna, női kézimunka és zenei). Ez a közösen kötelező tárgyakat szakcsoportonként tartalmazta. Ekkor azonban már az intézetnek más küldetése volt a nőnevelés területén. Ezért az iparoktatással kapcsolatos munka a szükséges minimálisra csökkent. Ennek lényege: *„A női kézimunka-szakkör heti 2-2 órában megtanulja (tekintettel arra, hogy csak ügyes és a kézimunkában már jártas tanulók lehetnek a szakkör növendékei) az összes egyszerűbb és díszesebb női munkanemeket és azok tanítási módját. Ezek tanulása mellett heti 2-2 órán szakszerű díszítményi rajzzal, stiltanulmányokkal és díszítmények tervezésével foglalkozik. A magánúton készülőkre nézve a paedagógia és a magyar nyelv és írást is kötelező.”*¹⁹⁷

Zirzen Janka könyvtét statisztikai adatokkal zárta le, így láthatjuk az egyes tantervek megvalósításához felhasználható órakereteket is:

Óratervek				
1877-80/81	iparoktatás és rajz	1-2. évf.	4-4 óra	
1881-85	iparoktatás	1-3. évf.	2-2-1 óra	
1885-től	női kézim. + ipar	1-3. évf.	2-2-2 óra	
	ipari rajz	1-3. évf.	2-2-2 óra	a kettő utóbbi együtt

Munkája összefoglalásaként megadta a végzett tanítók számát is.	
1872-1895 között az összes szakcsoportban végzett nők:	553 fő
Ebből ipartanító:	146 fő
A többi felekezetiben az összes:	202 fő
Ipartanítók:	(nincs adat)

¹⁹⁶ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 120. o.

¹⁹⁷ Dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító és tanítónő-képzés. Budapest, 1896. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai). 92. o.

Katona Lajosné Thuránszky Irén könyvéből is kapunk további fontos adatokat: Az 1882-ben kelt 37.538/81. sz. rendelet szerint a rajzzal megerősített kézimunka, vagyis a háziiparmunka-képesítő vizsgán, amelyből addig 14 vizsgát tartottak – szakbiztosok előtt – 471 fő tett vizsgát és ennyi háziipar-tanítónői oklevelet adtak ki. Továbbá 1872 óta 12 vizsgálaton 26 munkamesternői oklevelet adtak ki az 1892. évi 12.152. sz. vizsgaszabályzat szerint.

Sebestyén Stetina Ilona könyve szintén gazdagítja ismereteinket a korabeli tanító- és tanítónőképzésről, ennek a munkának külön érdeme, hogy a polgári iskolai tanítónő-képzést mutatja meg információival. Rövid bemutatását számszerű adatokkal zárja, amely szerint kb. 50 szerzetesnőt képeztek a vidéki felekezeti intézetekben, valamint a kalocsai képezdében 20 év alatt 122 tanítónő tette le a képesítő vizsgát. Ezekben az intézetekben végzeteknek is lehetett polgári iskolai tanítónői képesítő vizsgát tenni. Az állami képzőkben évente 30 fő végzett és tette le a polgári iskolai képesítő vizsgát.

A női tanítóképezdek munkájának bemutatása hiányos lenne, ha az 1856/57-es tanévtől Pesten elsőként működő katolikus képzőt legalább néhány szóban be nem mutatnánk. Eleinte német, később magyar nyelven tanítottak az Angolkisasszonyok zárdájában, akikről a korabeli statisztika összeállítója azt írta, hogy „...a női kézimunkák tanítása az intézet fontosabb tárgyaihoz sorolandó.”¹⁹⁸ 1884. november 21-én alapította Almásy Mária az intézetet. 1894. április 9-én Vaszary Kolos bíboros-hercegprímás 869. sz. leirata szerint megnyílt a három évfolyamos róm. kat. felső nép- és polgári iskolai tanítónőképző Almásy Mária főnöknő vezetésével.

„Az intézet célja abban áll, hogy tagjai az isteni kegyelem segítségével nemcsak saját lelkük üdvöztetésén és tökéletesítésén munkálkodnak, hanem ugyanezen kegyelem támogatásával felebarátjuk üdvének és lelki előmenetelének szentelik magukat, főleg a leányifjúság tanításával és nevelésével...”¹⁹⁹ A polgári iskolai tanítónőképzőben az alábbi szakcsoportok működtek: Nyelv- és történettudományi némettel, ill. német nyelv nélkül; Mennyiségi- és természettudományi; Ének és zenei; Nyelvmesternői (francia, angol, olasz); Női kézimunka; Tornatanítónői szakcsoport.

Kéziparatos tanterv szerint haladtak, mégis differenciáltan lehetett különböző iskolatípusokba képesítést szerezni ezekben a szakcsoportokban. A képesítő vizsgákra külön megállapodásuk volt az állammal, amely megegyezés hosszas tárgyalás után született meg. A

¹⁹⁸ Schwarcz Gyula (összeállította): Magyarország tanítóképezdéinek statisztikája különös tekintettel r. kath. tanítóképezdeinkre. Pest, 1867. Stolp O. K. Bizománya. 54. o.

¹⁹⁹ Az Angolkisasszonyok Vademecumja. Budapest, 1940. Ward Mária konstitúciói és vallásos, oktató mondásai. I. 1. 4. o.

vizsgákon világi miniszteri biztosok jelentek meg és kifejezték elégedettségüket az intézet munkájának színvonalával kapcsolatban. A női kézimunkát özv. Nendtvichné Hoffmann Jolán az országos nőipariskola igazgatója ellenőrizte. Természetesen női kézimunka tanítónői képesítést is lehetett szerezni. Az intézet az egyik legfejlettebb képzőintézeté fejlődött, növekedett. A modern berendezések és a legjobban felszerelt laboratóriumok kiemelkedővé tették a képzőt, amely főiskolai szintre emelkedett és *„...százakat és százakat nevelt a magyar katedrák számára.”*²⁰⁰

Végül szükséges néhány mondatban bemutatni a nőneveléssel és a tanítónő-képzéssel foglalkozó intézmények közötti kapcsolatokat és összevonásokat, amelyek mutatják, hogy a jól működő intézetek is folyton változtak, fejlődtek és emelkedtek. 1893-ban gr. Csáky Albin a Zirzen-intézetben (Bp. VI. ker.) működő nevelőnő-képzőt megszüntette és a budai II. ker. állami tanítóképzőhöz csatolta. Az 1898. november 25-én kelt 5139. sz. rendelet szerint a VI. ker. képzőből „Erzsébet nőiskola” alakult, amelynek továbbfejlesztése után három különféle iskolája volt: Polgári Iskolai Tanítóképző Főiskola; Apponyi-kollégium (1909-1948); Gyakorlóiskola.

Mindezek az élethez igazodó sűrű és apró, de állandó és folyamatos változások már előrevetítették a teljes megújulás elméleti és gyakorlati átalakulásait, amelyet gátolni nem lehetett, nem is akarták, mert tudták, hogy itt az ideje a gyökeres változtatásnak.

²⁰⁰ Dr. Pétergál Henrik: Az Angolkisasszonyok róm. kat. polgári iskolai Tanárképző Főiskolájának ötvenéves múltja. (1894-1944). (különlenyomat) Budapest, 1944. 2. o.

AZ IPAROKTATÁS KÜLÖNVÁLÁSA ÉS ÖNÁLLÓ FEJLŐDÉSE

„Jó tanítók nem születnek, hanem lesznek, rendszerint helyes képezdei oktatás által.”²⁰¹

Az iparoktatás és a tanító- és tanítónő-képzés különválása az egész haladó Európában – így Magyarországon is – ebben az időszakban és fejlődési fokon végbement. A hazánkban lezajlott változás-sorozat nagymértékben átalakította mind az iparoktatás mind a tanítóképzés területeit. Az iparoktatás különválása és önálló fejlődése ekkor kezdődött meg. Az 1868-as népoktatási törvény által előírt, nagyszerű, mennyiségi és minőségi szempontból is jól fejlett rendszert a gazdasági változások tehát újabb átalakítások elé állították, amely elől nem lehetett kitérni. (6. és 8. sz. melléklet)

A tanítóképzők és a tanműhelyek kapcsolata

Ezek a változások főként az ipari tevékenység növekedéséből eredtek. A képzett szakemberek iránti szükséglet alakította a szakma tanulásának folyamatát. Ehhez igen sok jól képzett, művelt tanítóra volt szükség. Az ország különböző pontjain olyan állami tanító- és tanítónőképző intézetek létesültek, amelyekhez műhelyek is tartoztak. (1. sz. melléklet).

Budapesten négy ilyen intézet volt:

1. I. ker. áll. elemi- és polgári tanítóképző;
2. II. ker. áll. elemi- és polgári tanítónő-képezde;
3. VI. ker. áll. elemi iskolai tanítónő-képző.

E három képezde iparral és ipari képzéssel összefüggő munkáját részletesen bemutattam.

4. VIII. ker. Iparos tanítónő-képezde.

Az Eötvös-törvény szellemében működött. 1874. január 12-én nyílt meg. Az Országos Nőiparegylet tartotta fenn. A képzés 3 éves volt.

Vidéken pedig az alábbiakat ismerjük:

5. Bajai tanítóképző (lombfűrészelés, műfaragás, kosárkötés); Ebben az intézetben „1876-77-től megkezdődik új tárgyként a

²⁰¹ Majer István: A magyar képezdek reformja. Esztergomban 1848, Beimel József nyomdájából. 3. o.

kézimunka tanítása, ugyancsak ekkor alakul meg az olvasóköri és a dal-kör.”²⁰²

6. Szabadkai tanítónőképző (női munkák);
7. Lévai tanítóképző (esztergálás, műfaragás);
8. Győri tanítónőképző (női munkák);

Az ipartanítónő- és munkamester-nő-képzés taglalásánál részletesen kifejtettem tevékenységüket, amely bizonyos területeken országosan híres és kiemelkedő volt.

9. Dévai tanítóképző (könyvkötészet, lombfűrészelés, fafaragás); Pataky Alajos volt kertész-tanító 1877. január 31-én kelt néhány oldalas vázlatából számunkra néhány nagyon fontos tudnivaló emelhető ki. Miközben miniszteri biztos vizsgálta az intézet ügyeit – az évről évre megújult botrányok miatt –, aki szerint az igazgató és az egyik kir. tanácsos kártya-játékban, visszaélésekben és erkölcstelen életvitelben kiemelkedő, és már korábban is volt vizsgálat, akkor a „...*preparandiának egy krajcárja sem volt, mert a többivel a kertre utalványozott pénz is eltűnt...*”²⁰³ A tervrajz alapján telepített kert pontos leírását adja, amely szerint kimutatja az 1872 évtől tartó folyamatos betelepítések által elért fejlődést. Az egy hold különböző fajtákból álló gyümölcsös mellett volt megtalálható a konyhakert, a virágostábla, a dísznövények és epercsemeték leírása, valamint 1700 db. oltvány, 50 db. vadonca és a 3000 db. gyökeres szőlővessző előállításának bemutatása.

10. Máramaros-szigeti tanítóképző (műfamszés, könyvkötészet, fűrészelés);

11. Losonci tanítóképző (fafaragás, esztergálás);

12. Kiskunfélegyházi tanítóképző (lombfűrészelés, könyvkötés);

A nevelési eszközök céltudatos megválasztása jegyében szólt a szerző, aki szerint a gyermeki lélek cselekvésre hajló ereje fogja a jövő iskolájának képét megváltoztatni, amelyhez módszeresen felépített könyvében útmutatót adott. „*Tanítóképző-intézetünkben, hol az oktatás a népiskola gyakorlati követelményeinek szigorú szemmel tartása mellett történik, kertünk a biológiai oktatásnak már nélkülözhetetlen segédeszközzé lett.*”²⁰⁴ Ebben a kertben nyolc természetes csoportban szemléltették a történelmi Magyarország élővilágát, életközösségeit

202 Barcsai József: A bajai m. kir. állami Tanítóképző-Intézet története. Az intézet félévszázados emlékünnepeire Amler Antal igazgató adatgyűjtésének felhasználásával. Baja, 1928. 7. o.

203 Pataky Alajos: Vázlata a dévai m. kir. állami tanítóképezdénél elkövetett visszaéléseknek. Ajánlva a VKM m. kir. minister úr ő-excellenciája figyelmébe. Déván, 1876. Székesfehérvárott, 1877. Számmér Imrénél. 15. o.

204 Pinkert Zsigmond: A biológiai iskolakert berendezése a kiskunfélegyházi magyar királyi állami tanítóképző-intézetben. Kiskunfélegyháza. Vesszősi József Könyvnyomdája. 1913-258. 4. o.

(homoki-mezősegi; vizenyős réti és sziki; mészkősziklai; alhavasi és havasi; erdei; tőzeglápi és tengerparti közösségek). A függelékben megadta az elemi iskolai biológiai iskolakertjének tervezetét.

13. Kalocsai tanítónő-képezde (kosárfonás);

14. Pozsonyi tanítónő-képezde (kosárfonás, lombfűrészelés);

Impozáns kiállítású, szép és tartalmas iskolatörténeti munka ismerteti a pozsonyi tanítónőképző munkáját és ezen belül az iparoktatást. Wollmann Elma – e nagyszerű mű – szerzője az intézet második igazgatója volt. A Sorbonne-t végzett tanítónő 1876 és 1881 között a magyar gazdasszony országos egyesület árvaháza polgári iskolájának tanára is volt. A forrásokon kívül újságban közölt felhívásokkal gyűjtötte az iskola történetjének anyagát. Az intézet az Eötvös-törvény szerint alakult meg. Első igazgatója Uhrl Józsa volt, aki a francia festészeti akadémiát végezte és a „Kézimunka oktatás” című művet szerkesztette. Pauler Tivadar hatására – amikor Pozsony városa házat és telket ajánlott – indult meg az intézet fejlődése, amely 1871-ben nyílt meg. A helybeli iparosok készítették a berendezést. Gönczy Pál és Trefort Ágoston látogatta az intézetet. A képezde 1877/78-as és 1891/92-es tanévek közötti időszaka a legfontosabb a szempontunkból, mivel ekkor voltak a házi-iparmunka tanítónői tanfolyamok. Ezekre a tanfolyamokra elemi iskolai tanítónőket vettek fel. Trefort Ágoston „...új, szép missiót is bízott rájuk a házi-iparmunkáknak országszerte való terjesztésében.”²⁰⁵ A kertben szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztést folytattak. Valló János irányította a méhészetben a munkákat. Jurassy Berta, aki a bécsi ipartanműhelyt látogatta, tanította a háziipari tevékenységeket. 1883 és 1891 között Újpesten tanított az áll. polgári iskolában. Munkáját segítette és az oktatásban nagy szerepe volt Babok Karola ipartanítónőnek, akiről szintén megemlékezik a könyv. A precíz összeállítás és szerkesztés következtében pontos adatokhoz juthatunk. E szerint a vizsgált időszakban öt munkamesternő végzett és még – évenként változó számú – háziipar-tanítónő szerzett oklevelet, illetve tette le a képesítő vizsgát. Szám szerint nyolc ipartanítónő szerzett oklevelet és 127-en tették le a képesítő vizsgát is. Az 1892/93-as tanévtől óvónőképzés is folyt az intézetben. Trefort Ágoston a pozsonyi választókerületből szerezte mandátumát.

15. Pozsonyi Ipartanítónő-képző (női munkák);

A felső-magyarországi házi-iparterjesztő egyesület tartotta fenn. 6 nőiipar-műhely, egy fafaragás és egy agyagiparműhely tartozott ide.

²⁰⁵ Wollmann Elma: A pozsonyi m. kir. állami tanítónőképző-intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen állapota. 1871-1896. Pozsony, Wigand F. K. Könyvnyomdája. 1896. 25. o.

16. Csurgói tanítóképezde (szalma- és gyékénymunkák, könyvkötészet);

A képző első éveinek történetéből ismert, hogy a női kézimunkát a termék hiánya miatt az ebédlőben tanították. A korabeli fényképek megörökítették a méhest és a szőlészet gyalogtőkéit. A leltárban szerepelnek a faipari szerszámok is.²⁰⁶ A következő – egy későbbi történeti munkából – megtudjuk, hogy Grazból hozták az iskola felszereléseit. Minden évfolyamon tanultak gazdaságtant és dolgoztak is. Az 1895/96-os tanévtől bevezették a gazdasági szakoktatást is. Elkészült a kézimunkaterem és gazdasági szaktanár vezette a foglalkozásokat. Az 1932/33-as tanévben – amikor az intézetet létrehozó ok elmúlt – az intézet is megszűnt.²⁰⁷

17. Iglói tanítóképző intézet (agyagmunkák, lombfűrészelés, mozaik-készítés);

Az 1871. november 20-án megnyitott képezde történetét feldolgozó kiadásban eredeti fényképekkel és rajzokkal illusztráltan kaphatunk igen meggyőző képet a csodásan rendezett kertről és az intézet környékéről. 1877-től Nagy István tanította a gazdasági ismereteket és a kertészetet. Putsch Tóbiás tanította minden osztályban a kézimunkát. A számunkra jelentős gyakorlati képzésből kiemeltem a fentiek mellé a méhészet, az üvegház, a tűzoltóság ismereteinek oktatását. A kézimunkák között továbbá szép eredményeket mondhattak magukénak a könyvkötés, az esztergályozás és az állatpreparátumok készítése során. Az 1895/96-os tanévtől bevezették a gazdasági szakoktatást is.

18. Zilahi tanítóképezde (kosárfonás, lombfűrészelés, botfaragás);

19. Znióváraljai tanítóképző (fametszés);

Az intézet történetét külön bemutató munkát nem találtam. Azt viszont tudjuk, hogy gróf Csáky Albin az 1888/89 tanévtől mintagazdaságot alakíttatott ki ott.

20. Székelykereszturi tanítóképezde (vesszőfonás, műfaragás);

Az Eötvös-törvény alapján keletkezett székelykereszturi tanítóképző 4 hold telkét három község adta. Borbély Sámuel az intézet történetének írója báró Eötvös József látogatásával kapcsolatban sejtetni engedi azon véleményt, miszerint, ha lesz képezde, lesz reáliskola is. Ennek tudható be, hogy három különböző helyen bérelt helyiségben és a kertben kezdődött meg az oktatás. A kerthez kertészlak és méhesház is tartozott. Pálfi Lajos oktatta a méhészetet. A Gyertyánffy István vezette

206 Mátrai Gyula: A csurgói magy. kir. áll. tanító-képző-intézet története és jelen állapota. 1869-70 – 1894-95. Csurgó, 1895. Ny. Vágó Gyula Könyvnyomdájában. 101. o.

207 Koltai István: A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története. Szeged, 1939. (Közlemények a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből. 31. szám.

intézetben a székelyföld adottságait és lehetőségeit is figyelembe véve alkották meg a képezde korabeli programját. A háziipar munkateremben az alapfelszerelés mellett gyalupadok, faragóasztalok és esztergapad állt az érdeklődő növendékek rendelkezésére. Felméri Mózes 1878/79-től 1890/91-ig a háziipar szalma- és vesszőfonás ágait tanította. Horváth Gyula vezette a könyvkötészetet. Péter Ferenc asztalos és ipartanító irányította a fafaragást, aki Budapest és Bécs iskoláiban tanult. Hivatalból, tanulmányi okokból Európa több városában a nevezetesebb iskolákban is tett látogatásokat. 1878-ban póttanfolyamot is végzett. A részletes munkaterv leírása, az önképzőkörüi tevékenység, a rendszeres tornaversenyek adatai és a gyakorlóiskola színes munkájának ismertetése bővíti ismereteinket a képezde munkájáról.²⁰⁸

21. Csáktornyai tanítóképző (nincs adat);

Ennek a képezdének sincs megírt története. A Szerényi-féle felméréshez sem szolgáltatott adatokat. Annyi biztos azonban, hogy gróf Csáky Albin az 1888/89-es tanévben itt is mintagazdaságot szervezett.

22. Sárospataki tanítóképző (kosárfonás, lombfűrészelés, nádszékek készítése). (9. sz. melléklet)

A Dezső Lajos által megírt sárospataki képezde 25 éves története bemutatásával fejezem be az állami intézetekben feltárt mezőgazdasági, házi ipari, ipari tevékenységek kialakulásának és fejlődésének rövid leírását. A Schola vernacula primaria seu normalis indította el a tanítóképzést. A város protestáns irányítása az akadémiai tanfolyamhoz csatolta a tanítók képzését, ez az „akkori” VII. és VIII. gimnáziumi osztálynak felelt meg. Az Entwurf ezt a két évfolyamot a gimnáziumhoz kapcsolta. Gyakorlóiskolájuk is volt. Az intézet gyakorlati képzésben mutatott munkáját eredményesnek írták le. A kert minden negyedik évben új kezekbe került a tanítók fluktuációja miatt.²⁰⁹ Az intézetet a református felekezet irányítása alá helyezték.

Amennyiben a fenti tanítóképzők közül kiemeljük a két kifejezetten ipari jellegű képzőt (Pozsony és Budapest), akkor megállapíthatjuk, hogy az Eötvös-féle törvény szerinti húsz állami képző adta a magyar nevelő jellegű háziipari és ipari tevékenységre előkészítő tanítók döntő többségét, néhány felekezeti és a kiemelt két társadalmi kezdeményezésből létrejött tanító- és tanítónő-képzőkkel

208 Borbély Sámuel: A székelykereszturi állami tanítóképző-intézet 25 éves története s az 1894-95. iskolai év állapota. Betegh Pál Könyvnyomdája. Székely-udvarhely, 1896.

209 Dezső Lajos: Huszonöt év a sárospataki állami tanítóképezde életéből. (Különlenyomat a Sárospataki Lapokból.) Sárospatak, Nyomatta Steinfeld Jenő, az ev ref. főiskola betőivel. 1895.

egyetemben. Az egybevágó adatok mutatták a kézügyességi oktatás kiemelt fontosságát.

Szterényi József is nagy összefoglaló művében ezeket a tanító- és tanítónő-képzőket nevezte meg, mint olyanokat, amelyekben a kapcsolt műhelyekben tanítókat – véleményem szerint ipartanítókat és ipartanítónőket – képeztek, bár ezt így nem fogalmazta meg.²¹⁰ A fenti felsorolás tartalmazza az intézetek nevei után zárójelben azt a tevékenységet, amelyet az iparoktatásban a Szterényi-féle felmérés alapján tudunk ezekről a munkákról. Azután pedig néhány mondatban összegeztem nevezett képezdék történetéből megismert kezdeti és – amennyiben voltak – további adatokat is.

Az 1879/80-as tanévben – Szterényi József adatai szerint – 44 vármegyében 152 iskolában (61 állami iskola, 91 községi, felekezeti, egyesületi iskola) is folyt iparoktatás. 23 vármegyében egyáltalán nem volt ilyen oktatási tevékenység. Ezek a statisztikai adatok bámulatos fejlődés mutatói. 1894/95-ben 666 iskolában (ez az akkori összes 40%-a volt) folyt kézügyességi oktatás. Ezen intézmények részletes megoszlása a következő volt: 621 elemi iskola, 9 felső népiskola, 16 polgári iskola és 20 tanító- és tanítónő-képző intézet. Ebben a nevelőmunkában is meghatározó volt a tanítók buzgalma és felkészültsége.

Az utóbbi tíz év statisztikája szerint a végzett tanulók 79,8%-a ipari pályán maradt. Ez gyenge szelekciót is mutat és azt is, hogy ekkor már a tanoncok döntő többségének választása csak kétféle lehetett a szakmán belül: volt iskolai végzettsége vagy nem volt.

A megfelelő tanítónő- és tanítóképzőknél leírtam az ipartanítónőkről és az ipartanítókról összegyűjtött adatokat, amelyek mutatják, hogy az eötvösi eszme értelmében hogyan és milyen eredménnyel képezték az e területen dolgozni szándékozókat. Ezeken felül még a felekezeti képzőknél folyó munka során is képeztek ipartanítónőket és ipartanítókat. Itt közlöm azokat az adatokat is, amelyeket a további állami tanító- és tanítónőképzőkben végzett nevelő munka eredményeként értékelhetünk. Az egyes képezdék megírt, fennmaradt és megtalált történeteiből kigyűjtöttem az idevágó eredményeket és adatokat:

(1) Szabó József az aradi állami tanítóképző történetének szerzője írásából megtudjuk, hogy mind a négy évfolyamon gazdasági szaktanár tanította a mezőgazdasági ismereteket a tantervi előírásoknak megfelelően.²¹¹

²¹⁰ Szterényi József: Az iparoktatás Magyarországon... i. m. 203. o.

²¹¹ Szabó József: Az aradi áll. Tanítóképző-Intézet rövid története 1902-1903. tanév végéig. Arad, 1903. Aradi Nyomda Részvénytársaság Könyvnyomdája.

(2) Az 1859 óta – a Monarchia egyetlen izraelita tanítóképzőjeként – működő intézetben a hivatkozás alapját képező történeti munka idején a tantervekben még nem jelent meg a mezőgazdaságnak és az iparnak a képzésbe való felvétele. Ekkor még így fogalmaztak: „*Háziipar, szőlőművelés, méhészet, selyemhernyótenyésztés, tűzoltás, okszerű baromfitenyésztés, gazdasági szakoktatás – szóval mind annak a számára, a mit az oktatás gyakorlati kibővítésének mondanak –, nálunk soha tanfolyam nem volt. Reméljük, hogy minden idegen irányba való tereléstől intézetünk ezentúl is óva marad.*”²¹² Mivel sokáig nem lehettek földbirtokaik, ezen ismeretek teljesen fölöslegeseek is lettek volna számukra, ezért más pályákon érvényesültek.

(3) Az érsekújvári katolikus tanító-képző történetéből megtudjuk, hogy 1844 óta működik az intézet. 1782-ben a klarissza apácák szervezetének feloszlásakor több kódex és igen értékes könyvtár került a képezde birtokába. Ők 12 iskolaéven át működtek. Külvárosi iskolát, majd cigányiskolát szerveztek. I. Ferenc József is meglátogatta az intézetet. Valószínűleg itt alakult meg az ország első cigány gyakorló-iskolája.²¹³ Gróf Leo Thun reformja miatt szűnt meg és költözött az intézet 1856-ban Kalocsára. A munkában többször megemlézték az intézethez tartozó kertet.

(4) Schleich Lajos a győri katolikus tanítóképző történetének a kétéves képzési szakaszát taglalja munkájában.²¹⁴ 1778. július 1-től működtek a három hónapos tanfolyamok, amelyek során a Felbiger-féle normát sajátították el a résztvevők. Az első 25 év alatt 125 vizsgán 393 résztvevő tett tanúbizonyságot felkészültségéről. 1847-ben nyitották meg az önálló képzőt. A következő tanévben megemlézték egy tanulót, aki a bécsi ipartanodából iratkozott oda. A statisztika szerint a felvettek 83%-ának latin vagy reáliskolai végzettsége volt, a többieknek normáliskolai. A növendékeknek 7-8 évet kellett az előkészületi pályán tölteniük. (A könyv az Eötvös-törvény előtt íródott.)

(5) Debrecenben a *seminarium paedagogicum* intézetéből fejlődött képezde történetét a Disterwegnél tanult Veress István tollából ismerhetjük meg.²¹⁵ A szeminárium 1838-tól működött. 1852-ben

²¹² Bánóczi József: Az Országos Izr. Tanítóképző-Intézet története. 1857-1897. Budapest, 1897. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 44. o.

²¹³ Tímár Mihály: Az érsekújvári Kir. Kat. Tanítóképző Intézet története. Kalocsa, 1938. Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdája. 15 és 21. o.

²¹⁴ Schleich Lajos: Két évtized a Győri Kir. Kat. Tanítóképző-intézet multjából. V. (1847-1869.) (Részletek a kétévfolyamú intézet életéből). Különlenyomat a Győri Kir. Kat. Líceum és Tanítóképző-intézet 1941-42. évi Értesítőjéből. Győr, 1942. Győregyházmezei Alap Nyomdája.

²¹⁵ Veress István: A Debreceni Református Kollégium Tanítóképző-Intézetének története. 1855-1930. Kiadják az intézet jóakarói és hálás tanítványai. Debrecen szabad királyi város és a tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata. 1931. 24. o.

alakult meg a második nevelési tanszék, 1855 pedig a praeparandia indításának éve volt. A tanítóképző-intézet nem volt önálló, a tanárok által az akadémiához kapcsolódott. A tanulók sem egy hivatásra készültek. 1866-tól lett kétéves a felkészülés a képezdében. Kiss György vezetésével, aki 40 évig volt az intézet tanára, agyag-, papír- és kartonmunkákat végeztek. A kézügyesítő gyakorlatok között szerepelt a slöjd is.

(6) Bartal Lajos írta meg az esztergomi katolikus képezde történetében a számunkra érdekes kezdeti gazdasági oktatással kapcsolatos kérdéseket. Itt is nehezen indult be a képzésforma, amelyet jól foglal össze a szerző: *„Az intézetnek külön gazdasági tanára ebben az időben még nem volt, ezért a gazdaságtant rendszerint a természettudományok tanára tanította. Gyakorló területül a hercegprímás saját kertjeit jelölte ki, ahol az uradalmi kertész volt a munkálatok vezetője.”*²¹⁶ A négy évfolyamos képzésig sokat fejlődtek. Klinda Károly kézimunkatanár javaslatára a rajz és a slöjd-szertár teljes felszerelést kapott.

(7) A nagykovácsi református tanítóképző-intézet százéves jubileumán elmondott beszédében Jalsoviczky Károly államtitkár az ország egyik első képzőjének munkáját értékelve kiemelte általában a megújodást, az alkotást és a nevelés részének tekintette a munka országalakító szerepét.²¹⁷ Dezső Gyula nevezett képezde jogakadémiai kapcsolódásai mellett munkáját tartotta fontosnak.²¹⁸

(8) A kőszegi katolikus képezde történetét bemutató Németh Imre az Árpádházi Boldog Margitról elnevezett Szent Domonkos-rendi apácák kongregációjának történetével kezdte munkáját. Az intézet jellegének megfelelően a háztartástant kezdettől fogva tanították. Hoffmann Paula tanította a női kézimunkát. Óriási fejlődést regisztrálhatunk a gyűjtemények és a könyvtár fejlődésének vonatkozásában. Érdekes, hogy 1877-ben 9-ből öt növendék írta pedagógiai záródolgozatát az ott tanult nyelven. *„Munkamesternői oklevelet szerzett 1874-99-ig 19 jelölt.”*²¹⁹ 1917-től volt gyakorlóiskolájuk.

²¹⁶ Bartal Alajos: Az Esztergomi Érseki róm. kat. Líceum és Tanítóképző-intézet története. 1842-1942. Esztergom, 1942. Kiadta az iskola igazgatósága. 51. o.

²¹⁷ Jalsoviczky Károly államtitkárnak a nagykovácsi ref. tanítóképző-intézet százéves jubileumán és a székesfehérvári ciszterci rend gimnáziumának felavatásán tartott beszéde. (Különlenyomat a „Néptanítók Lapja” 1939. október 1. számából). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest. 3. o.

²¹⁸ Dezső Gyula: Centenárium visszaemlékezések (A kecskeméti ref. jogakadémiai dékán üdvözlőbeszéde a nagykovácsi ref. tanítóképző intézet százéves évfordulóján Nagykovácsón, 1939. szeptember 17-én). Kecskemét, 1939. 4. o.

²¹⁹ Németh Imre: A Szent Domonkosrendű apácák vezetése alatt álló 50 éves kőszegi róm. kath. elemi iskolai tanítóképző története. 1874-1924. Kőszeg, 1924. Rónai Frigyes Könyvnyomdája. 59. o.

(9) Az 1777-ben keletkezett kassai tanítóképezde történetét precíz levéltári munkára építette a szerző, Hegedűs János. Már az intézet működésének kezdetén – a Ratio Educationis szellemében – felkarolták a reáltárgyakat. 1856-ban a két éves képzés bevezetésekor a magyar, a szlovák és a német nyelvtanítás módszertanában értek el nagy sikereket. 1870-től a királyi róm. kath. felekezetű intézetben a kertészeti gyakorlatokat bérelt területen végezték.²²⁰

(10) Hegymegi Kiss Kálmán rövid és igen színvonalas foglalatát nyújtja munkájában a nagykovácsi ref. képezdőben folyó nevelési tevékenységnek. Kezdetben a papok és a tanítók csaknem egyforma képzésben részesültek. 1837. április 22-én tanítóképezde és gazdasági intézet alakult. A tanítók képzése a nagykovácsi ref. gimnázium filozófiai kurzusa keretében történt; a reáltárgyak kiemelése mellett a mezőgazdaság, a gazdasági termelés és az állattenyésztés voltak a legfontosabb tantárgyak. A gimnáziumhoz kapcsolt preparandia 1852-ben megújult. 1860-tól Sebesztha János tanította a kertészetet és a gazdasági ismereteket. Marsovszky Ignác után Hegymegi Kiss Kálmán vette át ezen oktatási terület irányítását. 1870-től volt gyakorlóiskolájuk.²²¹ Osváth Ferenc és Juhász Béla közös munkája részletesebb képet ad. Kecskemét és Nagykovács versenyezett az intézetért. A képezde Nagykovácsön működött. Karika Pál fűvészkertet telepített. A gazdasági intézet 1852-ben megszűnt. Kézimunka és háziipari oktatás sokáig nem volt, mert a vállalkozó növendékek száma is kicsi volt. Méhészetet és selyemtenyésztet tartottak fenn. 1906-tól slöjddel is foglalkoztak.²²²

(11) A nyíregyházi evangélikus tanítóképző 1859-ben nyílt meg. 1863-ban szerettek volna egy 10 holdas mintagazdaságot létrehozni, de a szerződésben foglaltakat nem tudták teljesíteni. Noszág János tanár vállalta a beültetéseket. A kertészet tárgyat tanították, de a tanító nevét nem jegyezték fel. Bánhegyi István az Eötvös-törvény előtt írta meg e történetet.²²³

(12) Döbrössy Alajos a pécsi püspöki képezde történetét bemutató munkája alapos és ezért figyelemre méltó mű. A normális, azaz nemzeti iskolában folyó tanítóképzés Pécs városban igen színvonalas lehetett, mivel a hivatkozott anyakönyvi források szerint már ebben a

220 Hegedűs János: A kassai tanítóképző története. 1777-1904. Kassa, Werfer Károly Akad. Könyv-, Kő- és Műnyomdája, 1904.

221 Kiss Kálmán, Hegymegi: A Nagy-Kovácsi és Dunamelléki ev. reform. Tanítóképző-intézet monographiája. Nyomatott Bazsó Lajos Könyvnyomdájában. Nagy-Kovács, 1896. 6. o.

222 Osváth Ferenc és Juhász Béla: A nagykovácsi református tanítóképző-intézet története két részben. I. rész. Az intézet megalapításától a világháborúig. (1839-1914) Nagykovács, 1939.

223 Bánhegyi István: A nyíregyházi evang. tiszakerületi néptanító képezde ismertetése. Debrecen, 1867.

korszakban „...gymnasiumot végzett tanulók is látogatták...”²²⁴ 1828-31 között a pénzügyi támogatás megszűnt, ekkor báró Szepeszy Ignác pécsi püspök újjászervezte az intézményt. Ez a rekonstruált tanfolyam öt hónapos volt. 1833-ban Zöld András megyei felvigyázó hivatkozott leveléből tudjuk, hogy a selyemtenyésztést már tanították. 1841-ben a képzés két 5-5 hónapos tanfolyam szerint történt. „A két teljes évig tartó tanítóképző tanfolyamokat Magyarországon az 1845-ki – *Systema scholarum* – léptette életbe...”²²⁵ 1856-tól Dobszay Antal prépost tanította a gazdaságtant. A törvény életbe lépésekor a város gyümölcsös-kertjében és szőlőjében végezték a gyakorlatokat. Később a lyceumi udvart is használták erre a célra.

(13) A soproni evangélikus képezde történetének tanulmányozása általában a tanítóképzés részleteihez nyújt sok ismeretet. (9. sz. *melléklet*) A soproni evang. főiskola 1853-ban a szeminárium célját a tanító-nevelésben határozta meg. A képzés három részből állt. Az első szakaszban a gimnáziumi oktatáshoz kapcsolt tanfolyam 2 éves volt. Ekkor az algimnázium 3 és 4. osztálya tananyaga mellett, a görög nyelvtan helyett kottairást, zongorázást és éneklést tanultak. Ezt a két évet nevezték praeparandiának. A második szakasz hasonló volt, amely a gimnázium 5 és 6. osztályaihoz csatlakozott. Ebben a két évben a reál tantárgyak mellett nevelést, katekétikát, iskolai alkalmazást és zenét tanultak a jelöltek. Ezt a két évet nevezték szemináriumnak. A harmadik szakasz egy éves gyakorlati tanfolyam volt, amelyet az elemi iskolában segédtanítóként végeztek a képzés résztvevői. A heti 12 óra iskolai gyakorlatot 3 óra ének és orgonálás, 2 óra ének és zongorázás, valamint 4 óra rajzoktatás egészítette ki és tette teljessé. Az intézet 1858. október 4-én kezdte meg működését. Az előkészítő jellegű praeparandia első éve megszűnt és kialakult a három-évfolyamos képzés. Papp József a továbbiakban az ipari kérdésekkel és az iparoktatással is foglalkozott művében. 1883-tól volt gyakorlóiskolájuk. A kezdettől fogva adományokból fenntartott intézetben 1875 után egyre több gondot fordítottak a gyakorlati tevékenységekre. Müllner Mátyás a fanemesítést vezette. Blaschek János és Baumann György irányította a kertészetben folyó munkát. Kapi Gyula a selyemtenyésztést, Schranz Mihály a kézimunkát (lombfűrészelés, műfaragás) tanította. Az intézetben házi-ipartanítói oklevelet is lehetett szerezni.²²⁶

²²⁴ Döbrössy Alajos: A pécsi püspöki tanítóképző – intézet történelmének rövid vázlata. Pécs, Nyomatott a püspöki lyc. nyomdájában, 1896. 6. o.

²²⁵ Ott. 20. o.

²²⁶ Papp József: A soproni evang. tanítóképző-intézet története. 1858-1908. Az intézet 50 éves jubileumára. Nyomatott Röttig Gusztáv és Fia cégnél, Sopron. 1908. 4-5. o.

(14) Szeman János tollából megismerhető a szepeshelyi katolikus képezde. A Pyrker J. László által alapított képezdét munkám történeti részében már megemlítettem. A Franke által megalkotott *Seminarium praeceptorum* volt a követendő intézet. Lócse és Szepeshely versenyzett az iskolaállítás lehetőségéért. 1819-ben Szepes indította meg a képzést. Az Eötvös-féle törvény után mezei gazdaságot és kertészeti gyakorlatot is tanítottak. 1883-tól megújult a munka. A gazdaságtan mellett méhészzel is foglalkoztak.²²⁷

A népoktatási intézményekkel kapcsolt tanműhelyekben is találhatunk adatokat az iparban elhelyezkedő tanítók képzéséről. A Zay-ugróci művészeti tanműhelyben „...A kiképzett növendékek közül: egy tanító lett Rimaszombatban, egy tanító lett Máramaros-Szigeten és egy tanító lett Ó-Radnán (Erdély),...”²²⁸

Továbbá munkám megfelelő fejezetében kitértem a kolozsvári állami tanítónő-képzőben folytatott iparoktatási tevékenységre is. Újabb iskolatörténetek ezt az iparoktatást bemutató tevékenységet gazdagítani fogják.

A tanítónő- és a tanítóképzők tanműhelyekkel való kapcsolatának statisztikus értékelése jelen állapot szerint nem lehetséges, mivel az adatok a képzés és a műhelyi gyakorlat sokrétűségénél és bonyolultságánál fogva pillanatnyilag nem megfelelőek. Az állami és felekezeti irányítás, a nemek szerinti gyakorlati képzés, az elemi és polgári iskolai különböző szintű előírások külön-külön való figyelembevétele rendkívül kevésbé értékelhető adatokhoz juttatnak, amelyek további számításokhoz nem elégségesek. Tovább bonyolította a statisztikus értékelés elvi problematikáját, hogy jelenleg még nincs is megírva a vizsgált időszak több képezdjének története. Az elkészült munkák pedig különböző időszakokat részleteznek, ami nem feltétlenül az iparoktatás alapos kimerítését jelenti. Ahol kidolgozták e terület munkáját, ott is más és más feladatokat tartottak fontosnak, de nem szabad megfélemlíteni arról az egyszerű esetről sem, hogy egy szót sem írtak, mégis esetleg volt iparoktatás az intézményben. Csak a további iskolatörténeti kutatások adhatják az alapját a kérdések megoldásának.

Azért természetesen levonhatunk bizonyos következtetéseket:

1. Az 1868: XXXVIII. tc. alapján felállított állami tanító- és tanítónőképzők adták az iparoktatás lehetőségének megindítását és legjelentősebb fejlesztését.

²²⁷ Szeman János: A Szepeshelyi Róm. Kath. Tanítóképző-Intézet Története új otthonának felavatása alkalmából. Budapest. Stephaneum Nyomda R. T. 1912.

²²⁸ Jelenítés az ipari szakoktatás és a házi ipar jelen állásáról. Hivatalos adatok alapján kiadja a Földművelési- Ipar- és Kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. Budapest, 1881. Pesti Könyvnyomda Részvény Társaság. 172. o.

2. Kiemelt jelentőséget kaptak és ezzel együtt kiemelt felelősség is terhelte a buda-pesti képezdéket, mivel a fővárosban és annak környékén volt az ország kialakulóban lévő és fejlődő ipari üzemének és gyárainak döntő többsége. Ezekben az üzemekben, gyárakban és a kisebb cégekben és vállalkozásokban tanulták a szakmákat azok a tanulók, akik részére a ipartanítókat és ipartanítónőket képezték.

3. A társadalmi szervezetek által létrehozott ipartanítónő-képzők a nőipariskolák alapjait vetették meg.

4. A törvény által létrehozott 20 tanító- és tanítónőképző elhelyezkedését (1. sz. *melléklet*) vizsgálva a történelmi Magyarország térképén azt állapíthatjuk meg, hogy az elhelyezés segítette a tanulni vágyók emelését és felemelkedését, ezzel együtt a mezei gazdaság illetve a házi ipar fejlődését, de csak részben tudta befolyásolni az ipari tevékenység folyamatait, mivel ezeken a vidékeken ipari tevékenységről, gyárak meglétéről – a képezdek megindításának idejében – alig beszélhetünk.

5. A felekezetek irányításával működő tanító- és tanítónőképzők egészen magas szinten támogatták az állami elképzeléseket. (8. sz. *melléklet*) A katolikus képezdek elhelyezkedésüknél és szellemiségüknél fogva részesei voltak a nagy fejlesztésnek. Hagyományaiknak megfelelően „alulról” épített képzésük a felső népiskolai végzettségre alapozta a tanítóképzést. Ez a háziipar és ipar szempontjából egyszerűbb és hatásosabb lehetett. Az apácák vezette képezdekben a női munkák természetesen előtérbe kerültek. A protestánsok „felülről”, az akadémiák felől indított, és a gimnáziumhoz csatolt tanítóképzése abban az időben kevésbé kedvezhetett az ipari iránynak. (9. sz. *melléklet*) Azt azonban meg kell állapítani, hogy valamennyi felekezet sokat tett az ipari szemlélet, sok esetben pedig a gyakorlat terjesztése és tanítása terén is.

6. Továbbá nem hanyagolható el az a kérdés sem, hogy ebben az időszakban alakult ki a női középiskolai oktatás szervezete is, amely során érettségit szerezni és egyetemre kerülni is lehetett. Ekkor különült el a felsőbb leányiskola és a nőipariskola is.

7. A férfiak képzésében is volt elkülönülés a polgári iskolák és az ipariskolák között, amely megjelent a tanítóképzésben is (ezt a továbbiakban részletesen kifejtem).

8. A törvény által létrehozott tanító- és tanítónő-képezdek a vármegyében, a térségben – ahol voltak – központokként működtek és szinte sugározták az új elképzeléseket, az ipari, technikai szemléletet, stb. Mindenkor és mindenhol az elemi iskolai képzés volt az alap.

Kétségtelen tény, hogy voltak problémák a rendszerben, de az alábbihoz hasonló megállapítás feltehetőleg nem tárt fel reális gondokat és nem is fedte a valóságot: „A magyarországi tanítók zöme

vallásos, elfogult szellemben nevelve, minden pozitív ösmeret híjján képtelen betölteni népnevelő hivatását.”²²⁹

Az ezredéves országos kiállítás iparoktatási sikerei után jogos örömmel állapította meg Szterényi József a több évtizedes munka összegzéseként, hogy „...ez a pillanat vezette be a magyar iparoktatást Európa legműveltebb államai iparoktatásának versenycsarnokába s ez ismertetett meg minket a külföld előtt.”²³⁰ A kiállított munkák között megtalálható volt a „Mintalapok iparosok és ipariskolák számára” című, igen színvonalas rajzsorozat, amely személyes sikert hozott Gutkopf Györgynek és társainak, akik gondos előkészítés után tették közkincsé a feltűnő elismerést aratott műveiket. Ekkor már Gutkopf György az újpesti faipari szakiskola igazgatója volt.

Ezt megelőzően 1890-ben, Párizsban, a magyar iparoktatás már elnyerte a nagydíjat, 1897-ben pedig Brüsszelben aratott újabb nagy sikert. A belga kormány a millenniumi kiállítás hatására küldte ide illetékes vezetőit, akik két hétig tanulmányozták viszonyainkat és az iskoláinkban folyó oktató-nevelőmunkát. Ezek a nagy sikerek azonban nem tették vezetőinket elégedetté. További, az emelkedés érdekében tett erőfeszítéseiket jellemzi, hogy újabb feladatok és célkitűzések elfogadásával és ezek megoldásával növelték a magyar oktatás, a tanítóképzés, az iparoktatás méltán híres színvonalát. Az „Ipartestületi Kongresszus” is több feladatot adott. Ezek között a legfontosabb az új tanító-továbbképző tanfolyamok indítása volt, valamint a tantervek módosítása és néhány szervezeti kérdés rendezése.

Az „1000 év iparoktatása Magyarországon” című témában megtartott kongresszuson is felvetették a tanítók és a művezetők képzésének igényét az ipariskolák és a tanműhelyek részére. Ezt a munkát minél előbb megkezdendőnek tartották, hogy fölös számban álljanak rendelkezésre a tanítók. Szerették volna, hogy biztosítsanak tanulmányutakat, közöttük külföldieket is, és lehetőséget az intézetekkel való folytonos gyakorlati kapcsolatra is. Végül így fogalmaztak: „Az állam gondoskodik az iparostanoncz-iskolák tanítóinak képzéséről és képesítéséről is, úgy a rajzban, mint a főbb elméleti tárgyakban.”²³¹ Ez akkora feladatot jelentett, amelyet az eddig részletesen ismertetett szervezeti megoldások és működési keretek között továbbfejleszteni nem lehetett. Az új formákat nem kellett keresni, mert ezek minden felkészült vezető előtt ismertek voltak. A lehetőségek számbavétele és a realitásokhoz való igazítása, valamint az

²²⁹ Somló Salamon: Népoktatás és tanítóképzés Magyarországon. Nagyszombat, 1907. Nyom. Ifj. Winter Salamon betűivel. 31. o.

²³⁰ Sztterényi József (szerk.): Magyar iparoktatási évkönyv 1897. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 1898. 7. o.

²³¹ Sztterényi József: Az iparoktatás Magyarországon... i. m. 339. o.

egész kérdéskörben felmerült tervezési, szervezési és végrehajtási tevékenységek alapos és aprólékos, ugyanakkor átfogó és nagyvonalú munkát tételtek fel.

Annak, hogy a tanítóképzés egészéből e hosszú folyamat végén az ipartanító-képzés kivált, számos oka volt:

-
1. A tanítóképzők és a tanmûhelyek kapcsolata;
 2. A képezdei tanárok felkészítésének feladatai;
 3. A többi szakcsoport önálló fejlődése;
 4. A tanító- és tanítónő-képző intézetek fejlődése:
 - a./ elemi képzők,
 - b./ polgári képzők,
 - c./ nevelőnőképzés,
 - d./ elemi gyakorlóiskola,
 - e./ polgári gyakorlóiskola,
 - f./ mûhelyek,
 - g./ egyéb képzések, (pl. tűzoltó, gipszöntés, stb.);
 5. A szakmák sokfélesége:
 - a./ a gyakorlati irány megjelenése,
 - b./ a faipar mellett az összes többi szakma igényei,
 - c./ a szakmákon belüli különböző szintek figyelembe vétele;
 6. A pedagógiai felfogás változása:
 - a./ a közügyesség fogalmi fejlődése,
 - b./ a technikai szemlélet térhódítása,
 - c./ háziipar, kézimunka, iparoktatás, gazdasági ismeretek,
 - d./ a munka szerepe a nevelésben:
cél,
eszköz;
 7. A tárgyi feltételek növelésének véges lehetőségei:
 - a./ a behatárolt területi lehetőségek,
 - b./ a zajártalom és a többi szakcsoportok,
 - c./ a pénzügyi helyzet,
 - d./ ipari gócpontok elhelyezkedései.
-

E vázlat alapján haladjunk végig az egyes felmerült kérdések tisztázása érdekében. A kérdés bonyolultsága mellett az is jellemezte és jellemzi az iparoktatást, hogy az oktató-nevelőmunka legszerteágazóbb területét képezi azóta is.

A képezdékben tanító tanárok kiválasztása és felkészítése

A korszak a nagy emelkedések, a fejlődés, az építkezés, a növekedés, a kibontakozás, a személyi, önkormányzati és országos érdekek megvalósulásának ideje. Mindenki úgy érezte, részese a folyamatnak. Mindenki – legalábbis nagyon sokan, a döntő többség – részese akart lenni a feladatok végrehajtásának, kimunkálásának és a várható eredmények láttán annak az örömnak is, ami a tevékenység alatt már látható volt, ami már a munkálatok során érezhető volt, ami szebbé tette a fáradságos hétköznapiakat.

Egyéni életutakról többször tettem említést ebben a munkámban. Nők és férfiak futottak be lenyűgöző karriert. „Pályázat nélkül”, „a pályázat elhagyásával”, „a pályázat mellőzésével” stb. lehetett komoly állásokhoz jutni. Még a legfinomabb fogalmazás is az volt, hogy a kisszámú alkalmas jelöltre való tekintettel nem írtak ki pályázatot. A tanítókból napok, szinte percek alatt lettek iskola-igazgatók, stb. Azt is látnunk kell azonban, hogy 30-40 évet töltöttek el a tanítói pályán e nagyszerű emelkedésük után. Elértek egy pozíciót és abban szolgáltak, a legjobb tudásuk szerint. Természetesen előfordultak nemcsak jó, hanem rossz döntések is. A társadalmi élet bármely szintjén lehetett ilyenképpen előrejutni. A tehetséget rövid úton elismerték és lehetőséget adtak annak érvényre juttatásához is. Nagyon sokan azt gondolták, hogy a tanulás által gyorsabban lehet előrejutni, egzisztenciát teremteni.

A tanítóképzés és az iparoktatás területén tevékenykedő tanítók és tanítónők élettörténetével kapcsolatban néhány példában bemutattam, illetve utaltam ezekre a karrierekre és személyekre. Kiss Áron neveléstörténeti munkájában kiemelte a tanítóképzőben működő tanárok ilyen kiválasztódásának folyamatát, amikor felvetette a kérdést: *„Érdekes lenne kimutatni, hogy az első tanárraj honnan került az elemi népisk. tanítóképző intézetekbe. A törvény magasabb állást, jobb javadalmazást szánt nekik, mint a középisk. tanároknak, de kiképzetésükről nem gondoskodott.”*²³² Mindjárt az elején szögezzük le, hogy az első „tanárraj” sem volt képzés nélkül alkalmazott, mert éppen azért esett rájuk a választás, mivel egyéni, családi, stb. indíttatásuk folytán külföldi tanulmányutakon, magánintézetekben, stb. alapos ismeretekre és műveltségre tettek szert. (A fizetésüket illetőleg szeretnék ismét utalni a Pokorny-féle zongora megvásárlására, amelyről tudjuk, hogy 500 forint értékű volt.) Néhány adat a képezdei tanárok fizetésének ismeretéhez:

²³² Dr. Kiss Áron és Sebestyén Ilona: A polgári iskolai tanító- és tanítónőképzés... i. m. 51. o.

1880-ig	1200 frt. fizetés	+ 200 lakbér;
1880	1300 frt.	+200 pótlék + 300 lakbér;
1890	1500 frt.	+ 300 lakbér;
1895	1600 frt.	+ 500 lakbér.

A kialakított rendszerben összesen kb. 700 tanár működött a különböző képzőkben. A magas fizetések bevezetése sok munkába és áldozatba is került. A tanító- és tanítónőképző intézetek számának emelkedése megkívánta a tanítóképzőkben működő tanárok képzésének mielőbbi rendezését. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a fenti kiváltságos helyzetűek száma igen kicsi volt. Több évtizedes munka eredményeként lehetett rendezni ezt a kérdést, amiből levonhatjuk azt a következtetést, hogy ha ezzel kezdték volna a szervezést, sokkal lassabban lehetett volna elérni az elemi és a polgári iskolák állításának ezt a szintjét. Mindez azonban több lépésben történt, átgondolt munka eredményeként, amelyet az alábbiakban röviden szeretnék bemutatni.

1887-ben Trefort Ágoston elképzelése szerint a polgári iskolai tanítónőképző intézet keretében felsőbb tanítónőképző intézeti tanfolyamot indítottak. Az 1887/28.903. sz. a. rendelet szerint ebben képezték az intézeti tanárokat. Egy éves tanfolyam volt. (1881-től 4 éves képzés + 1 év.). A polgári iskolai képzőből a legkiválóbbakat vették fel, szakcsoportonként 2-2-t. Trefort Ágoston ezzel egységesíteni szerette volna az összes nőnevelési intézetet. Mivel a felsőbb tanítónőképző tanfolyam a magánszorgalomra épült, eredménytelen volt.

1899-ben két éves képezdei tanári tanfolyam indult, melyre a jeles eredménnyel végzett polgári iskolai tanítónőket vették fel. A képzés az egyetemen folyt, és 23 tanárnő nyert képesítést keretei között. 1902-ben a Városliget legszebb részén adták át az új épületet (VII. ker. Ajtósi Dürer sor 37. sz.) az Erzsébet nőiskola részére. 1906-ban gr. Apponyi Albert szervezte a következő képezdei tanári tanfolyamot. 1908-ban a 28.191. sz. rendelet szerint az Erzsébet nőiskola akadémiai rangra emelése tárgyában a tantestület által készített tervet elfogadta gr. Apponyi Albert kultuszminiszter. Ez főiskolai rang volt. (További fejlődését a következő fejezetben röviden kifejezem.)

A tanító- és tanítónőképző intézetek felfejlődött, sokrétű és szerteágazó képzési formáinak bemutatását azért kezdtem az intézetben tanító tanárok képzésének bemutatásával, mert ez volt a legkisebb létszámú csoport és egyben a legegyszerűbben szervezhető is, mivel a hivatástudatuk és a szakmai elkötelezettségük magas fokú volt és eddigi tanulmányaik és munkájuk alapján kiválóknak és szorgalmasoknak is bizonyultak. Mégis micsoda óriási erőfeszítés kellett a megnyugtató megoldás kivitelezéséhez.

A szakcsoportok korlátozott lehetőségei

A következő, sokkal nagyobb létszámot érintő probléma a szakcsoportok fejlődése, változása volt. Ha a minőséget nézzük, akkor azt kell észrevennünk, hogy az első képzés során a három év után még egy-két év gyakorlat következett, amelynek sikeres teljesítése esetén tehetett az illető képesítő vizsgát. Ez a megoldás a gyakorlatban nagyon nehézkesnek bizonyult. 1881-től a négy éves képzés megindításakor az azonnali képesítő vizsga lehetőségét adták meg, ami sokat egyszerűsített a képzésen. 1923-ban öt évfolyamú tanterv jelent meg. Ez a néhány tény máris mutatja, hogy a minőség állandóan emelkedett, de a gyakorlati igényeket is ki kellett dolgozni.

A mennyiségi adatokat röviden bontsuk két részre. Az egyik mutató az összes képezde számának alakulása, a másik a szakcsoportok számának emelkedése. 1918-ban 90 tanító- és tanítónő-képezde volt Magyarországon, ebből 39 női és 51 férfiképző volt. 2500 oklevelet adtak ki ebben az évben. 1925-ben 43 képezde volt a trianoni határokon belül, 24 női és 19 férfiképezde. Ekkor ezekben az intézetekben 4000 növendék tanult.

Ami a szakcsoportokat illeti, azokat és azok változásait már sorban bemutatam. Most sürgősségtelen volna ezt újra megismételni. A lényeg csupán annyi, hogy ezek száma folyton emelkedett. A tanulók létszáma is növekedett és az igények kielégítésére indított mellékcsoportok és tanfolyamok száma is nőtt. Egészen nyilvánvaló, hogy mindez véges határokig volt bővíthető, de nem ez döntötte el a továbbfejlődés lehetőségét és útját, hanem itt is a minőség. A fejlődés során az elemi iskolai tanító- és tanítónői oklevél lett a képzés alapja. Ezzel először is az elemi iskolában lehetett tanítani, de ezzel lehetett belépni a különböző emelt szintű képzési formákba is. Ezek a képzési formák az igények hatására alakultak ki és néhány év múlva óriási eredményeket hoztak. A nevelés és oktatás egy-egy területe kibővült, új intézményeket kellett beállítani. Ekkor az elemi iskolai tanítói oklevél birtokában lehetett beiratkozni a következő intézményekbe, amelyeket szintén az igények hoztak létre: Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola; Testnevelési Főiskola; Képzőművészeti Főiskola; Gyógypedagógiai Főiskola; Gazdasági Tanítóképző.

A nevek már előre fémjelzik az intézmények színvonalát. (A Gazdasági Tanítóképző nagyon fontos tevékenységét később írom le.) Tapasztalhattuk az eddigi história részletei között, hogy a „tornászat”, a polgári iskolai képzés, a siketek és vakok iskolája, a rajzoktatás problémái mind a megfelelő szakcsoport problémáiként alakultak ki. Valamennyi probléma mind külön-külön történet. Nézzünk néhány véleményt a fenti kérdésről. Bahnert József szerint az Apponyi-kollégium előképző a m. kir. zeneakadémiára. Goldziher Károly a

következőt írta: „*Hangsúlyozni óhajtom, hogy a kollégiumnak a Paedagógiummal való szoros kapcsolatát nagy értékűnek vallom, mivel a paedagógium igazán mintaszerű diszciplinája a jelöltek tanulmányait a legnagyobb mértékben elősegítheti.*”²³³ Az összes szakcsoport fejlesztése szóba jött. Végül meg kell említeni még Imre Sándor hozzászólását, aki a szakcsoport mellett a pedagógiai filozófia kérdését is felvetette. Kovács János cikkében az intézeti tanárok képzésének két elvi útját bontotta ki, amelyben az egyik szerint a jelölt dolgozik és utat talál az egyetemen. A másik szerint külön intézetben is képezhetők a leendő tanítóképző intézeti tanárok.²³⁴ Ezt az emelt színvonalat fejtegette Huszti József is cikkében, a kegyesrendiek és a képezdei tanárok felkészítéséről szóló tanulmányában.²³⁵ Az egyes szakcsoportok fejlődése maga után vonta az egész intézet fejlődését is. A nagy differenciálódási szakaszban felmerült annak természetes lehetősége, hogy a Pedagógium és az Erzsébet nőiskola legyen, illetve váljon „Tanárképző Intézeti Főiskolává”. 1918. november 9-én a népkormány minisztertanácsa tárgyalta ennek lehetőségét. Imre Sándor volt ekkor a Pedagógium igazgatója. 1918. december 6-án elérték a főiskolai rangot.

Ekkor az Angolkisasszonyok – korábban már ismertetett nagyon színvonalas képzője – is bejelentette ilyen irányú jogos igényét. Ez kifejezetten és elsősorban nagy, döntően anyagi gondot jelentett. Az 1920-21-es években fokozatos belépéssel oldották meg az Angolkisasszonyok intézetének felső szintűvé emelését. Ezzel „Polgári Iskolai Tanárképző” rangot szereztek. Az építések, bővítések és felújítások azonban felülmúlták a Rend teherbíró képességét. Az Angolkisasszonyok (V. ker. Váci u. 47. sz.), azaz most már a „Katolikus Tanárképző Főiskola” bekapcsolódott több nemzetközi szervezetbe, és a négy éves képzés során igazodtak az egyetemi tananyaghoz is. 1928 őszén gróf Klebelsberg Kunó hajtotta végre a feladatot, amikor több összevonás és szervezés után a Pedagógiumot és az Erzsébet nőiskolát egyesítette és Szegedre helyezte. Ebbe a szervezésbe bekapcsolta a „Katolikus Tanárképző Főiskolát” is. Így – nem titokoltan a költségvetés miatt – a két összevont állami intézet egyikének költségeit megtakarították. Végül is a budapesti I. ker., a II. ker., és a VI. ker. képezdek egy részéből alakították ki a későbbi

²³³ Vélemények az elemi iskolai tanítóképzőintézeti tanárképzésről. Kézirat gyanánt. Budapest, 1914. 8. o.

²³⁴ Kovács János: A polgári iskolai tanárképzés szervezete. Az Orsz. Polgáriskolai Egyesület 1913 évi közgyűlésén. Budapest, 1913. Stephaneum nyomda R. T. 5. o.

²³⁵ – Huszti József: Polgári iskolai és tanítóképzőintézeti tanárképzés. (Különlenyomat a Magyar Felsőoktatás című műből.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.
– A kegyesrendi gyakorlati tanárképzés alapvonalai. Budapest, é. n. (1905.) Buschmann F. Könyvnyomdája.

„Tanítóképző Fôiskola” elôdjét és a másik részükből az Angolkisasszonyok iskolájával a szegedi „Polgári Tanárképző Fôiskola” jött létre.

A szakcsoportok fejlődésének bemutatásánál kénytelen voltam elôrevetíteni az egész intézeti rendszer fejlődését, hogy jól lehessen látni a hatóerôket és a gátló tényezôket is. Mindez a fejlődés a szakcsoportok állandó mozgásából, az élet adta követelményekhez való igazodásából, jogos önállóságra törekvéséből származtatható.

A pénzügyi és tárgyi feltételek befolyása

Nemcsak a tanító- és tanítónôképzés vagy a tanárképzés fejlődése vagy a szakcsoportok számának növelése hozta magával a változásokat, hanem az ipari tevékenység fejlődése, a szakmák igényei is hatottak, formálták a tanítóképző intézmények arculatát.

Korábban pontosan leírtam, milyen és hányféle gépet állítottak be és használtak az Országház utcai épületben Budán a faipari képzés mûködésének kezdetén. Szó volt még agyag, bôr, stb. szakmákról, de terület már nem volt. A többi szakma pedig még szóba sem jött. Így a területi lehetôségek is behatárolták a továbblépés lehetôségeit a budai várban.

Egészen más volt a helyzet a hölgyeknél. Leültek szalmamozoikat készíteni, varrtak vagy hímeztek. Közben lehetett ragozni az alapigéket, késôbb a második nyelv rendhagyóit is, vagy lehetett csevegni és viccelni. A hibás mozdulatok nem tettek kárt a növedékben és ezek többségét felfogta a gyûszû.

A férfiak esetében ez így nem volt kivitelezhetô. A szalagfûrészgép mellett beszélni sem lehetett a zaj miatt. Ezért a Trefort Ágoston intézkedése óta folyamatosan jelenlévô olasz, szerb, román és horvát tanulók a nyelvtanulásban még hátrányos helyzetben is voltak. A nagy zaj esetleg még a többi szakcsoport munkáját is zavarhatta. A nagy helyigény pedig végképp eldöntötte a fejlődés útját. Nem véletlen, hogy ekkor kezdték az elsôsegély tanfolyamokat, az életmentéshez szükséges ismeretek tanulását vagy a tűzoltó tanfolyamokat kialakítani és sokszor felhasználni, amely tanfolyamok gyakorlati kivitelezése szintén az akkori tanítóképezdék feladata volt. A megelőzés szándéka hozta létre ezeket a kurzusokat.

A tárgyi feltételek sorában igen fontos helyet kapott a költségvetésből származó pénz is, amely már akkor is állandóan növelendônek bizonyult. Ilyen körülmények között kidobott pénz lett volna a legkisebb összeg is, ha nem vették volna figyelembe a már korábban kialakított ipari gócpontokat, az eddig elkészült iskolahálózatot és a mindkét szempontból bekapcsolandó vidékek igényeit és lehetôségeit.

Ezt a fejlődést, ennek a fejlődésnek már az első jeleit is kudarcként élte meg Gyertyánffy István: „...egymásután amputáltattak le a P. (értsd: Pedagógium) törzséről a polg. tanítóképző ipari és rajzi szakcsoportjai, az ezekhez csatolt ipartanműhelyek és a gipszöntő tanműhely.”²³⁶ Valóban nehéz lehetett a helyzete, mert ő nem csak igazgatója, de nevelője és mestere is igyekezett lenni tanítványainak, akik közül többen később igazgatók lettek. Úgy érezte, hogy gróf Csáky Albin után minden megváltozott a minisztériumban. Ez igaz is volt. A fenti tények miatt változott meg a helyzet, amit ő nem akart tudomásul venni. Utódja Dr. Kiss Áron viszont elősegítette ezt a változást, fejlődést. Később maga Gyertyánffy István is finomított a véleményén, amelyet túlhaladottnak tekintett: „*Ez nem dissolutio, hanem evolutio és bizonyos decentralizáció, mint a szabad fejlődés egyik elengedhetetlen követelménye.*”²³⁷ Nézete szerint a Pedagógium az életpályák iskolája volt, de ezek az életpályák az ipari fejlődés hatására többszintűvé, sokszínűvé és rendkívül változatossá váltak, amelyet nem követni, hanem alkotó módon fejleszteni kellett. A Gyertyánffy István vezetése által kialakított és fejlesztett sokszínűség már gátló volt. Ezen egymástól eltérő, sőt távol álló oktatási-nevelési területek összefogása már nem volt lehetséges. A részletezett legfőbb területek egyes problémáinak megoldása külön-külön is jelentős munkát igényeltek.

A növendékek létszámának emelkedése, a szakcsoportok számának bővülése, az egyre nagyobb tér- és helyigény, a gyakorlóiskolák problémái mellett volt még további – számunkra nagyon fontos – pedagógiai, szakmai szempont is, amely a változások egyik kiváltó okaként hatott. Ez pedig a közügyesség fogalmának változása, a technikai szemlélet fejlődése, a munka nevelő szerepének újrafogalmazása volt.

Előremutató pedagógiai szempontok

A pedagógiai szempontok jelentőségének megítélése igen nehéz kérdést hozott a felszínre, mert ha jól megy valami, akkor nem szokás ezen tényezőt – a pedagógiát – emlegetni, viszont jobb esetben nem is tagadják pozitív hatásait. Ha azonban problémákkal küszködött egy rendszer, akkor az oktatás hiányait a gátló tényezők közé sorolták, amelyeket az előrettekintő vezetők sürgősen javítandónak tartottak. A

²³⁶ Gyertyánffy István: B. Eötvös József és a Paedagógium. In: A Paedagógium. Adatok multjának ismeretéhez, valamint a benne foglalt intézetek, különösen a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés kérdésének tisztázásához. Budapest, Franklin Társulat, 1913. 24. o.

²³⁷ Gyertyánffy István: Még valamit a Paedagógiumról. In: A Paedagógium... i. m. 35. o.

korszakban minden európai ország megdolgozott ipari, oktatási és iparoktatási sikereiért. Ezt néhány mondatban érdemes bemutatni, hogy jobban lássuk a magyar iparoktatás helyzetét.

Varjassy Árpád munkájából – elfogult álláspontját mellőzve – idézem az alábbi külföldi országokra vonatkozó adatokat. Franciaországban 1789-ben egy ipartanító-képezde volt, ebben 1500 tanulót tanítottak. Az angolok az 1851-es londoni világtárlat – amely számukra kudarcot hozott – után kezdték megszervezni iparoktatásukat. Eleinte a szakmai, gyakorlati képzés az üzemekben folyt. 1873-ig 400 előképző iskolát, 2085 elemi ipariskolát, 123 kézművességet tanító ipartanodát és 1396 önálló ipariskolát alapítottak. Ez utóbbiakat a gyáripar igényeinek megfelelően. Ezeket az iskolákat 274.000 tanuló látogatta. Németország területén Hessen hercegségben 3000 tanulót, Württembergben 200 ipartanodát említett művében Varjassy Árpád.²³⁸

Ausztriában egy központi mintatanoda működött az ipartanítók számára. Ez a néhány adat is jól szemlélteti, hogy a magyar iparoktatás Európa élvonalában volt. Ez az európai élvonal azonban helyi, területi, gazdasági lehetőségek, a korábbi oktatási rendszer örökségeiképpen fennálló iskolarendszer, a vezetők elképzelései és a végrehajtás módjai, az emberek igényei, szorgalma és tehetsége szerint, valamint az egyes országok közötti kapcsolatok alapján sokféle megoldást foglalt magában. (Ezekkel a kérdésekkel egy korábbi munkámban már foglalkoztam, most nem részletezem.)²³⁹

Itt csupán a pedagógia tudományos fejlődését szeretném érinteni. Miközben a nagy gazdasági fejlődés páratlan eredményeket hozott, ne feledkezzünk meg a szellemtudományok, köztük a pszichológia és a pedagógia, meghatározó szerepéről. A gazdaság nagyon fontos, sőt kiemelkedő jelentőségű, de csak az egyik tényező a történelmi fejlődés mozgatói közül.

A kézimunka, a cselekvéses tanulás hamar tért hódított. Először csak a tanítási órán a falu végi kovács munkájának megfigyelésével kezdődött, mert így könnyebben bánt az újitó tanár a rakoncátlan gyerekekkel. Megfigyeltek, adatokat gyűjtöttek, törvényszerűségeket ismertek fel a nevelési folyamat során. Később a pedagógusok mélyebb elemzéseket és nagyobb szintéziseket is készítettek. Az új módszerek keresői alkotókká váltak. Ezzel a tevékenységükkel megalakultak a munkával és iskolával kapcsolatos reformmozgalmak.

238 Varjassy Árpád: Közoktatásügyünk realizmusa különös tekintettel a szakoktatás helyes szervezésére és a Budapesti Közép-ipartanoda helytelen szervezetére. Temesvár, 1883. Nyomatott Magyar Testvéreknél. 46. o.

239 Fericsán Kálmán: Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatási szervezet kialakulása és fejlődése Magyarországon. Mozaikok a nevelés történetéből IV. Budapest-Pécs, 1999. 95-132. o.

A reformer „...nem rombolni akar, hanem a nevelést, az iskolát a kor megváltozott létföltételeibe kívánja beilleszteni.”²⁴⁰ Hosszú évtizedek gondos pedagógiai munkáinak eredményeként az alkotó erők iskolai kifejlesztésének ideje volt ez a fejlődési szakasz. A másolást és a produktív munkát már korábban is, elméletileg is megkülönböztették, de csak most vált általánossá a körülményektől való függetlenedés érzete, amely a szabadság elemi érzését is adta. A mozgásos tevékenységek, a cselekvéses tanulás, tehát a munka egyes tanulható elemeinek másolása és ezen szakmai mozgások begyakorolt ismerete adta a mások munkáitól függetlenül, önállóan végrehajtott új elemekkel és tartalmakkal létrehozott új tárgyat, illetve művet. A növendék minél több új elemet volt képes munkája során kitalálni és cselekvően elkészíteni, annál inkább volt a termék egyéni jellegű. Abszolút értelemben készíthető olyan termék, amely teljesen új elemekből épül fel, az ilyennek sehol sincs párja, egyedi alkotás. Lechnitzky Gyula már 1912-ben kidolgozta és megalkotta ennek a tevékenységnek a pszichológiai lényegét. Ezt a kérdést így foglalta össze: „Az alkotó vagy teremtő produktív munka oly munka, mely régi elemeket tartalmaz, és ezeket önállóan, öncéljának megfelelően új művek előállítására fordítja, az új elemek, új kapcsolatok pedig itt lényeges alakító jegyek legyenek.”²⁴¹ E tanulási folyamatban az öntevékenység, az egyéni alakítás bonyolult módozatai új helyzeteket és nevelési lehetőségeket is nyújtottak. Az ötlettől, az ihlettől a végrehajtás módjaiig a problémák tömegét kellett felismerni és megoldani. Ebben a folyamatban jelent meg először tömegesen a sokoldalúság kérdése is. A velünk született diszpozícióktól, a tudatos tanulás és az önkéntelen tanulás felismerése, részletein át a bejáratott idegi pályák felidézése és kombinálása kérdéséig terjedt a korabeli pszichológia alapvetően meghatározó tevékenysége, pedagógiai értelemben. Ebben a nevelési és oktatási folyamatban ideális transzformátor volt az iskola, amely még az ösztönzést, a problémák megoldásának készségét, az érzelmekkel áthatott zavartalan alkotómunka lehetőségét is feladatául kapta.

Önként adódott a nagy kérdés, hogy a munka cél vagy eszköz ebben a nevelési folyamatban. A válasz először az volt, hogy ha az ipart szolgálja a cselekedet, akkor cél, ha pedig a nevelést, akkor eszköz. Rövid időn belül azonban kiderült, hogy a választ nem kell így sarkítani. Éppen az iparoktatási tevékenység mutatott rá a közügyességet fejlesztő oktatás jelentőségére: „...Ipari – vagy jobban mondva közgazdasági jelentősége ennek csak annyiban van, hogy

²⁴⁰ Lechnitzky Gyula: Alkotó munkára való nevelés. Budapest, 1812. Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai RT. 73. o.

²⁴¹ Uott. 87. o.

munkára nevel, előkészít az iparra, megkedvelteti a gyermekkel az ipari munkát...”²⁴² A házi ipar, a kézművesség és a gyáripár nem képezett fokozatossági sort. A megszerzett ismereteket, kézügyességet nem lehetett átvinni – kivételektől eltekintve – ezeken a nagyon eltérő területeken és különböző szinteken. Sok ismeret gyűlt már össze Tessedik, Franke, Locke, Rousseau, Basedow, Salzmán, Blasche, stb. munkássága alapján, akik valamennyien megegyeztek abban, hogy a munka, a cselekedtetés alapvetően fontos a nevelési folyamatban. Azt is látnunk kell, hogy itt és most új helyzet is előállt. A „Magyar Iparoktatás”, a korszak legszínvonalasabb szaklapja is foglalkozott e kérdéssel hasábjain. Orel Géza Párizsban tanulmányozta a gyakorlati alapokra fektetett nevelési rendszert. Külön munkában foglalta össze a lapban megjelent részleteket. Ebben az európai élvonalban álló magyar iparoktatás további fejlődését a következőnek tudja be: „...az érintkező hatások annál üdvösebbek, minél több oldalról jönnek, minél intenzívebb az eszmék és gondolatok kicserélődése...”²⁴³ A francia alapfogalom, a „travail manuel”, a kézügyesség fejlesztése mellett ipari érzék fejlesztését is magában foglalta. Először kedvet ébresztetni, azután válik iparossá a tanuló. Franciaországban ugyanúgy építették ki a tanító- és a tanítónőképzést, mint bárhol a fejlett Európában. Ezen belül az ipartanítók képzését is. Itt is a faiparral kezdték. „Lassanként azonban a kurzus eltért eredeti céljától. Felső tanfolyammá változott s többé nem az elemi iskolai atelier-ek részére, hanem a már említett iparossegédképzők, továbbá polgári fiúiskolák és tanítóképzők atelier-i részére képesített munkavezetőket. Így szükségessé vált egy másik, pusztán az elemi iskola érdekét szolgáló tanfolyam megteremtése.”²⁴⁴ Ez a szétválás a franciáknál 1893-ban következett be, és ezzel egy időben nálunk Magyarországon is megkezdődött és 1895-ben végbe is ment a hasonló természetű szétválás. A párizsi tanítóképző is – akárcsak a miénk a budai várban – igen frekvenciált helyen működött, az Eiffel toronynál, a Szajna jobb partján.

Angliában más megoldás szerint jártak el, mert ott a tanítók képzése egy központi intézetben történt, amely „...az iparosszakoktatási tovább-képzés előfeltételeit nyújtja, melyben tanerők képeztetnek...”²⁴⁵ Angliában viszont kezdetben nem hoztak létre ilyen ipariskolákat, hanem a cégekre bízta a műhelyi képzést.

²⁴² Sztéryi József: A házi ipari és kézügyességi oktatás Magyarországon. Budapest, 1896. Lampel Róbert. (Wodianer F. és fiai.) 7. o.

²⁴³ Orel Géza: Műhelyi nevelés Párizs iskoláiban. Kézimunka tanító és tanítónőképzés. Budapest, 1914. 3. o.

²⁴⁴ Uott. 15. o.

²⁴⁵ Steinacker Ödön: Észrevételek a külföldi és Magyarországon létesítendő iparos oktatásról. Kiadja az Iparegyesület Igazgatósága. 1871. Pesti Könyvnyomda Részvény Társulat. 20-21. o.

Most érthetjük csak meg igazán Gyertyánffy István kifakadását, amikor szétesésnek tartotta az általa vezetett képezde differenciálódását. De azt is lássuk, hogy a testnevelés fejlődése is új intézményeket hozott létre, mégis megmaradt a testnevelés tantárgy a képezde tantárgyai között. A zenei képzés is új intézményt kapott, de a zene megmaradt a tanítóképzés fontos területének. A teljes képzés fontos változásokon ment keresztül, szinte minden tantárgy változott. A női kézimunka is a képzés része maradt – bár csökkentett terjedelemben –, csak az ipari tevékenység szűnt meg. Rövid időre, mert amikor a képzésnek újra része lehetett, akkor már a politechnika, a gyakorlati foglalkozás, a technikai szemlélet formálásában volt vezető szerepe. Ez a „késedelem” nem Gyertyánffy Istvánon múlt. A munka nevelő szerepének felismerése, bevezetése és megalapozása a tanítóképzésben Gyertyánffy István kiemelkedő tevékenységének köszönhető a hazai tanítóképzésben.

Szterényi József már a kialakulás, a szétválás pillanatában látta a helyzetet és ennek megfelelően szervezte, majd irányította az iparoktatást: „...*Mióta nevelő eszköznek fogják fel a kézügyességi oktatást, azóta tért hódít mindenütt, a hol a jövő nemzedékek egészséges fejlődésére súlyt vetnek; míg mindenütt ott, a hol még mindig ipari jelentőségét helyezik első helyre, el fog tűnni...*”²⁴⁶ Ettől kezdve – közös gyökerei ellenére – szétvált a házi-ipari, a kézművességgel, a kisiparral és a gyáriparral kapcsolatos iparoktatás.

Oktatási vezetőink ekkor sem álltak meg megelégedetten, hanem újabb feladatok végrehajtásába kezdtek. Jelképesen úgy lehet megfogalmazni a tevékenységet – az Eötvös-féle törvény szellemében –, hogy az ország vezetői lehajoltak és felemelték azokat, akik eddig még nem részesülhettek az iskolai oktató-nevelő munka pozitív hatásaiból. E cél elérése érdekében újabb képzési formát indítottak.

A gazdasági ismétlő iskolák beindítása

Magyarországon kialakult és működött egy nagyszerű, jól differenciált, fejlett iskolarendszer, amely európai színvonalon is kiállt minden összehasonlítást. Erre a rendszerre lehetett építeni a továbbfejlődést. Ennek javításán, növelésén állandóan dolgoztak, és újabb feladatokat gondoltak ki. A Tessedik Sámuel, Festetich György, Nákó Kristóf és mások hagyományait és kidolgozott oktatási rendszerét ismerő és ezen nevelkedett oktatási vezetőink figyelme és tevékenysége ismét a nép felé fordult, és az állampolgárok érdekében kezdeményeztek újabb iskola- és oktatási forma indításokat.

²⁴⁶ Szterényi József: A házi ipari és kézügyességi oktatás Magyarországon... i. m. 7. o.

A szakmai közvélemény, a II. országos egyetemes tanítógyűlés (1896) és a vezetők egybehangzó véleménye és akarata szerint először a földművelési minisztérium által a tanítóképzőkbe küldött szakemberekkel akarták megoldani a gazdasági ismétlő iskolák tanítóinak képzését, az új iskolatípusban megkezdett folyamat érdekében. Később képeztek a munkához tanítókat, tanítónőket, akik így jutottak álláshoz. Ide is és az iparoktatásba is jöttek végzett tanítók és tanítónők is, akik létszámuknál fogva tovább javították a törvény végrehajtásának sikerességét.

Wlassics Gyula azonnal felismerte a helyzetet és rögtön intézkedett. A VKM. 1896. évi 60.764. sz. a. rendelete értelmében 1896/97-ben megkezdődött a tanulás a gazdasági ismétlő-iskolákban, amelyeket az eddig nem jól működő, nem elég eredményes ismétlő-iskolák helyébe szerveztek. Az iskola három évfolyamos volt, legalább nyolc hónapos tanévvel. A tanítás magyar nyelven történt. Az általános rendelkezés és meghatározás szerint: „...oly községekben, amelyekben a lakosság túlnyomó része gazdálkodással foglalkozik s amely községben osztott, több tanítóval bíró elemi iskola, vagy iskolák vannak, köteles a község gazdasági ismétlő-iskolát állítani és azt fenntartani.”²⁴⁷ A 12. életévüket betöltött, a mindennapi iskola egész tanfolyamát elvégzett tanulók számára indították ezeket az iskolákat, ha azok tanulmányaikat nem folytatták, iparos vagy kereskedői pályára nem léptek. A gazdasági ismétlő iskolák általában az elemikben működtek és az ottani tanítók és tanítónők munkáját növelte az egyes osztályok indítása. A női kézimunkát a tanítónők tanították.

A tanítás célja pótlás volt, s ezt nem is titkolták az iskola létrehozói, amikor így fogalmaztak: „A tanítás célja az olyan ismétlő-tanulóknak, kik az elemi iskolában folyékonyan írni-olvasni nem tanultak meg, az írás és olvasás készségig való begyakorlása, a számolás és gazdaságtan elemeibe való bevezetése.”²⁴⁸ Az iskola tantervében megtalálhatjuk valamennyi korábban felsorolt ismeretet, amelyek a különböző szakcsoportok képzésében a felkészülés alapjait jelentették. A talajtól a növények életfeltételéig, a kisgazdaságok berendezésétől az állattenyésztésig, az épületek készítésétől a szappanfőzésig és az alkotmány ismeretéig terjedt az elsajátítandó ismeretek sora. Országsszerte beindult a szervezés. Négy hetes illetve két éves tanfolyamokat indítottak a tanítók számára. A négy hetes tanfolyamokon 500 néptanítót képeztek évente. Ezek a tanfolyamok az általános mezőgazdasági kérdések ismerete mellett még speciálisan is képeztek tanítókat a szőlő és bor, a tejgazdaság, a gyümölcsstermesztés,

²⁴⁷ Gönczi Ferenc: A gazdasági ismétlő iskola. In: Népművelők könyvtára 18. füz. (szerk.: Peres Sándor) V. évf. 2. füz. Budapest, 1903. Lampel Róbert. (Wodianer F. és fiai.) 19. o.

²⁴⁸ Uott. 20. o.

stb. területeken. E munka során 3342 tanítót képeztek. A két éves képzést 1896-ban 9 fő kezdte meg. Ezek száma 12-re növekedett és évente ennyien végeztek.

Tanév	Működését megkezdett iskola
1896/97	21
1897/98	268
1898/99	554
1899/1900	403
1900/01	263
1901/02	182
1902/03	15
Összesen	1712

A csökkenést azonnali intézkedések követték. Új szervezet és új tanterv lépett életbe 1902-ben 66.569. szám alatt, amely szerint a gazdasági ismétlő iskolák a népiskolák tanfolyamai fölött és egészen önállóan is működhettek. Megalakulásuk után az iskolaszékek feladata volt, hogy számba vegyék az ismert tankötelesek számát, és javaslatot tegyenek a községi testületnek.

Külön szaktanítókat biztosítottak azoknak a községeknek, ahol a helyi lehetőségek ezt megindokolták. Ilyen figyelembe veendő szempontok voltak a következők: nagy terület; 15-20 hold az iskolának és még a felszerelés biztosítása; 120 az ismétlők száma; tanterem és gazdasági épületek rendelkezésre állnak.

„A gazdasági ismétlő-iskola gyakorlati munkái közé vannak sorolva a kézügyességen alapuló munkák is, mint: kosárfonás, szerszámkészítés s faragó munkák tanulása.”²⁴⁹ Ekkor létesültek az első elárusító szövetkezetek Magyarországon. Ezek voltak a gazdakörök. Külön tanfolyamokat indítottak a kézimunka, a háziipari tevékenység és a kézügyességet kívánó műveletek tanításához.

A közismereti tantárgyakat teljesen a gazdasági ágaknak rendelték alá. A környék adottságainak és szokásainak figyelembe vétele mellett a súlypont a gazdasági tantárgyakon volt. A heti órák száma télen 5 óra, de ez lehetett akár 7 is. Ősszel és tavasszal 2-2, de lehetett 3 is. Az előírások a jóakaratot és a buzgalmat hangsúlyozták.

Az egészségtan keretében a csecsemőgondozással kapcsolatosan az alábbi megjegyzést olvashatjuk: „...a kis gyermekek halandóságának nagy részét az anyák tudatlansága s gondatlansága okozza.”²⁵⁰ De – hangzott a figyelmeztetés – ne kívánjon olyat a tanítónő, ami nem teljesíthető!

²⁴⁹ Gönczi Ferenc: A gazdasági ismétlő iskola... i. m. 35. o.

²⁵⁰ Uott. 45. o.

Végül még egyszer visszatértek a házi-ipar, a háztartástan, a női kézimunka kérdéséhez, amely során megállapították, hogy „A háziipar tanítására nézve a tanítási tervezet általános utasítást foglal csak magában, a tanítási anyagot nem jelöli meg. Ez bajos is lenne, mert hazánkban a háziipar igen sokféle s azok némelyike nagyon helyhez kötött.”²⁵¹ Ezek a munkák és főleg az otthoni tevékenységek két célt szolgáltak: a házi szükségletek kielégítését és az eladást. Ez az iskola tovább javította az írni-olvasni tudók arányát és a házi ipari tevékenység során növelte a foglalkoztatottságot is. A szükségletek kielégítése és az eladás is nagyon fontos volt. Mind a kettő értéket termelt és a nemzeti jövedelem része volt.

Az ipari gócpontok szerepe

Szterényi József az iparfejlesztés kérdését rövid közgazdasági bevezetővel indította. Egy nagyon egyszerű folyamatot ábrázolt, mint a fokozatos fejlődés lehetőségét. A kiindulás az őstermelés volt. Magyarország területén a földrajzi, történelmi, közgazdasági, stb. lehetőségek determináló szerepe alapján lehetőleg függetleníteni az itt található és itt termelt nyersanyagok feldolgozását a másutt való feldolgozástól. E tevékenység során a fogyasztást képző iparcikkek hazai gyártásával kapcsolatosan lehetett növelni a fogyasztást az őstermelők között, amely nemcsak gazdasági, hanem kulturális kérdés is. Az iparfejlesztés közgazdasági okát Szterényi József ebben látta: „...az iparos-népesség fogyasztó-képessége jóval nagyobb a mezőgazdasági népesség fogyasztó-képességénél, vagyis a mezőgazdasági termelésnek elsősorú érdeke az iparos-népesség számbeli növelése.”²⁵²

Röviden ismertette a speciális magyar viszonyokat is. Első helyen a **házi-ipar** tevékenységét említette. A történelmi fejlődés során a házi-ipari tevékenységek folyamatosan csökkentek. Ehhez viszonyítva Szterényi József megállapította, hogy „A házi iparnak ma már nagyon kevés ipari jelentősége van.”²⁵³ Csak a mostoha keresetviszonyok mellett lehetett megszervezni, kiegészítő foglalkozásként és szociális érdekből. Azokon a területeken volt racionális a házi-ipar, ahol ipartelepeket állítani nem lehetett. Erdély bércei és a rutén vidékek voltak ilyenek, ahol már az arany és ezüsbányák kimerültek és ezért nem működtek. Így is két ágat kellett elkülöníteni. Az egyik a házi-ipari tömegtermelés volt. Ezek a foglalatosságok a késztermék

²⁵¹ Gönczi Ferenc: A gazdasági ismétlő iskola... i. m. 61. o.

²⁵² Szterényi József: Iparfejlesztés. Budapest. Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902. 22. o.

²⁵³ Uott. 33. o.

állapotig folyamatos munkát jelentettek és ennek megfelelően állandó jövedelmet is. A következő tevékenységeket sorolták ide: szövôipar; kosárfonás; gyermekjátékszer készítés; a faipar egyes ágai; csipkeipar.

A másik házi-ipari ág munkájával dekoratív célokat szolgált, speciális tárgyakat készített. Az eredetiség, a nemzeti jelleg dominált, ezért nemcsak gazdasági, hanem kulturális célú is volt. Ilyenek voltak a következők: hímzések; szöttesek; szönyegek; agyagipar.

A házi-ipar mindkét ágának fejlesztésénél a megfelelő eredeti minták biztosítása, jó és olcsó nyersanyag beszerzésének lehetősége és a technika állandó tökéletesítése volt az irányítók feladata.

Csák E. Viktor egyes külföldi államok és Magyarország házi-ipari tevékenységét hasonlította össze. Meghatározta a házi-ipari tevékenységet, amelyet egységesen alkalmazott munkájában. Ezek szerint a házi-ipar idegen munkaerő nélkül, mellékfoglalkozásként, nyersanyagok közvetlen feldolgozását végezte. Ezt a fajta tevékenységet saját lakáson, kézi erővel és meghatározott munkaadónak végezték. Magyarország bizonyos területeken kiemelkedő volt egész Európában. Munkája végén felsorolta – címükkel együtt – a magyar iparművészeti cikkek termelőit.²⁵⁴

Második helyen a **kézműipar** szerepét emelte ki Szterényi József. A kézműipar, vagy ahogy ekkor már általánosan nevezték, a kisipar különös fontossággal jött számításba. A nyújtott hitelek alapján a hitelezők akarata is érvényesült, ezért az ipari fejlődés nem csak közgazdasági tényezők, hanem más egyéb érdekek figyelembevételével alakult és fejlődött. Itt utalt Szterényi József a később kifejtendő gyáriparra, amikor ezt írja: „...bár nem lettek volna talán még a mai, aránylag elég szerény számban sem nagy gyáraink, ezek helyett annyival több, egészséges alapokon nyugvó kisebb gyári vállalatunk lett volna, országszerte mindenütt, a hol egykor erős kisipar volt...”²⁵⁵ A kisiparnak a tömegek részére munkálkodó ágát is – más országokhoz hasonlóan – fejlesztették, amely a következő legfontosabb területeken vált valóra: gyakorlati irányú iparoktatás; a jövő nemzedékének alapos kiképzése; gyakorlati tanfolyam a korabeli mesterek és segédek számára; a tanoncügy kellő gondozása; modern munkaeszközök beszerzése; műhelyek és gépek biztosítása; hitelek.

„Nem a kisipart, mint termelési formát, hanem a kisiparost, mint termelési tényezőt kell megmenteni.” – foglalta össze véleményét Szterényi József.²⁵⁶ A ruha- és a faipar tartozott ebbe a csoportba. Szövetkezetek alakítása is célszerűnek látszott.

²⁵⁴ Csák E. Viktor: A háziipari termelés egyes külföldi államokban és Magyarországon. h. n. és é. n. (1928) Hellas Irodalmi és Nyomdai RT.

²⁵⁵ Szterényi József: Iparfejlesztés... i. m. 44. o.

²⁵⁶ Uott. 45. o.

A kisiparosság tömegek részére termelő többsége mellett volt egy kisebb, jellegében feltétlenül megtartandó **műipar** is, amely más irányú fejlesztést igényelt: a tudás fokozását; ízlésnemesítést; kézügyesség fejlesztését; látókör szélesítését; eszközök biztosítását.

Ebbe a csoportba tartoztak a kisszámú, alapos és felkészült, nagy iparos egyéniségek, akik összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalon álltak, mint a többiek. Ezek az iparosok csak megrendelésre dolgoztak, nem közvetlenül a fogyasztónak. Ők raktárakkal és bemutatótermekkel is rendelkeztek.

Szterényi József egy másik tanulmányában azt írja, hogy „...*rákjon téglát téglára mindenki, a ki arra hivatott...*”²⁵⁷ A továbbiakban az iparos-önérzet emelését tartotta fontosnak. Részletes statisztikai adatai alapján nagyon fontos következtetést vont le az iparoktatásra vonatkozólag, amely szerint 467.298 önálló kisipari vállalat működött akkoriban. Ezekből 391.025 cég (64,42%) segédszemélyzet nélküli volt. 166.273 kisipari vállalatnál dolgoztak segédek is. Közöttük 105.984 tanoncot képeztek és foglalkoztattak. Adatai szerint 100 vállalat közül csak 22-ben találtak tanoncokat, amely alapján levonta a következtetést, hogy a jövő érdekében az iparoktatást fejleszteni kell és további iskolák alapítása is szükséges.

Végül, harmadik helyen Szterényi József a magyar **gyáripar** helyzetét vizsgálta. Ismét elhangzott a korábban ismertetett kritika a gyáripar fennálló helyzetéről és kialakulásának és fejlesztésének hibás okairól, csak más megfogalmazásban, miszerint: „...*Magyarország gyáriparának első sorban az őstermeléssel kapcsolatosan kellett volna haladnia, e téren illette volna meg a Monarchiában a vezető szerep...*”²⁵⁸ Az európai iparfejlesztés tendenciái, a vámterületek alakulása, stb. alapján a textil- és a vasipar területén egyaránt – a hazai lehetőségeink ellenére – behozatalra szorultunk. Hiába volt jó a gyapjú- és selyemtermelésünk, a konfekcióipar importra kényszerült. A gépek, gépalkatrészek, hídszerkezetek esetében rosszabb volt a helyzet, mint a textiliparban. Lehetőségeink ellenére a külföldi import dominált. A faiparban sem volt megfelelő a dolgok alakulása, mert fakivitel mellett a faáruk behozatalára kényszerült az ország. Így összegezte Szterényi József véleményét a faiparról, a javulás reményében: „...*kész faárut, nagyobbára bútort hozunk be az országba, mikor minden előfeltétel meg volna itt arra nézve, hogy nagy faiparunk legyen.*”²⁵⁹ Gerster Miklós tanulmányának egyes adataiból módunk nyílt összehasonlításokat végezni, amely szerint: 1000-1000

²⁵⁷ Szterényi József: A kormány kisipari programja. Budapest, 1907. Európa, Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság. 3. o.

²⁵⁸ Szterényi József: Iparfejlesztés... i. m. 55. o.

²⁵⁹ Uott. 70. o.

lakosra Németországban 355, Nagy-Britanniában 333, Olaszországban 192, Franciaországban 172, Ausztriában 122, Magyarországon 53 iparos jutott. Iparosságunk 5,7%-a volt asztalos. Németországban 147, Ausztriában 206, Magyarországon 433 főre jutott egy asztalos.²⁶⁰

Nagyfokú ipari elmaradottságról, ennek felszámolásáról, az ehhez szükséges állami beavatkozásokról, a kedvezmények biztosításáról és a további munkáról, a fejlődés lehetőségéről írott soraival zárta tanulmányát Sztérenyi József, aki a kiegyezés óta eltelt időszakot így foglalta össze: „Az alkotmány helyreállítása óta, tehát 1868-tól 1900-ig Magyarország ipari célokra mindössze 24,382.657 koronát fordított, ideértve az iparoktatást, az iparfejlesztés minden ágát, valamint az iparfelügyeletet is, vagyis ha az összeget egyenlően osztanók fel a 33 év között, úgy esnék egy évre átlag 738.868 korona.”²⁶¹ 1890-es adatok alapján ez 28 fillér terhet jelentett fejenként az ipar fejlődéséért. Ausztriában ez az összeg éppen a duplája volt.

A közgazdasági tanulmányok és elméleti megközelítések mellett azonban szükség volt a gyakorlatot elindító ismeretekre is. Ekkor nagyszabású és részletes felméréseket készítettek, amely alapot szolgáltat a további teendők szervezésére. Egy, Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter támogatásával készült nagyszabású munkából többnyire pontos képet alkothatunk a Magyar Korona Országainak gyáriparáról, amelyről fentiek alapján már tudjuk, hogy kialakulása idején is ellentmondásokat hordozott. Ebből a komoly és részletes könyvsorozatból csak a gyári jellegű faipari üzemeket fogom érinteni, mert a további tájékozódáshoz ez elengedhetetlenül szükséges. Elöljáróban meg kell említenem a könyv bevezetőjében kifejtett problémákat, amelyek szerint a felosztás, azaz a faiparon belüli ágazatok és szakmák csoportosítása nehéz volt. A gyár, az ipartelep fogalmak használata nem volt egyértelmű. Az iparcikkek megmunkálási módjainak ismerete sem vitte sokkal előbbre az egyes területek jó elkülönítését. A fűrésztelepeken készítettek fűrészelt árukat, de néhány helyen dongát és parkettát is, amely egy egészen más terület. Gaul Károly mint a faipari ágazatért felelős csoportfőnök gyűjtötte össze a faipari gyárak adatait.²⁶²

Mindezek előrebocsátásával 2512 ipartelepet írtak össze Magyarországon, amelyek közül 394 gyári jellegű faipari üzemet vettek fel az adatok közé. Ezek megoszlása a következő volt:

260 Gerster Miklós: A kézművesség jövő alakulása a kis ipar jövője. Pályamű. h. n. és é. n. (1901.) A Magyar Kereskedelmi és Iparkamarák Szakirodalmi Alapja. 47. és 58. o.

261 Sztérenyi József: Iparfejlesztés... i. m. 89. o.

262 A Magyar Korona Országainak Gyáripára az 1898. évben. I. füzet. Általános rész. I. köt. Kiadja a Kereskedelemügyi m. kir. miniszter (Hegedűs Sándor). Budapest, 1901. 109. o.

1. Fűrészáru	235
2. Parketta gyártás	11
3. Hordó gyártás	7
4. Kaptafa gyártás	2
5. Asztalos-áru gyártás	76
6. Hajlított fabútor	13
7. Bot, fa-díszmű, író és rajzszer, faszíj-korong, faszerszám és játék-gyártás	19
8. Egyéb faáru gyártás	13
9. Nádszövet, szalma, cirokseprű	13
10. Fatelítés	5
(A donga-gyártást tévesen az erdészethez sorolták.)	

1. Fűrésztelepek:

A gyári faipar összes termelésének 72,93%-a fűrészáru volt. 208 üzem volt Magyarországon, Horvátországban pedig 27. Továbbá Fényes Elek statisztikájából tudjuk, hogy a hradeki, a kokovai és a lehotai fűrészmalomok 30-40.000 szálfat 300.000 db. deszkává dolgoztak fel.

Az első gőzfűrész, amelynek tulajdonosa Popper Lipót volt, Nagy-Bittsén állították fel. Ez nyolckeretes volt. Komárom-Szöny térségben 30 fűrésztelep működött. 1890-ben 388 fűrészmalom és gőzfűrész vállalat volt. Az 1894-95 években készült adatfelvétel más számokat mutatott. A felvétel módja miatti különbségek alapján a következő adatokat láthatjuk: 268 gőzfűrész és 71 nagyobb vízi-fűrész volt. 167 esetben ismert az alapítás éve. „*A legrégibb vállalatok egyike a Neuschlosz Károly és fia cég, melynek budapesti fűrésztelepét 1832-ben állították fel.*”²⁶³ A földrajzi fekvés szerint fenyő, tölgy és bükk telepeket különítettek el. A nyersanyag fajtája mellett megkülönböztettek még az anyagmozgatás szerinti (patak, csúszda, egyéb), energiaforrás szerinti (víz, gőz, elektromos) és szállítás szerinti (szekér, vasút, stb.) telepeket. Ezekből érdekessége miatt emeljük ki a földrajzi hely, illetve a tulajdonosok szerinti csoportosítást.

A földrajzi csoportosítás szerint az alábbi telepeket tanulmányozhatjuk: Nyugati-Kárpátok: 84 nagyipari jellegű fűrésztelepből 3 bükköt, 2 tölgyet, a többi fenyőt dolgozott fel; Keleti- és Déli-Kárpátok: 78 telep; Alföld: 26 fűrészüzem; Dunántúl: 7 fűrésztelep; Horvát-Szlavónország: 26 telep volt.

A 253 gyári jellegű fűrésztelepből csak 53 volt bérelt. 183-nak volt magyar, 52-nek külföldi tulajdonosa.

²⁶³ A Magyar Korona Országainak Gyáripara az 1898. évben... i. m. 12. o.

2. Parketta gyáarak:

Magyarországon 10 ilyen gyár volt, Horvátországban egy. Az alábbi városokban voltak ezek az üzemek: Kassán kettő, Pécsen kettő, Budapesten kettő, Brassóban, Gyöngyösön, Kőrmendén, Újpesten és Záhonyban egy-egy. Kiemelten szerepelt – a korábban már említett – a kereskedelmi miniszter által támogatott könyvben „Löwy Dávid és fiai furnír-párkányléc-parketta és első magyar fadíszléc és tükörkeretgyára Újpesten.”²⁶⁴ A munka itt említette meg a por és forgácsgyűjtőket (ecetgyártás), valamint a gőzölő és szárítóberendezéseket is.

3-4. Hordó és kaptafagyártás:

Pécsen, Budafokon, Kőbányán, Fiumében, Zupanjében (Szerém v. m.) egy-egy és Budapesten kettő hordógyár működött. Összesen tehát hat magyar és egy horvát cég dolgoztatott. Pécsen és Sopronban folyt a kaptafagyártás. (A két csoportot együtt tárgyalta a könyv.)

5. Asztalosipar:

Az asztalosokat három nagy csoportra osztották, ebből az első csoport a csak épületasztalossággal foglalkozóké volt, a második az épület- és bútorasztalosoké, a harmadik pedig a csak bútorasztalosok csoportja.

Az első csoportba tartozók, vagyis az épületasztalosság munkáit 28 telepen végezték. Ezek közül hat volt a nagyobb vidéki városokban, a többi Budapesten. Ez az eloszlás pontosan megfelelt az építkezések élénkségének ezekben a városokban. Mindössze 12 telepen használtak fel a munkákhoz motorikus erőt.

A második csoportba tartoztak azok az üzemek, ahol az épület- és a bútorasztalosság ismereteivel mindkét terület feladatait ellátták. 19 ilyen „vegyes” telep volt, ebből 18 magyar és egy horvát. 13 motor és kazán segítette a munkát. A két csoport adataiból kiderült, hogy az épülettel kapcsolatos munkák az összes asztalosmunkák 49,33%-át tették ki.

A harmadik csoportba sorolták azokat az üzemeket, ahol csak bútorgyártással foglalkoztak. Ebbe a csoportba tartoztak még a kárpitosok, a díszítők és az esztergályosok is. 29 gyári jellegű üzem volt. Ezek a gyáarak az alábbi városokban voltak megtalálhatók egy-egy telepen: Arad, Békéscsaba, Szeged, Gyöngyös, Kolozsvár, Marosvásárhely, Rákospalota, Nagyszeben, Záhony, valamint Kassán kettő és Zsolnán is kettő. Budapesten 16 bútorgyár működött, ami az

²⁶⁴ A Magyar Korona Országainak Gyáripara az 1898. évben... i. m. 118. o.

összes üzem 58,6%-a. 8 telepen volt saját hajtógép. 6 helyen alkalmaztak gőzenergiát.

A faipar – ezen belül az asztalosság – nagy emelkedés, nagy jövő előtt álló intenzíven fejlődő iparág volt. A színvonalra jellemző volt, hogy igen sokan külföldre is dolgoztak, mert kiváló bútorokat tudtak készíteni.

6. Hajlított bútor:

13 gyár volt összesen, ebből csak egy volt Horvátországban. A hajlított bútorok gyártását illetően 1832-1856 között végezték az első kísérleteket hazánkban. 1865-ben a Thonet cég indított egy komoly üzemet Nagyugrócon (Bars v. m.). Az alábbi telepeket ismertette a Hegedűs Sándor miniszter kiadásában megjelent jó munka: Kassa, Arad, Nagyugróc, Brassó, Székesfehérvár, Alsó-hámor, Máramaros-sziget, Kis-Chocholna, Ungvár, Zólyom, Túrócszentmárton, Besztercebánya, Vrata (Fiume). A munkát 22 motor és 18 gőzgép segítette.

7. Bot, fa-díszmû, író- és rajzszer, faszíj-korong, faszerszám és gyermekjáték:

A tevékenységek nagy része kevésbé fejlett volt. Ebben a csoportban a munkálatok döntő többségét – a munkák jellegénél fogva – a kézművesség színvonalán végezték. Ezt a sokrétű munkát 19 vállalat végezte. (8 bot, 5 fa-díszmû, 1 rajz-írószer, 1 faszíj-korong, 1 faszerszám, 3 gyermekjáték.) Ezek a munkák az alábbi városokban készültek: Nádas, Maluzsina, Marosvásárhely, Alsó-Kesztenice, Chvojnicza, Liptóvár, Vágújhely, Visegrád, Illova, Predmér, Zay-ugróc, Károlyváros, Samobar (Horvátország), illetve Esztergom (kettő), Budapest (kettő), Bártfa (kettő). Motoros erővel 13 üzemben dolgoztak.

8. Egyéb faárúk:

Ezzel a felmérés legszerteágazóbb területére érkeztünk. A sokrétű munka igen nagy szakmai ügyességet igényelt. E munkálatokban a többi faipari területen már nem hasznosítható nyersanyagokat használták fel. Az ôrölt cserkéregről az ecetforgácson át a fadugó-készítésen keresztül, a láda-gyártásig és a redőnyök előállításig ágazott el a tevékenységük. 11 magyar és 2 horvát cég működött, 12-ben volt gépi műveletekre alkalmas berendezés.

9. Nádszövet, szalma, cirokseprű, kosárfonás:

A faiparon belül ez az ágazat akkoriban igen fontos volt. Sok ügyes és szorgalmas embert foglalkoztatott. Az akkori színvonalra jellemző, hogy egy kézzel hajtott vesszőhasító-gép jelentette a gépesítést. Pozsonyban, Fertőszentmiklóson és Nagykanizsán, a vizek mellett volt a három magyarországi nádfeldolgozó üzem. A szalmával kapcsolatos munkákat Nagykanizsán és Vácott végezték, az utóbbi városban két helyen is. A kosárfonást Nagyenyed, Apatin, Bucsá és Podolin településeken végezték. A négy cirokseprű vállalat pedig Orosházán, Győrben, Kassán és Nagy-teremián kapott telephelyet.

10. Fatelítés:

A fatelítés elsősorban vegyészeti eljárás, a fa megmunkálása csak másodlagos volt. Öt vasúti talpfa-telítő gyár működött. (Nagyvárad, Perecsény, Nagykanizsa, Novska, Pozsega). A távírópóznák telítését Breznóbányán végezték. 12 gőzkazán volt ezekben a gyárakban.

A főbb faipari ágak munkáinak és termékeinek, földrajzi helyének, korabeli energiaforrásainak, stb. rövid, tömör ismertetése megmutatja, hogy vannak egybeesések és még ok-okozati összefüggést is kimutathatunk. Azt azonban fontos rögzíteni, hogy ebben a kezdetleges szakaszban még igen sok lehetőség volt a dolgok befolyásolására. Ezért kellett felmérni az egyes területeken az emberek szándékait, hogy akarnak-e, és ha igen, akkor mely szakmákban munkálkodni, tanulni és dolgozni. Ezért igyekeztek akkora lendülettel a magyar oktatás vezetői és az ipar irányítói is.

Az önálló utak kiindulópontjai

A többi szakma és iskola, a térség geológiai, földrajzi, történelmi, gazdasági viszonyainak megfelelően a „mezei gazdaság”, a bányászat, az erdészet és a faipar után alakult és fejlődött ki. Az építkezésekkel kapcsolatos tevékenységeket, az agyagipar, a cipő- és ruhaipar követte. Ekkor vált lehetővé a történelmi fejlődés folyamatában a többi szakma elkülönülése és ipari nagyüzemi jellegűvé váló alakulásának lehetősége is. Eddig is működtek kisebb kohók, papírmalmok, fémipari és az élelmezéssel, stb. kapcsolatos üzemek az országban, de most érkezett el a nagy létszámnövekedés, a munkálatok, a teljesítmény fokozásának az óriási emelkedése, amely kialakította a megfelelő iparoktatási formákat és tevékenységeket. A helyenként kísérletszerűen működő ipari műhelyek helyébe léptek illetve ezekkel párhuzamosan alakították ki az iparosképző intézményeket.

Az iparoktatás szervezeti felépítése szerint tekintsük át ezeket az iskolatípusokat és a bennük folyó oktató és nevelő munkát. A korszakban általánosan elfogadott, hosszú fejlődési folyamat keretében kialakított szervezeti felépítés a következő volt:

-
- I. Iparos- és kereskedőtanonc- iskolák;
 - II. Továbbképző tanfolyamok;
 - III. Ipari szakoktatás:
 - Kézműves iskolák;
 - Ipari szakiskolák;
 - Felső ipariskolák;
 - Nőipariskolák;
 - Iparmúzeumok.
-

Szervezetileg különálló volt, de szorosan ide kapcsolódott az iparművészeti oktatás, amely jelentősen befolyásolta, később meghatározta – a rajzoktatáson keresztül elsősorban és leginkább – az iparosok, a tanulók, a művezetők, stb. színvonalas ipari, iparművészeti, művészeti tevékenységét és fejlődését.

A fenti felosztás szerinti iskolákat tárgyaljuk a korábbi iparral kapcsolatos felosztás szerint, és a kettőt vessük egybe!²⁶⁵

I. A háziipar tevékenységének fejlesztésére voltak hivatottak a kézműves iskolák. Ezek száma kevés volt az országban. E kisszámú iskolában tanították ezeket az ismereteket. Munkájuk nagyon fontos volt. Láttuk, hogy még a tanítóképezdékben is csak meghívás alapján oktatták ezeket a szép és jó házi ipari tevékenységeket. Néhány hét, néhány hónap alatt „leadta” az anyagot a mester, és jött a következő munka. Néhány ilyen iskola fejtette ki fontos tevékenységét az országban: Pozsony, szövőiskola – 1874, 1891; Bellus, kosárfonó-iskola – 1893; Békés, kosárfonó-iskola – 1894; Homonna, kosárfonó-iskola – 1877, 1896; Tokaj, kosárfonó-iskola – 1897; Hegybánya-Szelakna, gyermekjáték-készítő – 1887, 1896; Körmöcbánya, csipkeverő iskola (Hat közeli iskolát fogott össze.) – 1884, 1888.

²⁶⁵ A fentebb felsorolt iskolák adatai között található két évszámból az első az adott iskola megalapítását mutatja, a második az ipari szakiskola színvonala elérésének évét jelzi. Ahol csak egy adat szerepel azok az iskolák már az alapításkor szakiskolák voltak. Néhány fenti iskola fejlődése egészen különleges. A kézműves iskolák közül a pozsonyi szövőiskola 1874-ben társadalmi kezdeményezésre jött létre, amely állami, majd 1891-ben szakiskola lett. A homonnai kosárfonó-iskola 1877-ben tanműhelyként indult, az itt kialakított jelentős faipari iskola Eperjesre települt és szakiskolává vált. Az újpesti szakiskolából a kosárfonók pedig Homonnára mentek, ahol 1896-ban szakiskolává alakultak. A körmöcbányai csipkeverő iskola 1884-ben vándortanfolyamként kezdte meg működését, majd 1888-ban szakiskola lett.

II. Kézműipar, azaz **kisipar** vonatkozásában két különböző szintet különíthettünk el. Ide tartoztak még a nőipariskolák.

1. A tömegek igényeinek kielégítésére készítették fel az iparosok egyik részét a **tanonc-iskolákban**. Ezeket később még részletezem.
2. A kisipar minőségileg fejlettebb részében munkálkodók egy része a tanonc-iskolákban végzetek legjobbjából kerültek ki, a másik részük eleve a kiemelt iskolákban készült fel feladata ellátására. **(Iparrajziskola; Felső Ipariskola, Ipari Szakiskolák.)**

A korszakban négy intézmény fejlődött felső ipariskolává: Kassa – 1872; Budapest – 1880; Budapesti Építőipari Felső Ipariskola – 1898; Szeged – 1894.

Az ipari szakiskolák három fő típusát hozták létre és még néhány egyéb iskolát, amelyek a legtöbb tanulót foglalkoztatták. Ezek a következők voltak:²⁶⁶

Fa- és Fémipari szakiskolák Arad – 1892; Marosvásárhely – 1892, 1893; Kolozsvár – 1892, 1896; Temesvár – 1900; Győr – 1901; Nagyvárad – 1913.	Mechanikai és Órásipari Szakiskola Budapesten – 1892, 1898.
Faipari Szakiskolák Újpest – 1895; Brassó – 1885, 1898; Igló – 1899; Szatmárnémeti – 1907; Szeged – 1911; Eperjes – 1913.	Kő és Agyagipari Szakiskolák Székelyudvarhely – 1893; Zalatna – 1894; Ungvár – 1896.
Fémipari Szakiskolák Gölnicbánya – 1892; Pozsony – 1903; Debrecen – 1908; Miskolc – 1912; Pécs – 1912; Besztercebánya – 1913.	Szövőipari Szakiskolák Késmárk – 1880, 1896; Nagydisznód – 1888, 1907.
	Bőr- és Cipészipari Szakiskola Nagyszebenben; 1885, 1895.

²⁶⁶ Ezek között az iskolák között is találhatunk sajátos fejlődésű intézményeket: Temesvárott népiskolából fejlődött ki a faipari szakiskola. Szegeden a szakiskola egy része Felső Ipariskolává alakult. A gölnicbányai fémipari szakiskola pedig a korábbi tanonciskolából, végül pedig az ungvári intézet az 1883-ban megindított tanműhelyből fejlődött.

3. A **nôipariskolák** tevékenysége igen fontos volt. A képzést végző tanítóik felkészítése – mint azt munkámban részleteztem – megoldottnak tekinthető volt. 12 nôipariskola működött. Ebből Budapesten 1874-től három (VIII., II., X. kerületekben), valamint Debrecen, Igló, Kézdivásárhely, Kolozsvár, Marosvásárhely, Miskolc, Nyíregyháza, Sepsiszentgyörgy és Szeged városokban még további 9 iskolában dolgoztak.

Az országban ekkor 55 ipari szakiskola, 37 felső kereskedelmi iskola és kettő kereskedelmi akadémia (Budapest és Kolozsvár) működött. Ezek az iskolák jelentették az európai hírű iparoktatás legfőbb intézményeit, amelyekhez a szükséges számú és minőségű tanítók képzése ugyan sok munkát igényelt, de nem okozhatott megoldatlan, megoldhatatlan problémákat.

III. A gyáriparban foglalkoztatottak irányítására és vezetésére, tehát a vezetők, művezetők, speciális szakemberek képzésére volt hivatott az **egyetem**, a **műegyetem**, az **iparrajziskola** és a **felső ipariskola** is, amelyeket éppen a kialakult igények miatt hoztak létre.

Az Eötvös-féle törvény hatásának, végrehajtásának és eredményességének vizsgálata szempontjából rendkívüli fontosságú, hogy az ezekben az iskolákban működő tanítók hol szerezték képesítésüket és mekkora létszámban vettek részt az iparoktatás különböző iskoláiban és az iparoktatás különböző területein.

A fenti iparoktatási szervezet részletei sorában vizsgáljuk még meg a **továbbképző tanfolyamokat** is. Az összes iparoktatásban részt vállaló iskolatípusban szerveztek ilyen továbbképző tanfolyamokat. Ez a nagyon fontos munka kiterjedt a tanoncképzéstől az egyetemet végzettekig sok emberre. Két nagy területét azonban szükséges elkülöníteni:

1. A végzettek továbbképzése, új módszerekkel való megismertetésük;

2. Az iparoktatásból minden erőfeszítés ellenére kimaradtak felkészítése. Ez nem az írás-olvasás tanulását pótolta, hanem kizárólag szakmai előmenetelt biztosított. (A tanulmányi hiányok pótlása a gazdasági-ismétlő iskolákban történt.) A tanfolyamok sokfélék és változatosak voltak. Ezek a helyi iskolákban segítették az ipari tevékenységben résztvevőket, az ottani tanítók munkája eredményeként működtek.

E folyamatban szervezték meg a tanulást az **Iparrajziskolában** is, ahol vasárnapi és esti tanfolyamokat, iparosok téli tanfolyamait, tanítói rajztanfolyamokat tartottak, sőt ezen kívül még nyilvános rajz- és mintázóterem is az érdeklődők rendelkezésére állt. Évente 30-nál több tanfolyamot szerveztek több mint ezer fiú és leány részére.

A **Technológiai és Iparmúzeumok**ban az ország négy nagy városában (Budapest, 1882; Kolozsvár, 1886; Nagyszeben, 1892; Marosvásárhely, 1886.) pedig kiállítással és bemutatókkal egybekötött szakmai előadásokon terjesztették a legkorszerűbb ismereteket, új eljárásokat és újításokat az érdeklődő iparosoknak és szakmai vezetőknek. Fennmaradt két nagyszerű munka ezekről a továbbképzésekről, amelyeket szeretnék megemlíteni. Az egyik ilyen továbbképző tanfolyam tananyaga Víg Albert szerkesztésében látott napvilágot.²⁶⁷ Különlegessége – a döntő szakmai lényeg mellett –, hogy az eredeti kézírásokkal jelentette meg a nyomda. A másik tananyagot Korhetz Czelesztin tanító jegyezte fel, s benne az aktuális közgazdasági fogalmakat fejtegette.²⁶⁸ Több három hónapos póttanfolyamot szerveztek a tanítók részére.

Nemcsak az ipari vagy a kultusztárcához kapcsolódtak tanfolyamok, hanem egyéb társadalmi szervezetek is felkarolták a tanfolyamok kérdését. A legismertebbek és a legnépszerűbbek voltak a Szabad Lyceum, az Erzsébet Akadémia (1903), a Társadalomtudományi Társaság munkástanfolyamai, amelyek a felnőttképzés, a szabadoktatás, (szabadegyetem) kezdeteinek is tekinthetők. A házi ipari egyleteknek sikeres, jól funkcionáló, regionálisan kiépített szervezete volt. Ide tartoztak a Felvidéki, a Központi, az Erdélyrészi, a Felső-Tiszavidéki és a Soproni Egyletek. 23 műhellyel és 13 női műhellyel rendelkeztek. Hasonlóan országos kiterjedésűek és jelentőségűek voltak a Kereskedelmi és Iparkamarák is jól funkcionáló szervezetükkel és műhelyeikkel.

Az ipari intézetekben szervezett tanfolyamokat jól szemlélteti a következő adat, amely szerint az 1907/08-as tanévben 265 tanfolyamot tartottak. Ebből 63 Budapesten volt, 4603 résztvevővel. További 202 tanfolyam pedig vidéken volt, ahol 5654 iparos vett részt a foglalkozásokon. Ezek mellett találhatók az építőipari, a kazánfűtői, a cséplőgépezési, stb. tanfolyamok, ahol a műszaki ismeretekkel rendelkezőket ezekre a területekre irányították, mivel ott is kereslet mutatkozott. Ekkor indultak be a vasöntő, a szövő, a szabó, a cipész szakmákat tömegesen ismertető és terjesztő tanfolyamok is.

A tanár- és művezetőképzés kérdésének megoldása nem tartozott az egyszerű feladatok közé. Az akkori kézműves, azaz kisipari és gyáripari tevékenységek kezdetleges színvonala és a kisszámú igénytette lehetővé, hogy a kellő továbbképzéseket és az új tanerők számára a szükséges kvalifikáció megszerzését kiválóan tudták megoldani.

²⁶⁷ Víg Albert (szerk.): Az állami ipari szakiskolák fémipari szaktanárainak és művezetőinek 1907. évi tanfolyamai. Budapest, 1907.

²⁶⁸ Felméri Albert: Földrajz. A közgazdaságtan fogalma. In: Jegyzetek a Kolozsvárott tartott tanítói továbbképző tanfolyam előadásairól. Budapest – Szeged, 1903.

Ebben a folyamatban az egyetemet végzett mérnököket, a már ismert szakembereket, később felső ipariskolát végzett, gyakorlatban bevált és tapasztalt iparosokat foglalkoztattak, jutatták őket különlegesen jó helyzetbe. Ezeket a kiválóságokat külföldi tanulmányutakon készítették fel elkövetkezendő feladataikra. Évente és átlagosan 30 iskolából 50 főt ért ez a kiemelkedő továbbképzési lehetőség, közöttük természetesen több faipari szakember is volt. Ezt a tevékenységet a Középipartanodából fejlődött **Felső ipariskola**, a többi ilyen intézetek, és az **Ipari szakiskolák** fogták össze.

Klein Jakab az osztrák és a magyar iskolákat látogatta meg. Szerzett információi alapján az ipartanítók képzésére vonatkozóan a következő észrevételt és szakvéleményt tette: *A látogatott osztrák képzésből „A technológiai iparmúzeum faipari szakosztályának két éves felső tanfolyama annál aktuálisabb érdekű ránk nézve. Ebben látom a faipari szakiskolák művezetőinek s tanerőinek kiképzését célirányos módon lehetővé téve.”*²⁶⁹ Nem ezt a megoldást vezették be hazánkban.

A már végzett szakemberek döntő többségét azonban hazai körülmények között képezték tovább, amelynek során a tanulmányutak és szervezett tanfolyamok szerepeltek. Ezek között különösen fontos és nagyszámú rajztanfolyamok voltak igen színvonalasak és sok végzett tanítót megnyertek az ipar számára.

Az egész akkori oktató és nevelőmunka legszerteágazóbb rendszere az iparoktatás volt, ezért döntő a tanítóképzés sikerének szempontjából, hogy a **tanonc-iskola** tanítói számban és minőségben elegendőek és megfelelőek voltak-e. Mivel ebben az iskolatípusban képezték a legtöbb tanulót, nagyon fontos volt az itt dolgozó tanítók felkészültsége és munkabírása. Az 1894-95-ös tanévig 601.422 tanonc részesült oktatásban. Az 1895-96-os tanévben 366 tanonciskola, 2150 tanító és 72.676 tanuló volt.²⁷⁰

Az 1896-97-es tanévben kettő új tanonciskola indult meg, ezzel a nevezett iskolák száma összesen 368-ra emelkedtek. Az itt működő tanítók száma 17-el növekedett, számuk összesen 2167 volt.²⁷¹ 1901-ben 427 iparos-tanonciskola fejtette ki tevékenységét. Ezekbe 78.492 tanuló járt és 2487 tanító végezte munkáját.²⁷²

²⁶⁹ Klein Jakab: Az osztrák iparoktatás párhuzamban a magyarral. Tanulmányúti jelentés. A temesvári kereskedelmi és iparkamara kiadása. 1892. 12. o.

²⁷⁰ Sztérényi József: Az ipari és kereskedelmi oktatás az ezredéves országos kiállításon. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 1898. 31. o.

²⁷¹ Magyar Iparoktatási Évkönyv 1897. Szerk.: Sztérényi József. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 1898. 122. o.

²⁷² Az iparoktatás az 1899-1901. években. Szerk.: Sztérényi József. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1901. 42-43. o.

Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács 1900-tól ötvenegy ülésen vitatta meg a szükséges lépéseket, amelyek közül az alábbiak voltak a legfontosabb teendők: az iskolák létrehozása, a programok kidolgozása, továbbképző tanfolyamok szervezése, tankönyvbírálatok, rendtartások, tantervek, stb.

1902-ben 454 tanonc-iskola volt, 2149 tanítóval. Eszerint az 1901. évi adatokhoz képest 338-al kevesebb tanító működött, ami az iskolai módosítások egyenes következménye volt. Ez viszont azt bizonyítja, hogy nem lehetett nagy hiány a tanítók számában, mert akkor nem küldtek volna el ilyen sok tanítót. Ekkor 634 rajztanításra képesített tanító volt.²⁷³

Az 1907/08-as tanévben 484 tanonciskola működött, amelyből 442 községi, 19 állami, 2 felekezeti és gyári, 21 pedig társulati volt. Ez 1905-höz képest 34-el több. Ezeket az iskolákat 90.740 tanuló látogatta, ami 23.443 fő emelkedést jelentett. A végzettek számarányában 5,9%-os rosszabbodást mutat a korabeli statisztika. A 484 tanonciskolában az 1907-08-as iskolaévben a közismereti tárgyak tanításával 2313, a rajz tanításával 1448 tanító foglalkozott. 1905-höz képest 164 fő volt az emelkedés. A rajztanítók közül 911 képesített volt és 537 nem rendelkezett ilyen vizsgával.

Az 1909 és 1911 közötti években a folyamatos gépesítés, a fokozódó követelmények, a további munkamegosztás következtében az egyes műveletek apró részletekre bontása, a munkafázisok finom elkülönülése megkívánta, hogy az ipari munkást a képzés során olyan ismereteket szerezzen, amelyek képessé teszik annak a munkakörnek a teljes áttekintésére, amelynek ő maga is szerves része.

Mindenképpen – az oktatás segítségével – kerülendőnek tartották vezetőink azt a helyzetet, amelyet a francia Dubief volt miniszter kijelentésének terjesztésével mutattak be: *„...Foungéresben 12.000 cipézipari munkás között egy sem akadt olyan, aki egy pár cipőt el tudna készíteni. Mindegyik specialista, aki az egyéző gyártási üzemnek csak egy részét ismeri, de a mesterséget egyik sem tudja.”*²⁷⁴

Ezekben az években merült fel a művészetek és az ipari jellegű termelés kapcsolata, amelyet a korabeli irányadó vezetők több eszmecsere után az alábbi módon fejtettek ki: *„...feltűnő dolog, hogy míg a külföldi akció igen jelentékeny intézeteket kiválóan a közönség ízlése fejlesztésének szolgálatába állított és nagy gondot fordított a műértő közönség nevelésére, addig a hazai iparoktatási intézmények kifejezetten gyakorlati célokat követve, a termelő iparosok képzését*

²⁷³ Az iparoktatás az 1902-1905. években. Szerk.: Sztterényi József. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1906. 35. o.

²⁷⁴ Az iparoktatás az 1909-1911. években. Szerk.: Sztterényi József. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1912. 32. o.

tűzték ki feladatukul.”²⁷⁵ Az így képzett iparosok által készített termék színvonala úgy gondolták – és ez igaz is –, magasabb fokot képez. Az árukínálat javításán keresztül képzelték a piac befolyásolását. A másik megoldás is eredményre vezető volt, amikor is a vásárlók ízlésének emelésével képzelték a piaci termékek javulását elérni. De az is igaz, hogy a kulturált iparos által készített szép, jó és tartós használati cikkek eladhatók voltak, azonban a művelt vevő már nem vette volna meg a silány, gyenge minőségű termékeket. Ilyen megfontolásból a magyarok először az iparoktatás fejlesztését erősítették.

A művészi színvonal mellett a tudomány és a mesterség kapcsolata is vita tárgya és eszmecsere része volt. A tudományos ismeretek beépülését az egyes szakmákba az élet reális feltételei és a tapasztalat ekkor még nem minden esetben támogatta. Egyszerűen voltak az ipari gyakorlatban olyan műveletek, amelyekhez nem volt szükség tudományos oktatásra és voltak olyan eljárások is, amelyek nem nélkülözhetők a tudományos képzést. De minden műveletnél volt helye az intuíciónak! Ezért a képzést úgy gondolták fejleszteni, hogy az ipari gyakorlatban működők nyomon követni tudják mesterségük fejlődését és az esetleges tanulmányi hézagokat pótolni tudják, valamint képesek legyenek az új ismereteket beépíteni korábbi tudásuk bővítésével.

Az 1910/11-es tanévben 583 tanonciskola volt. 99-el több, mint 1908-ban. Ezekben 2843 osztály és 2224 rajzszakcsoport működött. Összesen 113.174 tanuló tanult ezekben az intézményekben. A gyerekekkel 2835 közismereti és 1857 rajz szakos tanító foglalkozott. A rajztanítók közül 1230 volt képesített és 627 tanítónak nem volt ilyen vizsgája.

1912/13 tanévben 640 tanonciskola működött. 57-tel több mint 1910-ben. A rajztanítók száma ezekben az években nem növekedett.

Mielőtt befejezném az iparoktatásban dolgozó tanítók különböző képzési és továbbképzési lehetőségeinek vázlatos ismertetését, feltétlenül meg kell említeni egy, az akkor minden érdekelt körben általános feltűnést keltett tervet, amely ötletet a többi ekkor már formálódó elképzelések alapján (testnevelés, zene, stb.) vetettek fel. Ugyanis a műegyetem újjászervezésével, az új épületek elkészültével kapcsolatosan és a külföldi tapasztalatok alapján is felmerült az az eredeti gondolat, hogy ipari főiskolát is kellene létesíteni az ipartanítók képzése céljából. *„A műegyetem – melylyel kapcsolatba kívánták hozni – legilletékesebb körei hallani sem akartak róla, a mi a műegyetem tudományos iránya mellett csak természetes; az iparoskörök s azok, melyek az iparoktatás irányítására hivatvák, még nagyon korainak*

²⁷⁵ Az iparoktatás az 1909-1911. években... i. m. 5. o.

*tartották, ha egyáltalán lehet indokolni egy külön ipari főiskolát...*²⁷⁶ A korabeli oktatási vezetőink ezt a kérdést is jól látták meg. Akkor a középszintű képzést tartották fontosabbnak, amely kialakítása és működése után majd lehet, ha szükséges felső ipariskolákat alakítani. Ezeket létre is hozták. Azóta sincs ilyen általános ipartanítókat képző felsőoktatási intézményünk. (A politechnika, a gyakorlati foglalkozás, a technika tantárgy általános iskolai tanítása mondható felsőszinten megoldottnak, de az egyes szakmák oktatására készülő tanítóknak, tanároknak ilyen általános képzési formájuk nem volt.) Viszont a tovább szétágazó ipari tevékenység létrehozta valamennyi területen a saját, főbb vonásaiban az angolokéhoz hasonlatos képzőrendszert.²⁷⁷ Az egyes iskolák, iskolatípusok, tanítóképezdék, tanműhelyek, stb. történetének részletes kutatása és elkészítése után természetesen az ipartanítónők és az ipartanítók képzésének részletei még változtathatják, módosíthatják és javíthatják az erről a kérdésről kialakult véleményt, – de azt szerettem volna és talán ez sikerült is – bemutatni, hogy az alapfeladatot kiválóan megoldották, továbbá az európai szintű iskolákat és az ezekben dolgozó tanítók képzését a korszak vezetői kellő színvonalon megszervezték és elvégezték.

Ezzel tulajdonképpen részletes képet kaptunk az iparoktatás és az iparoktatásban működő tanítók, tanítónők képzésének különböző módjairól, de ezeket a megoldásokat szükséges volt statisztikai adatokkal is alátámasztani, amelyek számszerűleg bizonyítják az Eötvös-féle törvény hatását a magyar szakmai képzés kialakulásának idején. A fenti számszerű adatok pedig megmutatják, hogy báró Eötvös József az általa megalkotott törvény végrehajtásával nemcsak az elemi, hanem a szakmai oktatás alapjait is megvetette hazánkban, amelynek sikeres végrehajtása során Európa kiemelkedő iparoktatással rendelkező, fejlett államai közé léptünk és tartoztunk.

²⁷⁶ Magyar Iparoktatási Évkönyv 1898. Szerk.: Szerényi József. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 1899. 11. o.

²⁷⁷ Ma már ez a képzésforma is differenciálódott: A megfelelő ágazatokhoz tartozó felsőoktatási intézményekben képzik a műszaki szakoktatókat, akik a műhelyekben tanítják az egyes szakmák elméleti és gyakorlati ismereteit, és a szakmérnökök is végeznek, végezhetnek nevelőmunkát a megfelelő műhelyekben, de tanítanak, taníthatnak szakmai elméleti tárgyakat is az iskolákban és intézményekben. A faiparban főleg a Budapesti Műszaki Egyetem és a Soproni Egyetem szakjain végzetettek alkalmazzák a döntő többségben.

AZ IPAROKTATÁS TANÍTÁSÁNAK FEJLŐDÉSE

„...ne csak szóval, hanem tettel is tanítsák a rájuk bízott Ifjúságot!”²⁷⁸

Még egy kialakult és jól működő oktatási rendszerben is nehéz dolog a változtatás, a fejlesztés, mert az új bevezetése mindig a megszokottól való eltérést, több igénybevételt jelent, több munkát feltételez. Optimálisnak tartott, de akár ideális helyzetet feltételezve is csak további erőn felüli munka befektetésével lehetett előre menni, haladni.

Egy kezdetleges vagy éppen kialakulatlan rendszerben ez még több problémát vetett fel. Kevés volt az iskola, nem volt elég tanító, kevés a tanterem, nagy a létszám, stb. csupa külső tényező. Még szó sincs arról, hogy nehéz és fáradságos a tanulás vagy nem is akarják a változások eredményeként a tudást.

A kiinduláshoz el kell mennünk gondolatban a tanulás ellenzőinek felfogásaihoz, akik gátolják az előrehaladást. A népiskola hasznossága és jogosultsága ellen több kifogást hoztak fel. Éppen a jól működő és eredményes nem intézményes nevelés kapcsán merültek fel különböző ellenvélemények. Eszerint a szülők lelkiismeretlensége és erkölcsi lanyhasága az elsődleges ok, amely miatt elhanyagolják szülői teendőiket és szülői kötelességüket. Inkább iskolába járatják a gyereket, minthogy sokat foglalkoznának velük, ezzel kivonják az egyedi, a családi nevelésből, pedig az iskolában sablonszerű képzést kapnak és a többiektől még rosszabbat is tanulhatnak. Az iskolakényszer pedig nem más, mint hatalmaskodás és az állami önkény érvényesülése és megnyilvánulása. Locke is éles kifejezésekkel hozta tudomásunkra iskola elleni kifogásait, amely szerint a veszteség nagyobb, mint a nyereség. Kicsi és kétséges tudás az erényért túl nagy ár Locke véleménye szerint. A házi nevelés a legcélszerűbb.

Sokkal korábban, az ókorban Quintilianus a nyilvános iskola mellett foglalt állást, de ő is azt vallotta, hogy egy tanító sok gyerek közt nem lehet olyan eredményes, mint az otthoni nevelő. A közös tanulás emelő hatását, a becsvágy kihasználását viszont kiemelte. A kölcsönös érintkezés nyújtotta emberismeret és a versengés megjelenése sokat lendíthet a tanuló fejlődésén. Comenius szerint viszont kiválasztott, szigorú erkölcsű egyének sokak gyerekének nevelésével megbízhatók. Egyszerű példákat sorolt fel, hogy milyen tevékenységeket nem végeznek már otthon, ennek megfelelően a

²⁷⁸ M. M. (Maskovics Mihály): A' falusi iskola-mesterei hivatalra készítendőek számára az egri anya-megyében alapított intézetnek rövid előadása. Egerben, 1834. Nyomtatott az Érseki Lyceum betűivel. 11. o.

tanítást is arra alkalmasok részére kell fenntartani. Nem részletezem tovább ezeket a neveléstörténeti példákat, de Fichte nézetét még megemlítenem, amely szerint az iskola jellemet formál.²⁷⁹ Szándékosan a neveléstörténet igen különböző időszakaiból vett példáim mutatják, hogy az iskolai nevelésről és ennek ellenérveiről tartó vita nagyon régi eredetű és a mai napig vitatéma.

Néhány pontba azért érdemes összeszedni – Friedrich Dittes nyomán, Gyertyánffy István és Kiss Áron alapján – a múlt század végi, iskola melletti érveket:

1. A házi nevelés lehetőségét kétségbe vonni nem lehet, de nem mindenki teheti, hogy gyermekét így nevelje;
2. A szülők nagy részének felkészültsége nem elegendő a tanításhoz;
3. Kielégítő és általános képzést adhat az iskola; továbbá fontos:
4. Jellemformálás;
5. Ön- és világismeret adása;
6. A rendszer fejleszthető és alakítható;
7. Rendszerezett ismereteket és értéket közöl;
8. Bizonyos csoportos és egyéni bánásmódot is nyújthat;
9. Felkészült tanítók foglalkoznak a gyerekekkel;
10. Szülők által is ellenőrizhető körülményeket lehet alakítani;
11. A szükséges eszközöket, szerszámokat, berendezéseket biztosítja;
12. Segélyt adhat a szubvenciókból.

Az iskolát ellenzők és a kötelező képzés bevezetését igénylők elméleteket gyártottak és gyakorlati szempontokat is felsorakoztattak vélt és valós igazuk mellett és céljaik elérése érdekében. Az iparoktatás esetében azonban nem kell ilyen messziről indulnunk. Elegendő megállapítanunk, hogy a „mester-tanítvány” kapcsolat több száz évig megfelelő volt az egyes szakmák tanulásához. Pontosan annyi szakembert képeztek, amennyi kellett. Nem volt túltermelés és nem volt hiány sem, vagy csak nagyon enyhe ingadozások lehettek. Sok-sok év adatait lehetett összegyűjteni, rendszerezni és feldolgozni, amelyet az arra érdemes kisszámú és igyekvő tanuló több-kevesebb próbálkozás után elsajátított. Ha pedig mesterek lettek egyszer, tudásukat tovább is adták a következő generációnak. A felhalmozott ismeretek is nőttek, a vevők igényei is, a mester elvárásai is, és esetleg néha még a tanuló vágyai is. Rendszeresen cserélni kellett az ismereteket. Aztán nagyon hamar kiderült, hogy különböző felkészültségű mesterek vannak, és egyáltalán nem volt mindegy, hány évet kellett eltölteni valamelyiküknél az európai faipai színvonal

²⁷⁹ Dittes Friedrich: A népiskola módszertana... i. m. 251-257. o.

eléréséhez. Ez a felismerés bizonyos kiemelt helyzetű mestereket hozott létre, akik tudták, hogy mennyivel vannak a társuk előtt az ismeretek megszerzésében, átadásában és az értékek létrehozásában.

Egy másik szempont volt az, hogy a mesternél milyen tartást és bánásmódot kapott a tanuló. Az is számíthatott, volt-e szabadidő és azt hogyan hasznosították. A szorgalmasan összegyűjtött ismereteket először még titkolták, mert aki előbbre volt az ismeret megszerzésében, az előbbre volt ezek alkalmazásában is. Egy további tényező az a kérdés, hogy bizonyos általánosításokat is le lehetett és le is kellett vonni az eddigi munkák és ismeretek alapján. Ezeket közölni kellett a többiekkel. Megindult az információcsere. Először csak figyeltek, azután rövid tapasztalatszerző és tapasztalatátadó utak következtek. Később messzi földre is hajlandók voltak elutazni a tudásért, hogy egy-egy ismert mestertől, új, eredeti módszereket, eljárásokat, „szakmai fogásokat” vegyenek át. A tanulás, az ipari tevékenység, az újítás szellemében megtalálták a megfelelő információhordozót is. Elkezdtek írni és rajzolni a szakkönyveket. A rajz, mint információhordozó azután az iparban egészen különleges jelentőségre tett szert és ma már nélkülözhetetlen, alapvető eszköz. A műhelyekben munka közben, a zajban nem is lehet kommunikálni beszéddel, csak rajzzal és egyéb kódolt megoldásokkal. Fokozta a rajz jelentőségét a formák, stílusok, irányzatok, díszítések, szabványok elterjedése. Később a konstrukció, a szerkezet, a nézetek és metszetek, csomópontok rajzolása nélkülözhetetlenné tették az ismeretét. Megalakultak az első rajziskolák, de még mindig csak kisszámú és igyekvő gyerek részére.

A vezető, nagy nevű iparosok megfordultak külföldön, nyelveket is tudtak, társadalmi rangjuk alapján az alapvető jó modor fontos vonásuk volt. Többen közülük magas méltóságokat is betöltöttek. Az anyagbeszerzéstől a késztermék elhelyezéséig és beállításáig mindent elvégeztek. Az egy feladatot végző betanított munkás még nem létezett.

Döntő változást hozott az iparosítás, amely hazánkban a kiegyezés után vált általánossá. Az óriási kibontakozás okozta rohamos fejlődés lehetősége, sokak számára erős motiváció is volt. A megélhetés, a jobb élet lehetősége, az alkotás öröme, stb. mind-mind különböző energiákat szabadítottak fel ebben a korban is.

Egyszerűen és gyorsan nőttek az igények és ezeket követték a lehetőségek is. Akiknek a tanulás igénye megvolt, azok jól haladhattak előre. Akiket több-kevesebb pozitív ráhatással vagy „elfogadható nyomásgyakorlással” rákényszerítettek a tanulásra, szintén végezhettek iskolákat. Az összes komoly probléma akkor kezdődött, amikor az iskolába járás törvényadta jog lett, és ezzel kötelezővé vált a tanulás, annak is, aki érezte, hogy őt nem vonzották a lehetőségek. Így aztán

voltak és vannak, akik szívesen végezték a munkájukat és a tanulást, sőt örömük is tellett benne és voltak és vannak, akiknek ez csak nyûg, utálatos és még teljesen értelmetlen dolog is.

Az állam politikai feladata lett a helyzet folytonos javítása, hogy okkal-móddal elérje, a polgárok a növekedô népességen belül az iskolavégzettségi mutatók, statisztikai adatok folyamatos emelkedését, javulását és fejlôdését. Az állam igyekezett iskolarendszerén keresztül eredményesen befolyásolni, vagyis generációról generációra növelni a különbözô iskolákat végzettek számát és arányukat. Ha ez az arány nem növekedik, akkor „oktatási mókuserék”-ben mozgunk, ha pedig esetleg csökkenne, akkor a korszak nevelési-oktatási vezetői nem tettek eleget az alapvetô kötelességüknek. Minek a tanulás?

A törvény ekkor már adott volt. Átgondolt, kivitelezhetô, rugalmas, alkotó módon továbbfejleszthetô, európai hírû.

Különösen szerencsés helyzet volt, hogy a polgárok döntô többsége ekkor még és szinte minden vezetônk is, hitt az oktatás fejlesztô erejében. Ez a fejlesztô erô egyébként mindig megnyilvánul, de egyes korszakokban rejtetten hat és mûködik.

A hazafias érzés, a társadalmi haladás és a környezô országokban folyó hasonló tevékenység is hatalmas energiákat állított a cél elérése érdekébe. Rendelkezésre állottak még a korábbi korszakok hazai oktatási próbálkozásainak és kísérleteinek tapasztalatai és a külföldi tanulmányutakon szerzett ismeretek is. Emellé iskolákat kellett építeni, tanítókat képezni, és érdekeltté tenni a gyerekeket a tanulásban. (Az iparban szükséges iskolák létrehozásának folyamatát egy korábbi munkámban igyekeztem bemutatni.) A tanító- és tanítónôképzést ebben a könyvemben remélem sikerült érzékeltetni. Most még szükséges és fontos azt is magyarázni, hogy a törvény szelleme hogyan kötötte össze ezeket az elképzeléseket és folyamatokat. Igen konkrét formát öltött a: Mit érek vele, ha tanulok? – kérdésre adott válasz.

Báró Eötvös József, az államférfi, az író, a tudós, mint nemzeti liberális elkötelezettségû politikus, elvhû és művelt hazafi volt. A felfogásának és a kor szellemének is megfelelő törvény létrehozásakor tisztában volt a helyzettel és ennek megfelelően cselekedett. A kényszerítô lehetőség benne volt és benne van a törvényben, de mindenhol több lehetôségbôl kellett „kötelezôen” választani. Ezt akár saját döntésnek is érezhették a szülôk, illetve a diákok.

Nagyszerû látvány egy iskolában, amikor a tanulók igyekeznek, lelkesednek valami számukra fontos – jó esetben ez megfelel az iskola és a társadalom elvárásainak is – dologért, ügyért, lehetôségért. Így kell elképzelnünk az Eötvös-féle törvény utáni helyzetet is. Nem a népesség néhány százaléka akart tanulni, hanem az addig ismert tanulólétszám többszöröse. A törvény errôl elvekben gondoskodott. A

gyakorlatban pedig az volt a helyzet, hogy a törvény szellemében meghatározott előírások pontosan megfeleltek azok igényeinek, akik számára a törvény készült. Az élet finomságaira, szépségeire, a megélhetés jobbítására kaptak esélyt és lehetőséget. Az életet a tudás, az ismeret tette szebbé. Mindennapjaik lettek egyszerűbbek és hasznosabbak az egészség és életvitel, a munka, a tanulás, az új eljárások, stb. megismerésével és alkalmazásával. Ettől váltak pallérozottá, a nemzet pedig csinosodott és felvilágosodott. Ezért érdemes volt még az írás, olvasás nehéz munkáját is elvégezni. Sőt kifejezetten hátrányt jelentett a tudatlanság. Sokakat szó szerint is, valóban kényszerítettek a tanulásra, ezért érdemes is volt tanulni és iskolába járni. Hasznos ismereteket lehetett szerezni. Egy boldog jövő reményében tanultak és dolgoztak.

Ennek megfelelően a korszak tanítója is ilyen ember volt, ilyenéné képezték. Megjelent a tanítandók között, akik alig voltak fiatalabbak nála. Elkezdett dolgozni és néhány év múlva – mint azt regényekben és filmekben olvashattuk és láthattuk – az egész környezet, az egész falu megváltozott. Szőlőmetszés-módot változtattak, szokásokat adtak fel és helyettesítették ezeket okszerű megoldásokkal, stb. Az új kemencében jobb kenyér sült, a nagylány a szépen hímzett ruhában nagyobb önbizalommal indult a bálba.

Ezen az alapokon tehát teljesen érthető volt a következő vélemény: *„Az első tanítókat mindenekfelett szerényigényű, gazdálkodó, fűrő-faragó, falusi embernek képzelte a közoktatásügyi kormány; a kiknek éppen ebből az okból legalábbis kisebb városokon, a néppel érintkezve, ennek életét megszeretve, kell növekedniök.”*²⁸⁰

De még tovább alkalmazkodott a mindennapok valóságához az Eötvös által elfogadtatott törvény, mert az első tanító- és tanítónőképzőket – mint azt a térkép alapján is megfigyelhetjük – majdnem kivétel nélkül olyan kisebb, igénytelen helyekre jelölték ki, hogy csak a szándékosság lehet erre magyarázat. E nagyszerű vidéki helységek versengtek a lehetőségért, a tanítóképzők létrehozásáért és a térség központjaivá váltak. Ezek az intézetek – feltételezve, de nem megengedve – ha egyebet nem is tettek volna, nagy ügyet szolgáltak, sokszor hálátlan körülmények közepette. Valójában elvégezték az alapozást, az úttörőmunkát. A pótlás, a kiegészítés és a betetőzés további nem kevésbé fontos és helyenként igen látványos tevékenységét előkészítették, a következő generációk további emelkedését biztosították.

Bármikor is kellett intézményes keretek között valami újat tanulni, azt mindig a tanítók és tanárok tanulása vezette be. Ezekben a

280 Farkas Sándor: A tanítók továbbképzéséről. Budapest, 1902. Hungária Könyvnyomda. (Külön lenyomat a Magyar Tanítóképző 1902 évi X. füzetéből. 2. o.)

helyzetekben a tanító és a tanuló felkészültsége közötti különbség alig mutatható ki, és csak jó esetben jelenti a tanító nagyobb hozzáértését valamely új problémához. Az iparban is ez volt a helyzet. Nem volt, aki kellő tapasztalattal és gyakorlattal rendelkezett volna, mert mindenkinek teljesen új ismeret volt a gyár, a gép és a szakmák legtöbbsége is. Barankay Lajos jól vette észre, hogy ekkor – egy-egy kivételnek számító kiválóságot leszámítva – „...a tanár éppen annyi ismerettel rendelkezett, amennyit az általa tanított osztállyal közölnie kellett.”²⁸¹ Mindenesetre nagy tömegben nem is állhattak rendelkezésre ezek a tanítók. Aztán az oktatási rendszer erősödése és fejlődése következtében rövid időn belül kiemelkedtek a jobbak, a felkészültebbek. Erre egy csomó példát láttunk az iparoktatáson belül és a tanítóképzésen belül is.

Az a véleményem, hogy a tanítóképzés és az iparoktatás elválásának időszakában lépett be az egész rendszer és a tanítók döntő többsége a következő szakaszba, amely szerint „...az igazi tanár eszményképét a minél többoldalú vagy minél alaposabb tudás hordozójában keresték.”²⁸² A polihisztor és a szaktudós ellentéte tehát az iparoktatásban is megjelent. A kérdésre adott válasz az iparoktatásban sem dőlt el, mivel a sokoldalúságra is kellett törekedni az iparban is, akkor is, ha tudjuk, hogy az eredeti értelmében ma már nem lehet senki polihisztor. De a szakismeret, a részletek tudása sem vitte el az ezen alapon munkálkodót valami kezdeti kiindulópontból. Ez az irány ugyanolyan bonyolult, mint az előző. Az újabb ismeretek pedig újabb kérdéseket vetettek fel. Az ipar és az iparoktatás is sokat adott azoknak, akik munkálkodtak benne és ezáltal részesültek minden szépségében.

Végül a kialakult rendszert kell még megemlíteni, amelyben a legújabb ismereteket, a szakma élvonalát tanították, mai szóval a csúcstechnológiát, és ezt a pedagógia rendszerezett elvei és elsajátított gyakorlata alapján teszik. A szaktudás, tehát a nevelés szolgáltatába állítandó. A tanítás készségei a lélekformáló művészet részei. A szaktudást és a nevelő tanítás gyakorlatát természetesen kell egybe fűzni és hivatásként alkalmazni a mindennapi munkában.

281 Barankay Lajos: A gyakorlati tanárképzés megszervezése. Budapest, 1928. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (Különlenyomat a "Magyar Paedagógia" 1928 évi 8-10 számából.) 2. o.

282 Uott.

ÖSSZEGZÉS

Az 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai oktatásról hazánk alapvető és meghatározó törvénye volt és ma is az. Tudjuk, hogy báró Eötvös József 1870-ben négy törvényt terjesztett be, amelyből egyet sem vitattak meg. Az egyik a pesti, a másik a kolozsvári egyetem, a harmadik a József műegyetem, a negyedik a középiskolák kérdéseit rendezte volna. A továbbiakban mindezek hiányában kellett megítélni az 1868-as törvényt, amely még így is a kompromisszumok törvénye volt.

Báró Eötvös József egy átfogó törvényjavaslatot terjesztett be, amelynek értékét éppen az a tény emeli, hogy a logikusan ezt követő törvények nem, vagy csak több évtized múlva valósultak meg. Ez a komplex törvény – nem véletlenül volt európai hírű – tartalmazta mindazokat az ismérveket és elemeket, amelyek a korabeli Magyarországon az oktatás minden szintjén alapvetők és előre mutatók voltak. Eötvösék felfogásából következett – bár politikailag eltérő megoldásokat tartottak célravezetőnek – az a tendencia, hogy a népoktatást és ezen belül az összes nevelési területet, intézményeket, stb., így az iparoktatást is a maga teljességében szemlélték, vizsgálták és fejlesztették. A teljes, az egész népoktatás megindításának, kialakításának és fejlesztésének szándéka irányította, vezette a törvényhozókat és a végrehajtásban tevékenykedőket.

Munkámban igyekeztem bemutatni, hogy az iparoktatás is a törvény szerves része volt, amelyhez a megfelelő tanítókat és tanítónőket is kellő számban képezték. Ez a képzési folyamat, e munka sikere tovább növeli az Eötvös-féle törvényről alkotott pozitív véleményeket és az egész törvény sikerességének újabb bizonyítékát jelenti. Kitűnően foglalja össze a tanítóképzés vonatkozásában Kelemen Elemér ezt a problémát, amikor így ír: *„A törvény által előírt képesítést nyújtó tanítóképző intézeteket eleve a népoktatás intézményei közé sorolta. Ez az intézkedés, amelyet később sokan vitattak és a magyar pedagógustársadalom kasztosodásának, a tanítóság szakmai és társadalmi presztizshiányának elsődleges okaként emlegettek, valójában a kor színvonalán – a tanítóképzés hazai előzményeire, eredményeire és a tervszerűen gyűjtött nemzetközi tapasztalatokra alapozottan – és reálisan, azaz a megteremthető anyagi és tudatosan gyarapított szellemi feltételekhez igazodóan oldotta meg a kérdést.”*²⁸³

Az iparoktatás kérdése kapcsán ugyanez volt a helyzet. Ebben az összefüggésben is hozhatunk példákat a presztízs, a külföldi adatok, a nemzetközi tapasztalatok és az anyagi helyzettel, valamint a szellemi

283 Gáspár László – Kelemen Elemér: Neveléstörténet problémátörténeti alapon... i. m. 172. o.

feltételekkel kapcsolatosan. Könyvemben ezekre az összefüggésekre is több helyen rámutattam.

Most vizsgáljuk meg az iparoktatással kapcsolatos gazdasági kérdéseket. Szterényi József egyik tanulmányában kifejtette ide vonatkozó véleményét, amelyből a magyar gazdasági fejlődésnek főként kulturális részleteit ismerhetjük meg. Munkáját a saját bevallása szerint is a számok és tételek bizonyító erejével kívánta megoldani. Szterényi József kifejtette azt a korábban is meghatározó tényt, hogy amikor a világgazdaság kedvező alakulatai emelhetnék, növelhetnék a nemzet felemelkedési esélyeit, akkor a magyarok politikai válságban vannak, ha pedig a sokszor fennálló kedvezőtlen gazdasági helyzet az uralkodó tendencia, akkor azok az erőgyűjtés előnyei nélkül hatottak Magyarországra. Így is jónak értékelte a gazdasági eredményeket. Az állami vagyon gyarapodása – a vizsgált időszakban – 1870 és 1907 között 371,54% emelkedésnek felelt meg.²⁸⁴ Az állam adóságai 1907-ben 5648 millió koronát tettek ki, ami 625,09% teheremelkedést jelentett. Ezzel szembeállítandó az ingatlanvagyon emelkedés, ami 1870-ben 713.223,000 K, 1907-ben 4,309.842,804 K volt.

Ez csak nagy áldozatok árán volt elérhető. Az áldozatok ellenére egészséges és fejlődő irányzatot jelentettek az adatok. Szterényi József ezek után a kulturális és az igazságügy terén lévő kiadásokat részletezte, ami 1870-ben 381.826,000 K, 1907-ben 1,024.511,000 K volt. Ez majdnem 300% növekedést jelentett. A kulturális célokra történő összes kiadás 1870 és 1907 között 755.239,600 koronát tett ki.

1870-ben 4.244,800 K, 1907-ben 59.743,000 K volt, ami 1307,44% emelkedést jelentett.

Az igazságügyi kiadásokat összesen 1,002.829,600 K összeggel lehetett finanszírozni.

1870-ben 5.918,200 K, 1907-ben 44.127,000 K volt, ami 645,62% növekedést mutatott. Ezek a kiadások Ausztriában a kultúra területén 745,15%, illetve az igazságügy területén 139,69% voltak. Ennek megfelelően ennyivel több áldozatot kellett hozni a magyar lakosoknak az osztrákokhoz képest. A főbb közgazdasági jellegű kiadásokban – tért rá a számunkra lényeges részletre Szterényi József –, mint a vízszabályozás, a talajjavítás, az iparfejlesztés, az iparoktatás, kétszer annyi megszorítást kellett elviselni Magyarországon, mint Ausztriában. Ennek köszönhetően és ezen jelentős kiadások ellenére államgazdaságunk „...nemcsak egyensúlyát volt képes megőrizni, hanem ez időszakot még tekintélyes vagyon-szaporulattal tudja zárni...”²⁸⁵ A lakás, a közegészségügy, a népesség és a kultúra többi

²⁸⁴ Szterényi József: Magyarország gazdasági fejlődése az utolsó négy évtizedben. Budapest, A Pesti Lloyd Társulat nyomdája, 1910. 5. o.

²⁸⁵ Uott. 7. o.

területein is folytonos volt az igények növekedése. A múlt hibáinak pótlásáért óriási erőfeszítéseket kellett tenni. A mindennapi oktatás területén a helyzetet a következő adatok szemléltetik: „...az elemi népiskolák száma 1870-ben 14,038 volt, 1907-ben 17,035; a néptanítóké akkor 18,494, most 34,161; iskolába járó tanköteles 1870-ben 1,156.097, 1907-ben 2,546.456 (120,26%), a középiskolai tanárok száma 1870-ben 1980, 1907-ben már 3999 (101,37%).”²⁸⁶ Más területeken, mint például a posta, a távírda és a vasút, is hasonló fejlődést regisztráltak. Vegyük a vasút számadatait: 1870-ben 3474 km volt a vasúti hálózat, 1907-ben 18.944 km, azaz 445,31%-os a fejlődés. Ausztriában ugyanezek az adatok csak 255,40% emelkedést mutatnak, mert ott 6106 km-ről 21.701 km-re nőtt a vasúthálózat.

Az ipari fejlődést két nagyon jellemző adattal szemléltette Sztéryni József: az egyik szerint 1869-től 1900-ig 24,8-re növekedett az iparosság aránya a népességben. A kereső iparosság 69,9%-al, a kereskedő népesség 115%-al nőtt. Ausztriában ez 32,1 illetve 51,6% volt. A másik adat szerint 1867-ben 15 ipari RT, 1907-ben 757 ipari RT működött Magyarországon. A tőkéjük is hasonlóan emelkedett.

1899 és 1909 között 181 új gyár működött. Korábban már 156 állott, amelyeket most bővítettek. Végül Sztéryni József megállapította, hogy ez a fejlődés a jövő gazdasági alakulásának alapjául szolgálhat. A költségvetésből az oktatásra eső részt igyekeztek maximálisan kihasználni, később a gróf Csáky Albin kultuszminiszter által megfogalmazott szellemben tevékenykedtek, azaz a folytonos fejlesztést a pénzügyi lehetőségek határáig végezték.

De ne csak a számokat vizsgáljuk! Nézzük az emberi tényezőt is, mint a megszorítások elviselőjét és a törvények végrehajtóját.

Báró Eötvös József kultuszminiszter működésének és hivatali idejének erre a szakaszára érett meg Magyarországon a helyzet, és vált elismert tényezővé az a korábbi felfogásból származó nézet, amely szerint az oktatás politikumként való kezelését nem a kicsi, hanem a jól időzített lépések jellemezték. Ezt mindenképpen meghaladták. A korábbi időszakokban is lehetett osztályt nyitni és iskolát alapítani egy-egy határozott önkormányzatnak, legalábbis ezt „kiharcolhatták”.

A törvényhozók többsége ebben a nagyon fontos fejlődési szakaszban látta be, hogy nem jótékonykodással, könyöradományokkal lehet és kell a nép nyomorán segíteni, hanem – a nevelés és az iskola szociális jelentőségét belátva – munkára szoktatással, neveléssel, az értelmi, erkölcsi és gyakorlati színvonal emelésével tehetnek legtöbbet honfitársaikért és ezzel együtt a hazáért is. A nemzet és az állam fejlődése most jutott arra a fokra, hogy – több évszázados küzdelem után – a politikai jogok gyakorlatát általánossá

²⁸⁶ Sztéryni József: Magyarország gazdasági fejlődése az utolsó négy évtizedben... i. m. 8. o.

tehették, azaz minden osztályra kiterjeszthették, amely nézet elfogadása maga után hozta a polgárok általános nevelésének, oktatásának megoldását is, mivel a nevelés bizonyos szintje nélkül már senki nem volt képes a jogainak gyakorlására és kötelességeinek teljesítésére. Másként fogalmazva a kiváltságok megszüntetése, a polgárok egyenlőségének kimondása során az állam magára vállalta a fenti elvek és lehetőségek mindenki számára való elérhetőségének biztosítását az oktatás és nevelés által. Ennek a szemléletnek az elterjedése és térnyerése vitte sikerre az 1868. évi XXXVIII. törvénycikket.

Természetesen voltak ennek a törvénynek ellenzői és gátló tényezői is, bár kompromisszumok árán jött létre. Az ellenzők érveit – mint fentebb bemutattam – érdemes volt egy kissé közelebbről is megvizsgálni. A reformkor hôsi feladatvállalásai közepette szóba sem jöhetett az a kérdés, hogy szabad-e másokat akaratokon kívül boldogítani? Egyértelmű volt, hogy a vezetők azzal teszik a legnagyobb szolgálatot, ha minden tőlük telhetőt megtesznek a haza, a nép emelkedése érdekében. A liberális nézetek uralkodóvá válása adta a lehetőséget a jobbagymegváltás, az országgyűlés költségeinek nemesek által való vállalása, a lánchídi hídpénzfizetés kötelezővé tétele és a magyar nyelv hivatalossá emelése vonatkozásában, amelyek mindegyike sértett valamely más érdekeket, mégis bevezették őket. Az oktatás, a tanulás kötelezővé tétele csak az egyik volt ezek sorában. A kötelező iskoláztatásnak ezért csak kisebb kérdésekben voltak ellenzői.

A törvény végrehajtásáról szóló első miniszteri jelentés hét akadályt különböztetett meg, amelyek a következők voltak:

1. A célszerű iskolaépületek nagy hiánya;

Meglepően nagy volt azon községek száma, ahol egyáltalán nem lehetett iskolát találni. A korábban összeírt 11.903 községből 1712-ben nem volt iskola. A fennmaradt 10.187 községben is csak 13.798 iskola működött. Sok volt az olyan kicsi népességű falvak száma, ahol a gyerekek létszáma miatt – éppen a törvény szerint – nem lehetett iskolát állítani. A tantermek száma is kevés volt. Ha az összes iskolát és tantermet felhasználták volna, akkor is csak a tankötelesek 60%-a került volna elhelyezésre. A meglévő tantermeket a jelentés a rozzant, sötét, szűk, alacsony és nedves jelzőkkel írja le.

2. A képesített tanítók és tanítónők hiánya;

1869-ben összesen 17.792 néptanító működött. A 2.284,741 tanköteles tanuló tanításához 28,599 tanító kellett volna. Nagy részük képesítése sem felelt meg a törvény előírásainak.

3. A népnevelésre fordított anyagi erő elégtelensége;
Az itt mutatkozó nagy hiányokat csak nagy áldozatvállalás révén lehetett pótolni. A megfelelő összegek biztosítása más területeken okozott problémákat.

4. A tapasztalt részvétlenség és közönyösség gátló hatásai;
A nagyközönség támogatása társadalmi úton szükséges volt a végrehajtás sikeréhez. A nemzetet elő kellett készíteni a nagy feladatra. A népnevelési egyesületek létrehozásával igyekeztek felmérni, mennyit lehet a társadalmi öntevékenységre bízni.

5. A vallásfelekezeti féltékenységből származó negatívumok;
A korábbi egyházi iskolák működtetése elégtelen volt egy általános népnevelés megindításához. A létrehozott állami iskolák az egyháziak mellett fejtették ki hatásukat a nemzeti kultúra terjesztése érdekében.

6. A végrehajtó adminisztráció lanyhasága;
A szülők, a községi és megyei hatóságok dolgozói új helyzetbe, új iskolarendszerbe kerültek, amelyben a munka és a felelősség is a többszörösére növekedett. A rövid fellángolás már kevésnek bizonyult. A visszacsatolás, a kimutatások és kérvények késései gátolták a további tervező- és szervezőmunkát. A szülők nem járatták gyerekeiket iskolába, sőt még a vagyonosabbak sem vették meg a tankönyveket és a felszereléseket.

7. A tanfelügyelők számának nem megfelelő volta.
Mindebből következően megnöttek a tanfelügyelők feladatai is, akik már nemcsak az iskolai munkát, a tanítást ellenőrizték, hanem a továbbfejlődés elősegítőivé is váltak.²⁸⁷

Szinte hihetetlen, hogy ilyen körülmények közepette, a gátló tényezők sokasága, az emberi ellenkezések dacára népoktatási alaptörvényünk sikeres és teljes végrehajtása megvalósulhatott. Elgondolkodtató, hogy mi volt a siker oka?

Két alapvetően fontos okot ki kell emelnem:

- Az egyik ok az volt, hogy a törvény megfogalmazása magában rejt, tartalmazza a végrehajtás módozatait is, amely egy szint után öngerjesztővé vált és visszahatott az egész rendszerre.

²⁸⁷ Péterfy Sándor: A magyar elemi iskolai népoktatás. Budapest, 1896, Lampel Róbert (Wodianer és Fiai). II. füzet. 11-21. o.

- A másik ok az volt, hogy ebben a rendszerben az emberek a végrehajtás munkájában egymás tevékenységére építhettek, az elődök munkáját elismerhették a sajátjukat hozzátehették, annak biztos tudatában, hogy az újabb feladat elvégzése alapja lesz a következő sikernek. (Csáky-féle elv).

A végrehajtás sem volt vitamentes. Először az igényeket kellett felkelteni. A szülői közönyösséget letörni. A munka az első években sok volt és alig látszott meg a rendszeren. A családban, amikor az első gyermek kijárta az iskolát és egyértelmű volt a tanult és a tanulatlan gyerek közötti különbség, akkor indult meg igazából a fejlődés. A változás és változtatás képessége csak a felvilágosult családoknál volt gyors, ez a többi családoknál egy vagy több generáció alatt ment végbe. A többi gyerekeknek – a korábbi tapasztalatok összegzéseként – nemcsak iskolába kellett járnia, hanem az sem volt mindegy, hogy melyik iskolatípusba menjen. Ezt a választási lehetőséget is ez a törvény adta, kínálta.

Itt ki kell térni néhány korabeli elemzésre és véleményre, amelyek mutatják a törvény alkotó módon történő megvalósításának útját, az elemi iskolával kapcsolatosan:

- Lázár Gyuláné Kasztner Janka gyakorlati oldalról mondott véleményt erről az iskolatípusról, amely alapján megtudjuk, hogy a fiú felső népiskolákhoz kapcsoltak különböző szaktanfolyamokat. Az 1872-es tanterv többször módosult (gazdasági tanfolyam, ipari tanműhely). A képzést négy évre emelték és fafaragó intézettel is bővítették, mégsem voltak népszerűek ezek az iskolák. Szigorú véleményét statisztikailag is bizonyította: 1909-ben „...az országnak jelenleg csak 12 felső népiskolája van.”²⁸⁸ Ez négy fiú és nyolc lányiskola volt, amelyek közül négy állami, kettő községi és hat katolikus felekezeti volt.
- Csengery Antal észrevette, hogy a felső népiskola az elemire épült, azt folytatta a 7., a 8. és a 9. osztályban, amelyek létjogosultságát nem ismerték fel a kisebb községekben.
- Kiss Áron szerint: „A felső népiskolát a népoktatási törvény szelleme, azt (a polgárit) pedig a középiskolai oktatás természete szerint kellett volna megítélni s nem úgy, a hogy történt, mind a kettőt egy mérték alá állítani.”²⁸⁹

²⁸⁸ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i.m. 35. o.

²⁸⁹ Dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító és tanítónő-képzés... i. m. 4. o.

Itt és most ismét ki kell térni a polgári iskolákról kialakult és kialakított véleményekre és statisztikákra is.

- Lázár Gyuláné Kasztner Janka erről az iskolatípusról is alkotott gyakorlatias véleményt, amely szerint „*A polgári iskolák szerencsésebb és népszerűbb szervezésüknél fogva nagyarányú fejlődést mutatnak.*”²⁹⁰ 1869-ben jelent meg az első tantervük. 1879-ben módosították, amely szerint egy helyett kettő modern idegen nyelvet kellett tanulni, valamint bevezették a nemzetgazdaságtant is. Az 1879-ben kiadott új tanterv alapján megjelent az iparoktatás is. Ezekből a helyi viszonyok figyelembevételével alakította ki Wlassics Gyula – működésének idején – a felső kereskedelmi iskolákat. Kritika is elhangzott, amely szerint a lányok tanterve változatlan maradt. A lányok részére 1875-ben a döntő változást csak a felsőbb leányiskolák megindítása hozta meg, de ehhez már női ipar-tanfolyamok nem tartoztak.
- Kiss Áron véleménye szerint: „...*a polgári iskola kevesebb tanfolyam, gyakorlati irányú középiskola, mely a kisebb szakiskolákra készít elő.*”²⁹¹ A középiskolákról még nem volt törvény, ezért került ez a népiskolai törvény keretébe. A két heterogén iskola egymás fejlődését gátolta.

Itt szükséges néhány korabeli véleményt felidézni, mielőtt a tanítóképzők és a tanítónőképzők vonatkozásában tovább vizsgálánánk közoktatásunk alaptörvényét.

- Zirzen Janka egyszerűen és csendesesen korszakalkotónak nevezte az 1868: XXXVIII. tc.-t.²⁹²
- Egy későbbi munkájában már részletesebb véleményt mondott, amelynek lényege, hogy a műveltség fokozása és a politikai jogok gyakorlatának szabadsága egyaránt a törvény szelleméből következik. Ez a népoktatási törvény – szerinte is – állapotot is mutatott és útmutatást is adott. A statisztika szerint a gyerekek kb. 50%-a nem járt iskolába. Az útmutatás pedig a törvény megvalósítandó és végrehajtandó előírásai voltak.²⁹³

²⁹⁰ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 36. o.

²⁹¹ Dr. Kiss Áron és Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító és tanítónő-képzés... i. m. 4. o.

²⁹² Zirzen Janka: A budapesti magyar kir. állami tanítóképezde... i. m. 4. o.

²⁹³ Zirzen Janka (összeáll.): A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet... i. m. 3. o.

- Katona Lajosné Thuránszky Irén egyszerûen fogalmazta meg munkájában a lényegét: *„Az 1868-iki népoktatási törvény, mely kimondja az általános, a kötelező iskoláztatást, egyenlő fokú népoktatási intézeteket jelöl ki fiúk és leányok számára.”*²⁹⁴

A fenti megfogalmazások és szándékosan ütköztetett vélemények pontosan mutatják, hogy milyen jellegû és mélységû viták voltak a végrehajtás során. Munkámban igyekeztem bemutatni, hogy milyen sűrûn változó körülmények között végezték a munkájukat például a tanítónõképzõkben. Egy kis részlet újbóli felidézésével, amely idõszakot Lázár Gyuláné Kasztner Janka a kísérletek korának nevezte, szeretném a törvény végrehajtásának egy töredékét bemutatni. A távoli cél érdekében ez történt: A bizalom alapján mindent ekkor próbáltak ki. 1877-ben indult be a háziipari munka-mesternõk képzése is, amelyrõl az alábbi megfogalmazást olvashatjuk: *„Ez az intézkedés évek tizedei után bizonyára hozzájárult Magyarország háziipari kézimunkáinak mai csodás szépségû fejlettségéhez.”*²⁹⁵ Ma már látjuk, hogy az akkori iparoktatás milyen fejlettségre emelkedett a törvény szellemében a gyakorlati végrehajtás során.

Az 1868. évi népoktatási törvényt sokszor bírálták és bírálják a felsõ népiskola és a polgári iskola vonatkozásában, mint azt fentebb is bemutattam. Mindkét iskolatípust ez a törvény hozta létre. A viták során készültek kimutatások és felmérések arról, hogy egy vizsgált idõszakban hány iskola volt, milyen arányban tevékenykedtek, stb. Ezek a szinkrón vizsgálati adatok mind nagyszerûek. Pontosan feltárták és feltárják az egyes iskolatípusok részleteit, számukat, arányukat, stb., de nem igazán fejezik ki a törvény idõbeli teljesülésének módjait, vagyis a vizsgált idõszakban egy kimerevített képet mutatnak be, amelyet többféleképpen is értelmezhetünk. Az egyik szerint a felsõ népiskola nem szerencsés intézmény, mert sok község nem ilyet hozott létre, amit bizonyít, hogy milyen kicsi volt az arányuk a polgári iskolákhoz képest. A másik szerint a községek erejükön felül állítottak fel polgári iskolákat. A harmadik szerint a polgári iskolák a hiányzó középiskolák rossz pótlásai voltak.

Vizsgáljuk meg azonban ezt a kérdést diakrón módon is, ami a törvény idõbeli végrehajtásának kérdését jobban követi.²⁹⁶ Induljunk ki a törvény elõírásaiból, mert a törvény magában rejt, tartalmazza a végrehajtás módjait is. Az 5. fejezetben két instrukciót kaptak a

²⁹⁴ Katona Lajosné Thuránszky Irén: A budapesti II. kerületi állami elemi tanítónõ- és nevelõnõképzõ intézet... i. m. 3. o.

²⁹⁵ Lázár Gyuláné (szül.) Kasztner Janka: Emlékeim... i. m. 121. o.

²⁹⁶ Kéri Katalin: Mi a neveléstörténet? A diszciplína múltja, jelene és jövője. Mozaikok a nevelés történetébõl. II. JPTE – Tanárképzõ Intézet, Pécs, 1997. 53-66. o.

törvény végrehajtói. Az egyik szerint amilyen iskolát állítanak a községben, azt a legtökéletesebben tegyék meg, azaz hajtsák végre. A másik alapján lehetett csak néhány évfolyamot is indítani, azaz részleges iskolát alapítani. A döntést a községi önkormányzatban hozták meg.

Képzeljük el a döntéshozókat, akiket nemrég még gyôzködni kellett a tanfelügyelônek, és a vármegye illetékeseinek, hogy éljenek jogaikkal, használják fel az állami segínyt az iskola alapításához, stb. A szinkronmérések mutatják, hogy többségben a polgári iskolák állítása mellett tették le a voksukat. Voltak, akik azért döntöttek egy részleges polgári iskola felállítására mellett, mert várták mit cselekednek a többiek, majd néhány év múlva kiderül, hogy mit kell a továbbiakban csinálni. Lehetek kisebb falvak, ahol egybôl a felsô népiskola létrehozása mellett döntöttek, mert ezt írta a törvény és különben is olcsóbb volt. Ahol azonban a vezetés megvitatta ezt a kérdést, ott igen sok érvet sorakoztathattak fel a polgári iskola indítása mellett. A felsô népiskolával való összehasonlításban ezek a fôbb érvek a következôk voltak, lehettek:

- A polgári iskola vállalása elismerést vált ki és megkapják hozzá a kellô segínyt is;
- Ugyanannyi év alatt magasabb iskolát végezhetnek a gyerekeik;
- A tehetségeseknek jobb kiemelkedési lehetôségeik lesznek;
- Ha csak részben végzi el valamelyik gyerek, bármelyik iskolában mehet tovább;
- A polgári iskola költségvetése magasabb, de megéri;
- A magasabb iskolával jobb állásokat lehet betölteni;
- A polgári iskola további lehetôségei nagyobbak tûnnek, stb.

Ez a néhány érv sokat tett és hatott a korabeli döntéshozók választásánál. A többség a fentiek alapján a polgári iskola mellett tette le a garast.

A számszerû többség ilyen körülmények között jött létre a polgári iskolák javára. A további neveléstörténeti és ezen belül fôleg iskolatörténeti kutatások fogják végleg megoldani és bizonyítani, hogy melyik iskolából mi fejlôdött a további évtizedek alatt, mint például néhány polgári iskolából kereskedelmi iskola alakult.

Késôbb a polgári iskolát végzetek betöltötték azokat a munkahelyeket, amelyek szükségesek voltak a község, a vármegye egyre több munkájának elvégzéséhez. Az itt végzetek adták a posta, a vasút, a tisztviselôk nagy többségét is. Innen a további végrehajtás már öngerjesztô megoldás volt.

Az is benne volt a törvény szelleme szerint a megoldások között, hogy négy elemi, négy polgári és négy szakiskolát választanak az

iparban tevékenykedők, de ez túlságosan hirtelen megnyújtotta volna a képzés idejét, ezért nem fejlődött ki. Bár ilyen iskolázott iparosok már ekkor is voltak. Ebben az időszakban még a négy (néha csak három) elemi után következtek az inasévek, tehát óriási volt a különbség. Ez volt az általános tanulási szokás az iparosok körében. De a törvény adta jog és lehetőség megvolt a magasabb iskolákhoz is!

A IX fejezetből és 148 §-ból álló törvényünk kitűnő konstrukció, amely természetesen ennek ellenére mégis tartalmaz félreérthető megfogalmazásokat is. Ezt egy nagyon egyszerű részletkérdés bemutatásával szeretném szemléltetni. A férfiak részére felállítandó tanítóképzőknél találhatjuk azt az előírást, amely szerint minden tanuló által szabadon használt könyvtárat kell biztosítani minden intézetben. A tanítónőképzőknél ilyen előírást nem találhatunk, mert nincs is, de azért egyetlen tanítónőképzőt sem állítottak fel könyvtár nélkül. Nem képezett okot a vitára, fel sem merült, hogy miként értelmezzék az előírást. Ez a legszebb tanulság a törvény végrehajtása során, amikor az emberi munkát értékeljük, mert valamennyiüket az a tudat hajtotta, hogy „...*egy nemzet boldogságának nagy alkotmányát, az okszerű népnevelést megalapítani közreműködnek.*”²⁹⁷

²⁹⁷ Szőnyi Pál: A Pesten felállítandó protestáns Praeparandia terve. Budán, nyomtatott a m. kir. Egyetemi Nyomdában. 1846. 31. o.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

1035 körül	Szent Gellért alkalmazott egy Walter, majd egy Henrik nevű iskolamestert a bakonybéli iskolában
XI-XV. század	Hazánkban kolostori, plébániai és káptalani iskolák sokasága alakult
1560	A nagyszombati zsinaton Oláh Miklós elrendelte, hogy minden plébános tartson iskola-mestert
1599	Kiadták a <i>Ratio Studiorum</i> jezsuita iskolai szabályzat végleges változatát, mely 1773-ig volt érvényben
1627	Pázmány Péter hívására bevonultak Pozsonyba „Mária leányai”
1770-1777	„Mária leányai” Budán tanítottak
1771	Bécsben négy évfolyamos normáliskola nyílt
1773	Feloszlatták a jezsuita rendet
1774	Ignaz Felbiger kiadta egész Ausztriára vonatkozó tanügyi rendtartását
1774	Pozsonyban megindult az első magyarországi normáliskola
1775	Temesvárott normáliskola működött
1776	Felbiger megjelentette módszertani könyvét
1777	Mária Terézia kiadta az <i>I. Ratio Educationis</i> -t
1777	Normáliskola kezdte meg működését Budán a Várban, Nagyváradon és Kassán
1777-1787	„Mária leányai” Vácott tevékenykedtek
1778	Pécsett, Besztercebányán és Győrben normáliskolában képezték a tanítókat
1778	A <i>Projectum Budense</i> irányította a népoktatást
1779	Szarvason – Európában elsőként – Tessedik Sámuel „Gazdasági és Szorgalmatossági Iskolá”-t alapított és nyitott, amely (kis megszakítással) 25 éven át működött
1779	Nagykárolyban megnyílt a normáliskola
1792	Tessedik Sámuel intézetének három részlegében (gazdasági iskola, műtani iskola, néptanító-képző) 991 tanuló volt
1796	Sárospatakon megszervezték az osztálytanító öregdiákok felügyeletét
1797	A sárospataki kollégiumban kidolgozták az első pedagógiai programot és módszertani ajánlást
1783	Ungvárott normáliskola működött
1787. október 15.	Pesten „Mária leányai” a domonkosok kolostorába költöztek, ahol megnyitották a külső iskolát
1789	Párizsban egy ipartanító-képezde működött, amelyben 1500 tanulót tanítottak
1792	A domonkosok Pesten megnyitották a munkaiskolát
1806	Megjelent a <i>II. Ratio Educationis</i>

1818	Szepesben Pyrker J. László német-szlovák nyelvű tanítóképzőt alapított
1823	Debrecenben megszervezték a pedagógiai tanári állást
1828	Egerben megnyílt az első magyar tannyelvű önálló tanítóképző
1831	Pécsett báró Szepessy Ignác alapított érseki képezdét
1832-1862	Ungvárott működött egy praeparandia, amelyből tanítóképző fejlődött
1839	A reformátusok tanítóképzőt hoztak létre Nagyenyeden, Debrecenben és Nagykőrösön
1840	A Helytartótanács Pesten, Miskolcon, Szegeden, Érsekújváron és Nagykanizsán létesített tanítóképző-intézeteket
1842	Esztergomban Kopácsy József megnyitotta a tanítóképzőt. A képzés 10 hónapos volt
1845	Minden tanítóképzőben két éves lett a képzés
1845-1847	Az ágostai evangélikusok az alábbi helyszíneken állítottak képezdéket: Nyíregyháza, Nagyrőce, Felsőlövő, Brassó, Nagyszeben, Beszterce, Medgyes és Segesvár
1848. május 10.	Rendeletben javaslatokat kértek a tanítóképzés megújítása érdekében
1848. július 20-24.	Az első közös és egyetemes tanítói tanácskozás
1848	Eötvös első, de nem tárgyalt törvénye, XIX-XX. tc.
1850	Entwurf: Gróf Leo Thun rendszerének magyarországi alkalmazása
1856/57	Pesten elsőként (később az Angolkisasszonyok zárdájában) működött egy katolikus tanítónőképző
1856/57 – 1860/61	Budán működött egy királyi mintatanoda, ahol tanítókat képeztek
1867	XII-XVI. tc.: kiegyezés a közös ügyekről
1868. december 5.	A király szentesítette
1868. december 6.	A főrendek elfogadták
1868. december 7.	Megjelent az országos törvénytárban a népiskolai közoktatás tárgyában hozott XXXVIII. tc.-t.
1869. december 10.	Megalakult a 21.849. sz. rendelet szerint az összes magyar elemi iskolai tanítóképző igazgatótanácsa
1869. december 15.	Budán megnyílt az első állami tanítónőképző intézet, amely az alsó bástyán, a bérelt Novák-féle házban működött
1869	Budán a Krisztinavárosban (a Vérmező sarkán), a Szeidl-féle házban Schwickert János mb. igazgató vezetésével megnyílt az első állami tanítóképezde. Ezt követte a csurgói, a losonci, és a sárospataki képző megnyitása
1869. december 20.	Megkezdődött a tanítás a budai női tanítóképzőben
1869	Megjelent a polgári iskolák első tanterve

1870	Báró Eötvös József négy törvényt terjesztett be. (A pesti, a kolozsvári egyetem, a József műegyetem és a középiskolák rendezése tárgyában). Egyet sem vitattak meg
1870	Kolozsvárott megnyílt a tanítónőképző intézet
1870. július 15.	Kormányrendelet volt a képesítés alapja és indította el a felső nép- és a polgári iskolai tanító- és tanítónőképzést Magyarországon
1870	A 2790. sz. rendelettel a tanítóképezdékhez kapcsolt gyakorló iskolák állítását megerősítették
1870/71	Megnyitották a bajai, a dévai, a lévai, a modori, a máramaros-szigeti, a székelykeresztúri, a zilahi és a znió-váraljai képzőket
1871	Pozsonyban és Szabadkán megkezdődött a tanítás a tanítónőképzőben
1871/72	Beindult a csongrádi képezde, mely később Kiskunfélegyházán működött. Ezt követte az iglói tanítóképző megnyitása
1872	Pauler Tivadar kultuszminiszter II. jelentése az országgyűlésnek
1872	Budapest, VI. ker. képezde megnyitása
1872	A beszercebányai katolikus képezde megszűnt
1873. január 15.	Trefort Ágoston 945. sz. rendeletével létrehozta a felső nép- és a polgári iskolai tanítónő- és a felső nép- és polgári iskolai tanítóképzőt
1873. január 16.	Gönczy Pál megnyitotta a budai képzőben a Zirzen Janka vezette polgári iskolai tanítónőképzőt. Ezzel egyidejűleg nyílt meg a Várban, a Műegyetem régi épületében Gyertyánffy István vezetésével az elemi képezdével közös polgári iskolai tanítóképző is
1873 Bécs.	Részvétel a világtárlaton. A Zirzen-intézet Érdem-érmet kapott. A kiállított gyűjteményt az Országos Tansermúzeumnak ajándékozták
1873/74	A budai női tanítóképezde új épületbe költözött, a vizivárosi Ötpacsirta utcába (Csalogány u.)
1873. szeptember	Megkezdődött a Budapest I. ker. Györi út. 13-ban a polgári iskolai tanítók hároméves képzése
1873/74	Megjelent a polgári iskolai tanítóképezdek első tanterve, amely egészen az 1877/78-as tanévig volt érvényben
1873/74	Megkezdődött a rendszeres testnevelés a tanítóképzőkben
1873/74	Megalakult az aradi tanítóképezde
1874/75	A budai női képezde kibérelte a szomszédos Laumann-féle házat is
1874/75	Egerben róm. kat. tanítóképezdét nyitottak
1875. június 11.	A 13.436. sz. rendelettel nevezte ki Trefort Ágoston a győri intézet élére Lázár Gyuláné Kasztner Jankát

1875. június 15.	A 13.911 sz. rendelet nyomán egy új elemi iskolai tanítónőképző intézet nyílt az Andrássy úton (Sugár út), Zirzen Janka vezetésével
1875. szeptember 6.	A 21.775. sz. rendelet szerint megalakították a győri képezde igazgatótanácsát
1875. október 20. 1875	Gyôrben tanítónőképző nyílt A felső-magyarországi házi-iparterjesztő egyesület által fenntartott pozsonyi ipartanítónő-képezde növendékei látogatást tettek a budai képezdében
1875	Életbe léptették az osztálytanárság intézményét
1875	Minden képző külön-külön igazgatói tanácsot alakíthatott
1875	A 22.046. sz. rendelet megszüntette a francia és az angol nyelv tanítását a budai képzőben
1875	Megindították a felsőbb leányiskolákat, amelyekhez női ipar-tanfolyamok nem tartoztak
1875/76	A budai képezde Zirzen Janka vezetésével Pestre költözött
1876. január 4.	Rendeletével Trefort Ágoston előírta a tanítóképzők és az ipariskolák részére a munkatanítónők képzését
1876. június 5. 1876 nyara	Trefort Ágoston meglátogatta a győri képezdét Zirzen Janka és Stetina Ilona külföldi ipariskolákat látogatott
1876/77	A polgári iskolai tanítónőképezdében Zirzen Janka ipartanítónői tanfolyamot szervezett
1876/77	A nyári szünetet augusztus és szeptember helyett július és augusztus hónapban adták ki a betegségek miatt és azóta is ez van érvényben
1876/77	A pápai ev. ref. és a szarvasi ág. evang. képzőkben megkezdődött a munka
1877	Budán és Gyôrben az elemi tanítónőképzőben háziiparból is vizsgát tettek a növendékek
1877	Megjelent a 22.678. számú új tanterv, amely 1879-ig volt érvényben; ebben szerepelt először a háziipar
1877	A 10.998. sz. rendelet alapján tantervi revideálásokra került sor
1877. november 27. 1877/78	I. Ferenc József király meglátogatta a Zirzen-intézetet Három éven át a polgári iskolai képzőkben az ekkor megjelent második tanterv szerint tanítottak
1877/78	Megindultak azok az osztályok, amelyekben ipartanítónő és elemi iskolai tanítónői oklevelet lehetett szerezni
1877/78	A budai tanítóképezde bérelte a Spolarich-féle házat és az Ostrom utcában a Bécsi kapu mellett a Dunay-féle ház egy részét is
1877/78	Két magánképezde alakult meg: a Fábri-féle Rimaszombaton és a Kéméndyné-féle Szegeden

1878	Székesfehérvárott országos kiállítást szerveztek a növendékek iskolai dolgozataiból és a kézimunkákból
1878	A 1798. sz. rendelet előírta a rajztanítónők képzését
1879. jún. 19. vagy 29.	A 16.014. sz. rendelet a polgári iskolai képző felvételi vizsgáját szabályozta
1879. szeptember 1.	A 15.369. sz. rendelet négyéves képzést írt elő az elemi iskolai képzőintézetekben
1879. szeptember 10.	Megnyílt és beindították az ipartanműhelyt a budai tanítóképzőben
1879. szeptember 12.	A 25.409. sz. rendelet tartalmazta a gyakorlóiskolai tantervet, a polgári iskolában a gyerekeket a műhelyben is tanították
1879	A Zirzen-intézet 10. évfordulóján jelent meg a „Nőnevelés” c. havi folyóirat
1879. október 17.	A 27.426. sz. rendelet intézkedett a tanműhely felszereléséről, a berendezések megszerzéséről
1879	Az új polgári iskolai tantervben megjelent az iparoktatás
1879/80	Megvalósult a szaktanítás elve a képzőkben
1879/80	Kiadták Hoffmann Jolánnak az ipartanítónői és a felső nép- és polgári iskolai tanítónői oklevelet
1879/80	Megkezdte működését a csáktornyai tanítóképző intézet
1880	Megalakult és beindult a budai tanítóképzőben az ipari szakcsoport
1880	A 25. 619. sz. rendelet szerint pontos képet kellett szerezni arról, hogy az egyes vidékeken mely iparággal foglalkoznának legszívesebben az emberek
1880	A 15.583. sz. rendelet szerint a polgári képző három évfolyamosra bővült
1880	A 24.371. sz. rendelet előírta, hogy a képzőkben az egyes osztályok létszáma 20, legfeljebb 25 fő lehet
1880/81	Az alkalmazott asztalossegédek között találjuk Gutkopp Györgyöt, aki az Újpesti áll. m. kir. Faipari Szakiskola későbbi igazgatója lesz
1880/81 – 1893/94	Megszűnéséig állt fenn az ipari szakcsoport
1881. augusztus 30.	Egy rendelet a német nyelvet kötelezővé tette mindkét szakcsoportban
1881 nyara	Budapesten országos nőiparkiállítás volt
1881	A 665. sz. rendelet szerint a polgári iskolai képzés négy éves lett
1881	15.369. sz. rendelet szerint négy évfolyamos lett a képzés a tanító- és tanítónőképzőkben
1881	Végeztek az első háziipari kézimunkamesternők
1881	Az új tanterv szerint a 11.971. sz. rendelet alapján a faipari képzés fontos szerepet kapott
1881	Temesvárott változtattak a tanítóképezde szervezetén
1881	Selmecbányán ág. evang. képezde indult meg

1882. január 1.	Az 1. sz. rendelet szerint a tanítónő-képezdei oktatást gyakorlatiasabbá kellett tenni
1882. február 6.	A 3999. sz. rendelet szerint adták ki a polgári iskolai képezdek harmadik tantervét
1882	A 37.538/81. sz. rendelet szerint a rajz tantárgy fejlesztésével erősítették meg a házi iparmesternői képesítő vizsgát
1882	A férfiak felső nép- és polgári iskolai képzése is három évfolyamossá vált
1882/83	A Zirzen-intézet szomszédos telkén épült meg az új gyakorlóiskola
1882/83	Gutkopf György 1894/95-ig a Budai Pedagógium tanára volt
1882. november 18.	Erzsébet napi ünnepet tartottak a királynő tiszteletére
1883. március 19.	A 6892. sz. rendelet módosította az ipar- és a polgári iskolai tanítói képesítő vizsgát
1883	Ausztriában egy központi mintatanoda működött az ipartanítók számára
1884	Átadták a tanítónőképző intézet új épületét Gyôrben
1884	A 6786. sz. rendelet az új tantervet megerősítette
1884. november 21.	Almásy Mária a korábbi katolikus képzőből megalapította azt az intézetet, amelyben kézimunka oktatással is foglalkoztak és amely felső nép- és polgári iskolai tanítónőképzővé alakult 1894-ben
1884	A Németvölgynek nevezett budai területen, a Gyôri úton elkészült a képezde új épülete
1885	A 24.948. sz. rendelet szerint kilenc éven át a Zirzen-intézet végezte a nevelőnő-képzést
1885	Megnyílt a budapesti országos kiállítás, amelyen háziipari termékekkel és női kézimunkákkal vettek részt a növendékek
1886	A 27.519. sz. rendelet szerint a nép- és polgári iskolai képezdébe a felvétel alapja az elemi iskolai tanítói oklevél
1886. szeptember 6.	A 34.574. sz. rendelettel a kolozsvári intézet igazgatójának nevezte ki Trefort Ágoston Kasztnert
1886	A tanítóképző intézetet a Gyôri úton (Kis János altábornagy u.) meglátogatta a király, Trefort Ágoston és Gönczy Pál is
1886. szeptember 13.	A 34.968. sz. rendelet szerint iparrajztanítói képesítést lehetett szerezni
1887	A 15.828. sz. rendelet szerint a hölgyek tornászathoz is tehettek képesítő vizsgát
1887	A 28.903. sz. rendelet szerint képezték a tanítóképző-intézetekben tanító tanárokat. (4 éves képzés + 1 év).

1888/89	Gróf Csáky Albin a csáktornyai és a znió-váraljai tanítóképzőkben mintagazdaságot alakíttatott ki
1889	A 31.752. sz. rendelet szerint fejlesztették a méhészeti oktatást
1889. március 15.	A 45.386/1888. sz. rendeletben Trefort Ágoston az ipari szakcsoport tanulmányi idejét négy évre emelte fel
1889	Karánsebes állított gör. keleti román tanítóképzőt
1890	A nemzetek nagydíját nyerték el a magyar diákok a párizsi világiállításon
1890	A selyemhernyó-tenyésztés gyakorlati oktatását kezdték meg az aradi, a csáktornyai, a dévai, a kiskunfélegyházai és a bajai képezdékben
1890/91	A pápai református képző megszűnt
1891	A 29.761. sz. rendelet írta elő a képezdek számára az énekben, zenében és a kántori teendők ellátásában a szükséges gyakorlat megszerzését
1891	49.761. sz. az Országos Tűzoltó Szövetség tanfolyamainak megszervezését kérték a képzőkben
1892	Megkezdték az építkezést, és 1894-ben adták át a kolozsvári tanítónőképző intézet új épületét
1892	A 29.973. (91) sz. rendelet a rajzoktatásban a szükséges rajzminták elkészítését írta elő
1892	A 12.152. sz. rendelet alapján adták ki a munkamesternői okleveleket
1892	A 49.561. sz. rendelet a gyakorlóiskolák megindítását kérte
1892/93	A zilahi képzőt Temesvárra helyezték
1892/93	Megalakult Budapesten a Ranolder-intézet (róm. kat.)
1893	A 25.358. sz. rendelet szerint gróf Csáky Albin a VI. és a II. ker képzőket egyesítette. A nőnevelést a II. ker képzőbe helyezte át
1893. május 28.	A 13.071. sz. rendelet módosította általában a tanítói képesítő vizsgát, és létrehozta az „Országos Felső Nép- és Polgári iskolai Tanító (Tanítónő) Vizsgálóbizottságot
1893	XXVI. tc. tanítói fizetésrendezés
1893/94	Megszűnt a soproni róm. kat. képző
1893/94	Megindult a pozsonyi tanítónőképző (róm. kat.), amelyben kisdédóvást is tanítottak
1894	Beindult a szakfelügyelet a képezdekben
1894	Az Országos Közoktatási Tanács elkészítette a képzőintézetek részletes tantervét
1894	Megkezdődött az ismétlő-népiskolához kapcsolt gazdasági oktatás
1894/95	Veszprémben adták át a róm. kat. tanítóképezdet
1894/95	Nyilvánossá vált az Országos Nőképző-egyesület budapesti tanítónő-képezdéje

1895/96	Életbe lépett a polgári iskolai képezdekben a negyedik tanterv
1895	Wlassics Gyula a férfiak képzésében a szakcsoportokat átalakította, az ipari szakcsoportot megszüntette
1895	A tanítónõképzõk tanterveit átdolgozták, az 51.503. sz. rendelet szerint kézirat gyanánt készült az új tanterv
1895	Az ipartanítás a polgári iskola kapcsolatában megszûnt
1895	Újpesten a történelmi Magyarország elsõ Faipari Szakiskolája, mint községi iskola kezdte meg mûködését
1895/96	A csurgói és a kolozsvári képzõ-intézetekben megkezdõdött a gazdasági szakoktatás
1896	A 60.764. sz. rendelet értelmében a 1896/97-es tanévtõl megkezdõdött a tanulás a gazdasági ismétlõ-iskolákban
1896	A millenniumi kiállításhoz kapcsoltn rendezték meg az „Ipartestületi Kongresszus”-t, az „1000 év iparoktatása Magyarországon” témában foglalták össze az eredményeket és határozták meg a további feladatokat
1896. augusztus 17.	Wlassics Gyula a budapesti VI. ker. állami polgári iskolai tanítónõképzõ intézet és a vele kapcsolatos felsõbb leányiskola élére Lázár Gyuláné Kasztner Jankát nevezte ki igazgatónak
1896/97	Pápára helyeztek egy tanítóképzõt
1897	Az iparoktatás a brüsszeli viláckiállításon a legmagasabb díjat nyerte el
1898. november 25.	Az 5139. sz. rendelet szerint a VI. ker. képzõbõl „Erzsébet nõiskola” alakult három intézettel. (Polgári Iskolai Tanítóképzõ Fõiskola, Apponyi-kollégium, Gyakorló iskola).
1899. október 27.	A 4367. sz. rendelet szerint a tanítóképzõ-intézetekben tanító tanárok részére két éves tanfolyam indult
1901. május 22.	A 496. sz. rendelet szerint megjelent tanterv fokozatos életbeléptetéssel emelte a tanítóképzõk színvonalát
1902	Átadták a Városligetben az Erzsébet nõiskola új épületét
1902	A 66.569. sz. rendelet szerint új tanterv lépett életbe a gazdasági ismétlõ-iskolák részére
1906	Gróf Apponyi Albert szervezte a tanítóképzõ-intézetekben tanító tanárok képzését (4 év + 2 év)
1907	XXVI. tc. a tanítók javadalmazásáról
1908	A 28.191. sz. rendelet szerint emelkedett az Erzsébet nõiskola akadémiai rangra
1908	A 40.483. sz. rendelet alapján jelent meg a polgári iskolák új tanterve
1908	XLVI. tc. tanítói illetmények
1918. november 9.	A népkormány minisztertanácsa tárgyalta, hogy a Pedagógium és az Erzsébet nõiskola váljon „Tanárképzõ Intézeti Fõiskolá”-vá

1918. december 6.	Imre Sándor vezetése alatt a Pedagógium elérte a főiskolai szintet
1920/21	Az Angolkisasszonyok tanítóképző-intézete fokozatos fejlesztés eredményeként „Polgári Iskolai Tanárképző”, majd „Katolikus Tanárképző Főiskola” szintre emelkedett
1923	Öt évfolyamú tanterv jelent meg
1925	A polgári iskolákat egységesen négy évesre alakították
1928	Gróf Klebelsberg Kunó összevonta a Pedagógiumot és az Erzsébet nőiskolát, ebbe a folyamatba bevonta a „Katolikus Tanárképző Főiskolát” is. Ezen szervezés eredményeként jött létre a Szegedre helyezett „Polgári Tanárképző Főiskola” és a későbbi budai „Tanítóképző Főiskola” elődje.

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK

A korszakkal kapcsolatos átfogó művek

1. Albrecht kir. herceg – József kir. herceg – Dr. József kir. herceg: Magyarország Vereckétől napjainkig I-V. Franklin Társulat, Budapest. é. n.
2. Berend T. Iván – Ránki György: Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX-XX. századi történetéből. Magvető, Budapest, 1974.
3. Berend T. Iván – Ránki György: Európa gazdasága a 19. században. 1780-1914. Gondolat, Budapest, 1987.
4. Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
5. Berend T. Iván: Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. Az európai periféria az ipari forradalom korában. Közgazd. és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979.
6. Bölöni József: Magyarország kormányai 1848-1975 Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
7. Carr, E. H.: Mi a történelem? Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
8. Diószegi István: Hazánk és Európa – Tanulmányok Magvető, Budapest, 1970.
9. Domanovszky Sándor: Magyar művelődéstörténet 1-5. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, é. n.
10. Egyetemes történet négy kötetben. Szerk.: Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, é. n.
11. Felkai László: Pedagógiai dolgozatok a dualizmus korából. Budapest, 1983.
12. Fridell, Egon: Az újkori kultúra története I-VI. Holnap Kiadó, Budapest, 1989-94.
13. Gazda István: Forradalom után – kiegészítés előtt Gondolat, Budapest, 1988.
14. Gergely András – Szász Zoltán: Kiegészítés után. Magyar história. Gondolat, Budapest, 1978.
15. Glatz Ferenc (szerk.): Magyarok krónikája Officina Nova, h. n., é. n.
16. Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867-1987. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
17. Gönczöl Enikő: A középkori Európa. Szent Gellért Egyházi Kiadó. 1993.
18. Gratz Gusztáv: A dualizmus kora: Magyarország története. 1867-1918. 1-2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
19. Hajnal István: Technika, művelődés. Tanulmányok. (Vál.: Glatz Ferenc) História. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993.
20. Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1975.
21. Hangay Zoltán: 19 történelmi arckép a 19. századi magyar történelemből. Trezor Kiadó, Budapest, 1991.
22. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet I-V. Királyi Magy. Egyetemi Ny., Budapest, 1935-36.
23. Horánszky Lajos: Tisza István és kora I-II. Tellér Kiadói Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. h. n. és é. n.
24. Dr. Hoóz István: Demográfia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
25. Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története. 1896-1914. Gondolat, Budapest, 1961.
26. Katus László: A középkor története. Egyetemi tankönyv. Pannonica – Rubicon, Budapest, 2000.
27. Kéri Katalin: Mi a neveléstörténet? JPTE – Tanárképző Intézet. Pécs, 1997.

28. Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
29. Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon Akadémiai Kiadó, Budapest. 1996.
30. Kornis Gyula – Gratz Gusztáv – Hegedűs Lóránt – Schimanek Emil – Csűrös Zoltán (szerk.): A mai világ képe I-IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n.
31. Kövér György: Iparosodás agrárországokban. Magyarország gazdaságtörténete. 1848-1914. Magyar história. Gondolat, Budapest, 1982.
32. Magyar kódex. A magyar művelődéstörténet évszázadai. 1-3. köt. Kossuth Kiadó, Budapest, 2000.
33. Magyarország története tíz kötetben 6/1-2. 1848-1890. (Főszerk.: Kovács Endre) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
34. Magyarország története tíz kötetben 7/1-2. 1890-1918. (Főszerk.: Hanák Péter) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
35. Magyarok a természettudomány és a technika történetében II. (Főszerk.: Nagy Ferenc) Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest, 1989.
36. Magyary Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.
37. Mann Miklós: Kultúrpolitikusok a dualizmus korában OPKM, Budapest, 1993.
38. Mándi Nagy Endre: Európai államok kultúrája és közgazdasága. I-II. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest, 1941.
39. Mezey László Miklós – Pobori Ágnes: 20 történelmi arckép a 20. század magyar történelméből. Trezor Kiadó, Budapest, 1991.
40. Pannon Enciklopédia. Magyar Ipar- és technikatörténet. (Főszerk.: Dr. Fehér Katalin) Kertek. 2000.
41. P. Szathmáry Károly: Az emberi művelődés története I-III. Tetty Nándor és Társa, Budapest., 1881-82.
42. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
43. Russell, Bertrand: Egy évszázad élettörténete. 1814-1914. I-II. Világkönyvtár. Révai Kiadás, h. n. és é. n.
44. Somogyi Éva (szerk.): Polgárosodás Közép-Európában. Társadalom és művelődéstört. tanulmányok. 8. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1991.
45. Szász József (főszerk.): Politikai Magyarország. 1-4. köt. Anonymus Történelmi Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1912.
46. Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története I-X. Atheneum irod. és nyomd. RT, Budapest, 1894-98.
47. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Budapest, 1983.
48. Trefort Ágoston: B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.” MTA, Budapest, 1883.
49. Ujhelyi László: Közutaink a világháborútól napjainkig. In: Technikai fejlődésünk története. 1867-1927. Kiadja a Magyar Mérnök- és Építészegylet. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest, 1929.
50. Wolf, Eric R. : Európa és a történelem nélküli népek Akadémiai Kiadó, Osiris – Századvég, Budapest, 1995.
51. White, Hayden: A történelem terhe. Horror metaphysicae sorozat. Osiris – Gondolat Kiadó, Budapest, 1997.

52. Závodszy Géza (szerk.): Fejezetek a magyar művelődés történetéből ELTE TFK, Budapest, 1992.
53. Zelovich Kornél: A tudományos technika magyar úttörői. In: Technikai fejlődésünk története. 1867-1927. Kiadja a Magyar Mérnök- és Építészegylet. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest, 1929.

A korszak oktatásügyével kapcsolatos általános művek

54. A házi ipari munkatanítóképezde tanterve. Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, Budapest, 1889.
55. A kegyesrendi gyakorlati tanárképzés alapvonalai. Buschmann F. Könyvnyomdája, Budapest. é. n. (1905).
56. Antall József: Modell és valóság Atheneum nyomda RT, Budapest, 1994.
57. Az 1777-iki Ratio Educationis. Pedagógiai könyvtár I. (szerk.: Kornis Gyula, Ford.: Friml Aladár.) A kath. középiskolai tanáregyesület, Budapest, 1913.
58. Ballér Endre: Tantervelméletek Magyarországon a XIX-XX. században. A tantervelmélet forrásai. 17. Orsz. Közokt. Int., Budapest, 1996.
59. Bahnert József – Erdélyi Lajos – stb.: Vélemények az elemi iskolai tanító-képzőintézeti tanárképzésről. Kézirat gyanánt, Budapest, 1914.
60. Barcsai József: A bajai m. kir. állami Tanítóképző-Intézet története. Az intézet félévszázados emlékűnépére Amler Antal igazgató adatgyűjtésének felhasználásával, Baja, 1928.
61. Barcsai Károly: A magyar tanítóképzés újjászervezése. Nyomatott Gross Gusztáv könyvnyomdájában, Győr, 1921.
62. Bánhegyi István: A nyíregyházi evang. tiszakerületi néptanító képezde ismertetése. Debrecen, 1867.
63. Bárány Ignác: Tanítók könyve. Kalauz a nevelés és tanítás vezetésére. Laufer Vilmos tulajdona, Budapest, 1896.
64. Bánóczy József: Az Országos Izr. Tanítóképző-Intézet története. 1857-1897. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Budapest, 1897.
65. Benkóczy Emil: Pyrker (László) első magyar tanítóképzője. Az egri érseki r. k. tanítóképző centenáriuma. Adatok a magyar tanítóképzés történetéhez. Az egri érseki líceumi könyvnyomda nyomása, Eger, 1928.
66. Békefi Remig dr.: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig Budapest, 1910.
67. Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig, rövid visszapillantással az 1830-as és 1860-as évekre. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882.
68. Bényei Miklós: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon. Debrecen, 1994.
69. Bizó Gyula: Az általános iskolai nevelőképzés. Nevelésügyünk húsz éve. 1945-1960. Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből. (Szerk.: Simon Gyula) Budapest, 1965.
70. Borbély Sámuel: A székelykereszturi állami tanítóképző-intézet 25 éves története s az 1894-95. iskolai év állapota. Betegh Pál Könyvnyomdája, Székely-udvarhely, 1896.
71. Burke, James: A nap, amely megváltoztatta a világot. Alexandra Kiadó, h. n. és é. n.
72. Csighy Sándor: A szabadságharc előtti kor pedagógiai törekvései. Budapest, 1936.

73. Csorba Csaba (szerk.): Trefort Ágoston önéletírása (ford.: Barsi János) Kazinczy Társ., Sátoraljaújhely, 1991.
74. Csókás Vidor: A tanítók védőszentje. Csókás László nagykárolyi könyvkereskedő bizománya, Nagybánya, 1904.
75. Dezső Gyula: Centenárium visszaemlékezések (A kecskeméti ref. jodakadémiai dékán üdvözlőbeszéde a nagykőrösi ref. tanítóképző intézet százéves évfordulóján Nagykőrösön, 1939. szeptember 17-én.) Kecskemét, 1939.
76. Dezső Lajos: Huszonöt év a sárospataki állami tanítóképezde életéből. (Különlenyomat a „Sárospataki Lapokból”.) Nyomatta Steinfeld Jenő, az ev. ref. főiskola betűivel, Sárospatak, 1895.
77. Déri Miklósné: Műszaki képzés. A felsőoktatás fejlesztését szolgáló kutatások. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest, 1993.
78. Dittes, Fridrich: A népiskola módszertana. (szerk.: Gyertyánffy István és Kiss Áron) Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1876.
79. Döbrössy Alajos: A pécsi püspöki tanítóképző-intézet történelmének rövid vázlata. Nyomatott a püspöki lyc. nyomdájában, Pécs, 1896.
80. Ecsedy Aladár: A vasárnapi iskola. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest, 1941.
81. B. Eötvös József beszédei II. 1867. április – 1870. május. Ráth Mór, Budapest, 1886.
82. Erdődi János: Nevelés-történelem tanítóképző-intézeti tanulók, tanítójelöltek és tanítók számára. Laufer Vilmos-féle Könyvkiadóhivatal, Budapest, 1900.
83. Értesítvény az 1858. év aug. 9. – szeptember 18. napjaiban az elemi tanítók részére Pécsen a kath. tanítóképezdében tartott gyakorlati tanmódelőadásokról. Nyomatott a lyc. nyomdában, Pécs, 1858.
84. Frankl Vilmos: A hazai és a külföldi iskolázás a XVI. században h. n., é. n.
85. Fehér Erzsébet: Magyar nyelvű tankönyvek 1777-1848. OPKM, Budapest, é. n.
86. Felkai László: Magyarország oktatásügye a millennium körüli években OPKM, Budapest, 1994.
87. Felkai László és Mann Miklós (vál. és szerk.): Eötvös és Trefort. OPKM, Budapest, 1988.
88. Fináczy Ernő: A magyar közoktatás története Mária Terézia korában I-II. Budapest, 1899, 1902.
89. Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.
90. Fodor Ferenc: Az „Institutum Geometricum”. Budapest, 1954.
91. Gönczi Ferenc: A gazdasági ismétlő iskola. In: Népművelők könyvtára 18. füz. (szerk.: Peres Sándor) V. évf. 2. füz. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), Budapest, 1903.
92. Gyertyánffy István: A budapesti állami elemi és polgári iskolai tanítóképezde multja és jelene. (1873/74 – 1880/81.) Adalékul az elemi és polgári iskolai tanítók képzésének történetéhez Magyarországon. Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, Budapest, 1882.
93. Gyertyánffy István: A Paedagógium. Adatok multjának ismertetéséhez, valamint a benne foglalt intézetek, különösen a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés kérdésének tisztázásához. Franklin Társulat, Budapest, 1913.
94. Hegedűs János: A kassai tanítóképző története. 1777-1904. Werfer Károly Akad. Könyvk.- és nyomdája, Kassa, 1904.

95. Horváth Márton (főszerk.): A magyar nevelés története I-II. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. és Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest, 1993.
96. Horváth Márton: Neveléstörténet-írásunk hagyományai és közoktatási rendszerünk átalakulása. In: Neveléstörténet és neveléstörténet-írás. (szerk.: Balogh László) Országos konferencia, Veszprém, 1995. szeptember 29-30. OPKM, Budapest.
97. Huszti József: Polgári iskolai tanítóképzőintézeti tanárképzés. (Különlenyomat a Magyar Felsőoktatás című műből) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.
98. Jalsoviczky Károly államtitkárnak a nagykőrösi ref. tanítóképző-intézet százéves jubileumi és a székesfehérvári ciszterci rend gimnáziumának felavatásán tartott beszéde. (Különlenyomat a „Néptanítók Lapja” 1939. október 1. számából). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
99. Jáki László: A magyar neveléstudomány forrásai OPKM, Budapest, 1993.
100. Kaminszky Géza: Emlék-album az ungvári kir. gör. kath. éneklész-tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893-94-ik tanévben. Jäger Bertalan Könyvnyomdája és könyvkötészete, Ungvár, 1894.
101. Katona Lajosné Thuránszky Irén: A budapesti II. kerületi állami elemi tanítónő- és nevelőnőképző intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen állapota. 1869/70 – 1895-96. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1896.
102. Kazinczy Ferenc: Hivatalba vezető beszéd... Ellinger János József Könyv-nyomtatónál, Kassa, 1789.
103. Kehr, Karl: Tanító az iskolában. (Átdolgozta: Gyertyánffy István) Lampel Róbert könyvkiadása, Budapest, 1887.
104. Kelemen Elemér: Ezeréves a magyar iskola. Lapok a neveléstörténetből. Pedagógusok kiskönyvtára. Ped. Szaksz. Orsz. Irod., h. n. és é. n.
105. Kemény Ferenc (szerk.): Magyar Pedagógiai Lexikon Révai Irodalmi Intézet kiadása, Budapest, 1933.
106. Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
107. Kéki Béla: Az írás története. A kezdetektől a nyomdabetűig. Vince Kiadó Kft., Budapest, 2000.
108. Dr. Kiss Áron: A nevelés és oktatástörténet kézikönyve különös tekintettel Magyarországra. Rosenberg Testvérek, Budapest, 1875.
109. Dr. Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Franklin Társulat, Budapest, 1881.
110. Dr. Kiss Áron – Sebestyén Stetina Ilona: A polgári iskolai tanító- és tanítónőképzés. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai.), Budapest, 1896.
111. Dr. Kiss Árpád: Mai magyar nevelés. Debreceni Könyvek Kiadása, 1943.
112. Kiss Kálmán, Hegyemi: A Nagy-Kőrösi és Dunamelléki ev. reform. Tanítóképzőintézet monographiája. Nyomatott Bazsó Lajos Könyvnyomdájában, Nagykőrös, 1896.
113. Dr. Klamarik János: A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással I. rész. Eggenberger, Budapest, 1893.
114. Koltai István: A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története. Közlemények a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből. 31. szám. Szeged, 1939.
115. Dr. Komlósi Sándor (szerk.): Neveléstörténeti olvasókönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

116. Korhétz Czelesztin: Jegyzetek a Kolozsvárott tartott tanítói továbbképző tanfolyam előadásairól. Budapest – Szeged, 1903.
117. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei I-II. Budapest, 1927.
118. Kornis Gyula: Magyarország közoktatás ügye a világháború óta. Budapest, 1927.
119. Kovács János: A polgári iskolai tanárképzés szervezete. Az Orsz. Polgáriszkolai Egyesület 1913 évi közgyűlésén. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest, 1913.
120. Kovács Gyuláné: Kultúra és politika Kornis Gyula közoktatás politikai tevékenységében. Győr, 1989.
121. Kőte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában. 1849-1918. Budapest, 1975.
122. Kőrösi Henrik – Szabó László (szerk.): Az elemi népoktatás enciklopédiája I-III. Franklin Társulat, Budapest, 1911, 1912, 1915.
123. Lázár Károly (szerk.): A tanítói továbbképzés könyvei. I-III. Sárospatak, 1943.
124. Lázár Gyuláné Kasztner Janka: Emlékeim. Hornyánszky Viktor cs. és k. udv. könyvnyomdája, Budapest, 1911.
125. Lechnitzky Gyula: Alkotó munkára nevelés. Atheneum Irodalmi és Nyomdai R. T., Budapest, 1912.
126. Liszky Lajos: Törvény javaslat a középiskolai iparoktatásról. h. n. és é. n.
127. Loczka Alajos: A művelődés útja Amerikában. Az iskolarendszer vizsgálata. Budapest, 1937.
128. Majer István: A magyar képezdek reformja. Beimel József nyomdájából, Esztergom 1848.
129. Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
130. Mann Miklós (szerk.): Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.
131. Mann Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. OPKM., Budapest, 1997.
132. M. M. (Maskovics Mihály): A falusi iskola-mesteri hivatalra készítendőek számára az egri anya-megyében alapított intézet rövid előadása. Nyomtatott az Érseki Lyceum betűivel, Eger, 1834.
133. Mátrai Gyula: A csurgói magy. kir. áll. tanító-képző-intézet története és jelen állapota. 1869-70 – 1894-95. Csurgó, 1895.
134. Mészáros István: Középszintű iskolánk kronológiája és topográfiája 1996-1948. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
135. Dr. Mészáros István: Magyar iskolatípusok. A magyar neveléstörténet forrásai. VI. OPKM., Budapest, 1995.
136. Mészáros István: A magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája 1996-1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
137. Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
138. Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881.
139. Molnár Viktor: gr. Csáky Albin: Élet és jellemrajzi vázlat. Lampel, Budapest, 1894.
140. M. Richter Sarolta: Az Angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria intézetének története 1770-1937. Kiadja: Az Angolkisasszonyok B. M. V. intézete, Budapest, é. n.
141. Nagy Sándor (főszerk.): Pedagógiai lexikon I-IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

142. Naményi Ernő: Matlekovits Sándor. Két emberöltő munkája eredményei. Cobden-Könyvtár. 13. sz. A Magyar Cobden-Szövetség kiadása, Budapest, 1922.
143. Orel Géza: Műhelyi nevelés Párizs iskoláiban. Kézimunka tanító- és tanítónőképzés. Budapest, 1914.
144. Németh András: A magyar tanítóképzés története. Zsámbék, 1990.
145. Németh András: A reformpedagógia múltja és jelene. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
146. Németh András: Nevelés, gyermek, iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
147. Németh András – Ehrenhard Skiera: Reformpedagógia és az iskola reformja. Nemzeti Tankönyvkiadó RT., Budapest, 1999.
148. Németh Imre: A Szent Domonkosrendű apácák vezetése alatt álló 50 éves kőszegi róm. kath. elemi iskolai tanítónőképző története. 1874-1924. Rónai Frigyes Könyvnyomdája, Kőszeg, 1924.
149. Osváth Ferenc – dr. Juhász Béla: A nagykovácsi református tanítóképző-intézet története két részben. I. rész. Az intézet alapításától a világháborúig. (1839-1914). Nagykovács, 1939.
150. Pallós Albert: Maros-Tordavármegye és Marosvásárhely sz. kir. város népoktatási intézeteinek története. Marosvásárhely, 1896.
151. Papp József: A soproni evang. tanítóképző-intézet története. 1858-1908. Az intézet 50 éves jubileumára. Nyomatott Röttig Gusztáv és Fia cégnél, Sopron, 1908.
152. Pauer János: Az egyházi rend Erdeme magyarország történetében Árpádok időszakától korunkig. Pályamunka. özv. Számmer Pálné betűivel, Székesfehérvár, 1855.
153. Párdányi Miklós: A keresztény közéletiség liberális koncepciója Eötvös József értelmezésében. In: Fejezetek a magyar művelődés történetéből. ELTE TFK., h. n., 1992.
154. Pedagógiai olvasókönyv (szerk.) Balogh László. OPKM, Budapest, 1993.
155. Dr. Peregriny Elek: A budai m. kir. áll. tanítóképezdék négy évi történetének vázlata. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1874.
156. Péterfy Sándor: A magyar elemi iskolai népoktatás. I-II. füzet. Lampel Róbert (Wodiáner és Fiai), Budapest, 1896.
157. Dr. Pétergál Henrik: Az Angolkisasszonyok róm. kat. polgári iskolai Tanárképző Főiskolájának ötvenéves múltja. (1894-1944.) (különlenyomat), Budapest, 1944.
158. Pinkert Zsigmond: A biológiai iskolakert berendezése a kiskunfélegyházi magyar királyi állami tanítóképző-intézetben. Vesszősi József Könyvnyomdája, Kiskunfélegyháza, 1913.
159. Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
160. Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása (Ford.: Mészáros István). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
161. Ravasz János (szerk.): A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960.
162. Scossa Dezső: Tanulmányutam. Porosz-, Szász- és Bajorországban, Svájcban és Würtembergben. 1897-1901. In: Népművelők könyvtára 17. füz. (szerk.: Peres Sándor.) V. évf. 1. füz. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai.), Budapest, 1903.
163. Sebestyén Gyula: Elemi iskolai tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése. Lampel Róbert (Wodiáner F. és Fiai), Budapest, 1896.
164. Somló Salamon: Népoktatás és tanítóképzés Magyarországon. Nyom. Ifj. Winter Salamon betűivel, Nagyszombat, 1907.

165. Somogyi József: Magyarország oktatás ügye a második világháborúig. h. n., 1942.
166. Schranz-Büchler: A kézügyességi oktatás. Sopron, 1893.
167. Schwartz Gyula (összeáll.): Magyarország tanítóképezdéinek statisztikája különös tekintettel r. kath. tanítóképezdeinkre. Stolp O. K. Bizománya, Pest, 1867.
168. Simon Gyula: A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
169. Szabó János: A hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításokról, nevezetesen hogy kellene azokat a' szorgalom (indusztrialis) iskolákkal egybe-kötni. Különös tekintettel a protestáns iskolákra. Trattner Tamás' betűivel, Pest, 1817.
170. Szabó József: Az aradi áll. Tanítóképző-Intézet rövid története 1902-1903. tanév végéig. Aradi Nyomda Részvénytársaság Könyvnyomdája, Arad, 1903.
171. Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Hollóssy János könyvnyomtató, Budapest, 1934.
172. Szalay Imre: Visszaemlékezés Trefort Ágostonra. Franklin Társulat, Budapest, 1909.
173. Szekeres János: Vázlat egy nevelés filozófiához avagy a nevelésfilozófiák vázlata. Kézirat. é. n.
174. Szeman János: A Szepeshelyi Róm. Kath. Tanítóképző- Intézet Története új otthonának felavatása alkalmából. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest, 1912.
175. Szőnyi Pál: A Pesten felállítandó protestans Praeparandia terve. Nyomatott a m. kir. Egyeteni Nyomdában, Buda, 1846.
176. Tóth Gábor: A magyarországi tanítóképző-intézeti tanárképzés története (1887-1949). Budapest, 1997.
177. Dr. Tóth Pápay Mihály: Gyermekeknevelésre vezető útmutatás. Kassa, 1797.
178. Trefort Ágoston: Beszédek és levelek. Kiadja Méhner Vilmos, Budapest, 1888.
179. Varjassy Árpád: Közoktatásügyünk realizmusa különös tekintettel a szakoktatás helyes szervezésére és a Budapesti Közép-ipartanoda helytelen szervezetére. Nyomatott Magyar Testvérek-nél, Temesvár, 1883.
180. Verédy Károly (szerk.): Paedagogiai encyclopedia különös tekintettel a népoktatás állapotára. Az Atheneum R. Társulat kiadása, Budapest, 1886.
181. Dr. Vincze Frigyes: A középfokú kereskedelmi szakoktatás hazánkban és külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig. A „Studium” kiadása, Budapest, 1935.
182. Dr. Vincze Frigyes: Közösség-szolgálat a neveléstörténet tükrében. (A Magyar Kereskedelem- és Szövetkezetiügyi Minisztérium Szakkönyvtára. Pedagógiai sorozat 1. sz.) Budapest, 1947.
183. Wályi K. András: A norma és a levélíró, A Nemzeti Oskolák Mi-volta... Fűskúti Landerer Mihály betűivel, Kassa, 1789.
184. Wollmann Elma: A pozsonyi m. kir. állami tanítónőképző-intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen állapota. 1871-1896. Wigand F. K. Könyvnyomdája, Pozsony, 1896.
185. Zelovich Kornél: A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története. „Pátria” Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1922.
186. Zirzen Janka: A bp.-i m. kir. áll. tanítónőképződe öt évi fennállásának története. M. kir. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1874.
187. Zirzen Janka: A budapesti VI. ker. állami Tanítónőképző-intézet és a vele kapcsolatos gyakorló-iskola (leánynevelő-intézet) múltja és jelene. (1869-1885.) Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1885.

A korszak iparoktatásával kapcsolatos művek

188. A Magyar Korona Országainak Gyáripára az 1898. évben. IX-X. füz. Faipar I-II. köt. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter (Hegedűs Sándor). Budapest, 1901.
189. Antal Ákos: A Kassai Ipariskola története. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1996.
190. Az iparoktatás Magyarországon és külföldön Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter (Hieronymi Károly) Atheneum, Budapest, 1904.
191. Dr. Áfra Nagy János: A magyar iparostanoncoktatás története. Ipari szakkönyvtár 33-35. VKM megbízásából. Az Ipari Tanfolyamok Országos Vezetősége. Budapest, é. n.
192. Dr. juv. Altenrath, Berlin: Das Lehrlingswesen im Handwerk. In: Das Lehrlingswesen und die Berufserziehung des gewerblichen Nachwuchses Berlin, Carl Lehmanns Verlag, 1912. (Vorbericht und Verhandlungen der 5. Konferenz der Zentralstelle für Volkswohlfahrt am 19. und 20. Juni 1911 in Elberfeld.) Schriften der Zentralstelle für Volkswohlfahrt heft. 7.
193. Dr. Árvay József: A magyar ipar. Halász Pál könyvkiadó vállalata, Budapest, 1941.
194. Dr. Coelsch, Hans: Deutsche Lehrlingspolitik im Handwerk. I. Guttentag, Verlagsbuchhandlung, GMBH., Berlin, 1910.
195. Csák E. Viktor: A háziipari termelés egyes külföldi államokban és Magyarországon. Hellas Irodalmi és Nyomdai R. T., h. n. és é. n.(Budapest, 1928.)
196. Dános Árpád: Az iparszabadság a magyar ipari közigazgatási jogban. A Magyar Jogászegylet kiadása, Budapest, 1933.
197. Dr. Dobsa László: A kézművesipari szervezetek fejlődésének története különös tekintettel a hazai viszonyokra In: A magyar ipar almanachja. Budapest, 1932.
198. Gaul Károly: A faipar köréből. Iparosok olvasótára II. évf. 1896. 8-9. sz. (Szerk: Mártonffy Márton és Szerényi József) Lampel Róbert, Budapest, 1896.
199. Gaul Károly: Hazánk házi faipara. „Pátria” irodalmi és nyomdai RT., Budapest, 1902.
200. Gáspár László – Zsadányi Oszkár: Újjáépítő magyarok. Az országépítés két esztendeje. Kossuth irod. és könyvkiadó váll., Budapest, é. n.
201. Gelléri Mór: A magyar ipar úttörői 1887. Dobrowsky-Franke Kiadó, Budapest.
202. Gerster Miklós: A kézművesség jövő alakulása a kis ipar jövője. Pályamű. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamarák Szakirodalmi Alapja, h. n. és é. n. (Szeged, 1901.).
203. Györiványi Sándor: A magyarországi iparitanulóképzés vázlatos története. Budapest, 1953.
204. Györiványi Sándor: A kereskedelmi oktatás Magyarországon a dualizmus korában. Veszprém, 1990.
205. Hegedűs Károly: A Budapesti állami Felső Ipariskola alapításának és működésének rövid története. Pátria, Budapest, 1896.
206. Horváth Ignác: Az iparos oktatás Bajorhonban tekintettel honi viszonyainkra. Lampert Róbert, Budapest, 1874.
207. Horváth Mihály: Az ipar és a kereskedelem története Magyarországon a középkorban. Pest, 1846.
208. Ipolyi Arnold: A magyar iparélet történeti fejlődése Atheneum, Budapest, 1877.
209. Klein Jakab: Az osztrák iparoktatás párhuzamban a magyarral. Tanulmányúti jelentés. A temesvári kereskedelmi és iparkamara kiadása, 1892.
210. Kmethy Béla: Magyar ötvösök helyzete a XVI. században. Budapest, 1912.

211. Dr. Ladányi Miksa (fel. szerk.): A magyar ipar almanachja A „Magyar Ipar Almanachja” kiadóhivatala, Budapest, 1930.
212. Léderer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon. Magyar Történelmi Társulat. Közokt.-ügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1952.
213. Medgyes Béla: Középfokú műszaki képzés Nyugat-Európában. A pedagógia időszerű kérdései külföldön. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.
214. Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon. 1790-1848. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948.
215. Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés. 1790-1848. Magyar Történelmi Társulat. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1951.
216. Schack Béla – Vincze Frigyes: A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon. Franklin, Budapest, 1930.
217. Simon, Oskar: Das gewerbliche Fortbildungs- und Fachschulwesen in Deutschland. Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1903.
218. Steinacker Ödön: Észrevételek a külföldi és Magyarországon létesítendő iparos oktatásról. Kiadja az Iparegyesület Igazgatósága. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársulat, Pest, 1871.
219. Struck, F. Theodor, PhD: Methods and teaching problems in industrial education. New-York, John Wiley and Sons, Inc., Chapman – Hall Limited, London, 1929.
220. Szádeczky Lajos: A cézhek története Magyarországon. MTA, Budapest, 1889.
221. Szádeczky Lajos dr: Iparfejlődés és a cézhek története Magyarországon I. II. Okirattárral. Budapest, 1913.
222. Szávay Gyula: A magyar kézművesipar problémája. A kereskedelmi és iparkamara kiadása, Budapest, 1925.
223. Szendy Károly: Adalékok a tanoncoktatás fejlődéséhez a székesfővárosban. I-II. Budapest, 1935.
224. Sztérényi József: Az iparoktatás Magyarországon. Budapest, 1887.
225. Sztérényi József: Iparfejlesztés. Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1902.
226. Sztérényi József: Az ipar és kereskedelmi oktatás az ezredéves országos kiállításon. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1898.
227. Sztérényi József: A kormány kisipari programja. Európa, Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1907.
228. Sztérényi József: A házi ipari és kézügyességi oktatás Magyarországon. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai.), Budapest, 1896.
229. Sztérényi József (szerk.): Magyar iparoktatási évkönyv 1897-1898. I-II. köt. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1898, 1899.
230. Sztérényi József: Az iparoktatás az 1899-1901 években. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, Budapest, 1901.
231. Sztérényi József: Az iparoktatás az 1902-1905 években. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, Budapest, 1906.
232. Sztérényi József: Az iparoktatás az 1906-1908 években. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, Budapest, 1909.
233. Sztérényi József: Az iparoktatás az 1909-1911 években. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, Budapest, 1912.
234. Sztérényi József: Az iparoktatás az 1912-1915 években. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, Budapest, é. n.

235. Szerényi József: Magyarország gazdasági fejlődése az utolsó négy évtizedben. A Pesti Lloyd Társulat nyomdája, Budapest, 1910.
236. Szerényi József: A magyar munkásvédelem félévszázada. Budapest, 1937.
237. Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest, 1955.
238. Szűcs Pál: Szakképzés az ezredfordulón. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
239. Dr. Szűcs Pál: A magyar szakképzés ezer éve. I. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1996.
240. Taborszky Ottó – Hegedűs Károly: A m. kir. Technológiai Iparmúzeum az 1896-ik évi ezredéves országos kiállítás alkalmából. Pátria, Budapest, 1896.
241. Taller, Eduard: Die berufständische wissenschaftliche Organisation des pfälzischen Handwerks. Hofbuchdruckerei Hermann Kanser, Kaiserslautern, 1926.
242. Tóth Sándor László: A fafeldolgozás 1945 előtt. Fejezetek a fa- bútoripar és az asztaloság történetéből Magyarországon a kezdetektől 1945-ig. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 1999.
243. Víg Albert: Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta. Pátria, Budapest, 1932.
244. Víg Albert (szerk.): Az állami ipari szakiskolák fémipari szaktanárainak és művezetőinek 1907 évi tanfolyamai. h. n., é. n.
245. Vincze Frigyes: Szakoktatásunk múltja és jelene. Budapest, 1937.

Levéltári források

246. Bónis György (szerk.): A magyar állami levéltárak fondjegyzéke. III. köt. A területi levéltárak fondjegyzéke. 2. rész. Budapest Főváros Levéltára fondjainak jegyzéke. M M Levéltári Igazgatósága. Magy. Orsz. Levéltár. Budapest, Kézirat, 1970.
 - IV. 1106. B. 4488/1872. 14 fol. 8. o.
 - IV.a. 1202/c Intimata 1687-1847.
 - 11028. a. n. 1-117. fol.
 - 11030. a. n. 1-3. fol.
 - 12047. a. n. 1-50. fol. 12. o.
247. Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottsága. 1883, 1885, 1886, 1887-ben tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei. Budapest Székesfőváros kiadása. Budapest, Székesfőv. házinyomdája, 1916.
248. Herczeg Etelka: Levéltári alaptanok. Fővárosi levéltár (volt Budapesti 1. sz. Áll. Lt.) 3. A budapesti iskolák. I. II. köt. M M Lev. Oszt. Budapest, Kézirat, 1961.
 - VIII/101/ a./26. I. köt. 211-212. o.
 - 94939/1925 1-3. o.
 - 415/1925 1-8. o.
 - 568. VIII. 103. 212. o.
 - 567. 314. o., 320-322. o.

Sajtótermékek

249. Magyar Iparoktatás I-XXII. évf. A „Magyar Iparoktatás” kiadóhivatala. Budapest, 1896/97 – 1917/18.
- I-IV. évf. szerk.: Szterényi József.
 - V-VIII. évf. szerk.: Szterényi Sándor.
 - IX-XIV. évf. szerk.: Mártonffy Márton és Víg Albert.
 - XV-XXII. évf. szerk.: Víg Albert – Magyar Endre.
250. Barankay Lajos: A gyakorlati tanárképzés megszervezése. (Különlenyomat a „Magyar Paedagógia” 1928 évi 8-10. számából) Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928.
251. Csorba Tibor Sz.: A lengyel kézimunkatanárképző és kézimunkaoktatás (Különlenyomat a Budapesti Polgári Iskola 1937/38. évi 1. számából.). Budapest, 1937.
252. Farkas Sándor: A tanítók továbbképzéséről (Különlenyomat a Magyar Tanítóképző 1902 évi X. füzetéből.). Hungária Könyvnyomda, Budapest, 1902.
253. Felkai László: Pauler Tivadar, a közoktatási miniszter. In: Pedagógiai Szemle. 1987. 1. sz.
254. Gyôriványi Sándor: Fejezetek a magyar szakképzés történetéből. I-III. In: Új Pedagógiai Szemle. 1996. 10., 11., 12. sz.
255. Gyôriványi Sándor: Vázlatok a magyar szakképzés évezredes múltjához 1-2. In: Szakoktatás. 96/9. és 97/3. sz.
256. Segesváry Victor: Polgárság és modernizáció. In: Valóság. 1997. 2. sz. 1-10. o.
257. ifj. Szabó Aladár: A legelső vasárnapi iskolák. In: A Fecske. 1939. évi XXI. évf. 3. sz.

Helytörténeti anyagok

258. Berza László (főszerk.): Budapest Lexikon I-II. Akadémiai, Budapest, 1993.
259. Bokor László (szerk.): Újpest története. Kiadja a Budapest Főváros IV. kerületi Tanács V. B., Budapest, 1969.
260. Borovszky Samu (főszerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Pest – Pilis – Solt – Kiskun Vármegye I-II. Országos Monográfia Társulat, Budapest, é. n.
261. Források Budapest múltjából I-III. Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai.
- I. köt. (szerk.): Bácskai Vera. Budapest, 1971.
 - II. köt. (szerk.): H. Kohut Mária. Budapest, 1971.
 - III. k. (szerk.): Szekeres József. Budapest, 1972.
 - IIII. k. (szerk.): Gáspár Ferenc. Budapest, 1973.
262. Sós Endre: Zsidók a magyar városokban. Újpest: a százéves város. Libanon, 1941.
263. Ugró Gyula: Újpest. 1831-1930. Magyar városok monográfiája XI. Budapest, 1932.
264. Zoltán József (főszerk.): Budapest történetének bibliográfiája 1636-1950. I-VI. A Főv. Szabó Ervin Könyvtár Budapest, gyűjt. Budapest, 1964.

Iskolai értesítők

265. A Budapesti M. Kir. Állami Felső Ipariskola alapításának és 25 évi működésének története. Értesítő, 1903/4.
266. Bélydy Ferenc (fel kiad.): Alma Mater. Az Erdészeti és a Faipari Egyetem jegyzetszorosítójában. Sopron, 1970.

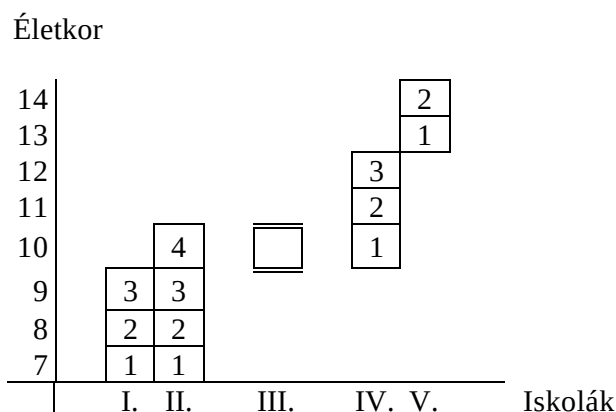
267. Erdősi György (szerk.): A 100 éves Faipari Szakközépiskola Évkönyve 1883-1983. Budapest, 1983. május.
268. A Szék. Főv. Községi Iparrajziskola Évkönyve. 1932/33 tanév. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933.
269. Takács Ferenc (szerk.): A Faipari Technikum Jubileumi Évkönyve. Készült az iskola fennállásának 75 éves évfordulójára. 1958/59.
270. Tóth Istvánné (fel. kiad.): Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola története 1983-1988. Tótfalusi Kis Miklós Nyomdaipari SZKI.
271. Winkler András (fel. kiad.): Tanulmányi tájékoztató. 1993-94. Faipari Egyetem, Sopron.

MELLÉKLETEK

Az Eötvös-törvény által alapított intézetek

Tanítóképzés Mária Terézia korában

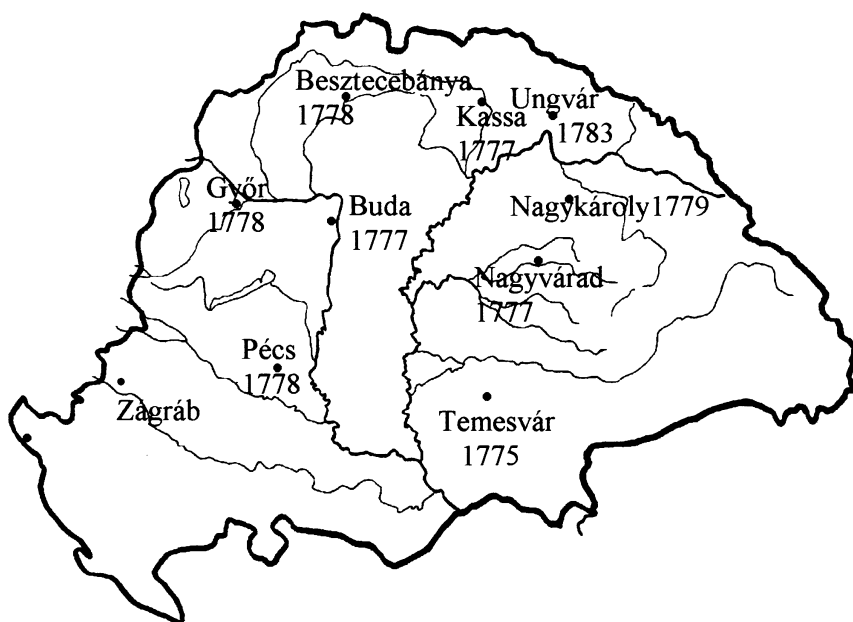

A tanítóképzés első megoldásai az elemi iskola (I.) szervezetére épültek. A harmadik tanulmányi év után a minta = nemzeti = normális iskolák (II.) negyedik évében szervezték meg általában november 1. és április 1. kezdettel a két 4-5 hónapos tanfolyamokat. (III.)

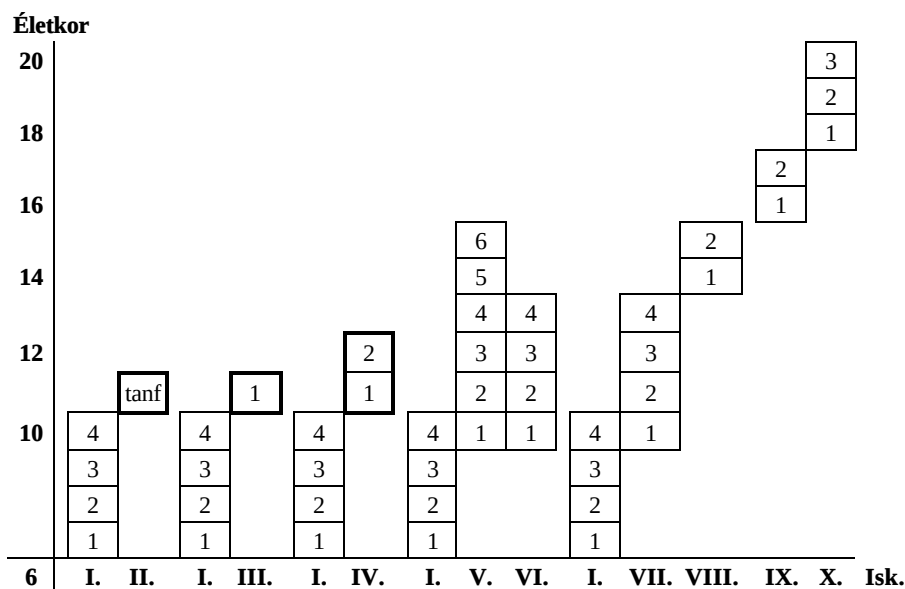
Az ábrán bejelöltem a gimnáziumi osztályokat is, amelyek két egységből épültek fel. Az egyik a három éves latin grammatikai képzés (IV.) volt, a másik a két éves (V.) humaniórák.

A tanítójelöltek előképzettsége igen változatos volt ezeken a tanfolyamokon. Ritkán előfordult akadémiát végzett is. Néha a gimnázium különböző osztályait végezték. Később előírták az első gimnáziumi osztály elvégzését.

Tanítóképzés Mária Terézia korában Magyarországon

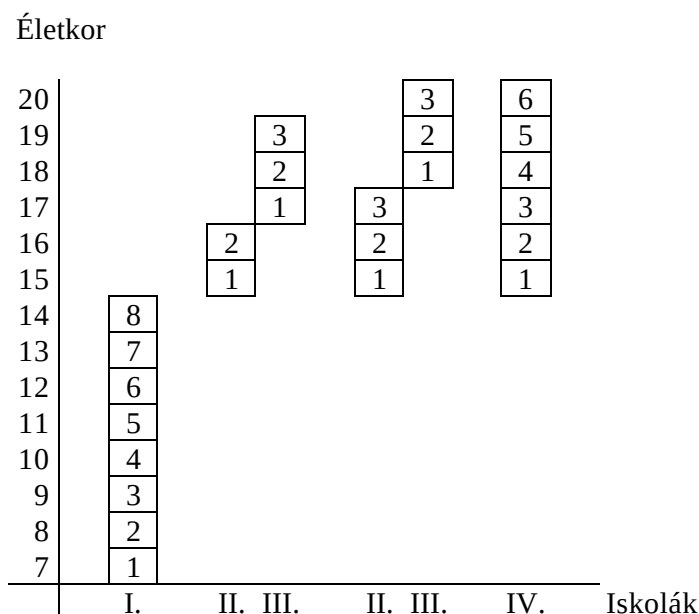
A királyi tanító-képezdek fejlődése

A Mária Terézia idején kialakított képzést fejlesztették tovább, amely a négyosztályos népiskolára épült. Báró Szepesy Ignác a pécsi képzőben a korábbi három hónapos tanfolyam időtartamát öt hónapra emelte. A tanítóképzést a minta-iskolák mellett és közvetlen utána szervezték. (I.) Ezek már önálló tanítóképző-intézményeknek számítottak. Az 1840-ben nyitott királyi képezdekben katolikus szellemben és vezetőkkel folyt a munka. Ezek a tanfolyamok 10 hónaposok voltak. (III.) 1841-ben Pécsen két 5-5 hónapos tanfolyamban szerezték meg a szükséges ismeretek átadását. Az 1842-ben, Esztergomban nyitott érseki tanfolyam is 10 hónapos volt, majd 1845-től két éves lett. (IV.) A minimális zenei tanulmányokhoz szükséges két év volt az oka annak, hogy a képzés két évesre növekedett. 1845-től a királyi, állami intézetek is a kétéves képzésre tértek át. Már a korábbi néhány hónapos tanfolyamra is jártak olyan tanulók, akik gimnáziumot végeztek.

A győri katolikus képezdeben a felvettek 83%-ának volt gimnáziumi, azaz latin vagy reáliskolai végzettsége, a többieknek természetesen normális, azaz nemzeti iskolai végzettsége volt. Ezeket az intézményeket is jelöltem az ábrán. A reáliskola fiúknak hat (V.), lányoknak négy éves (VI.) volt. A gimnázium két részből állt. Az egyik része négy éves grammatikai (VII.), a másik része két éves (VIII.) ún. humaniorák volt. A növendékek sokszor 7-8 év előkészületi pálya után kerültek a képzőbe. Ezeket követték az akadémiák, amelyek a két éves bölcséleti (IX.) és a három éves filozófiai (X.) tagozatból álltak.

A katolikusok „alulról” kiépített rendszere is folyton növelte a képzés során a tanulmányi időt. A tanító-képezdek mindig önálló intézmények voltak.

A német tanítóképzés módjai

A német tanítóképzés nem volt egységes. A Birodalomban közös oktatási törvény szerint dolgoztak, de az egyes tartományokban eltérő megoldásokat alkottak meg, ezekből három ismert, gyakorlatban működő képzésformát mutat a fenti ábra.

Minden képzés alapja a nyolc osztályos népiskola (I.) volt. Erre épült Badenban a két éves (II.), Poroszországban a három éves (II.) praeparandia tanfolyam (Praeparanden Anstalt), amelyet a három éves – ez esetekben megegyező – tanítóképző tanfolyam (Lehrerseminar) követett (III.). Thüringiában a tanítók képzése nem különült el, hanem egységesen hat esztendő (IV.) tanulás eredményeként nyerték el oklevelüket. A német rendszerben átlagosan 14 év volt egy fiúnak a tanulmányi ideje, amíg tanító lett. A lányoknak ezen képesítés megszerzéséhez 12-13 év elegendő volt, mert nem vidékiek voltak általában a jelentkezők, akiknek a jó városi iskolák rövidebb idő alatt nyújtották a megfelelő képesítést. Magyarországon ez a képzés fiúk és lányok esetében is csak 12 évet tett ki.

Felekezeti képezdék Magyarországon

Az Eötvös-törvény utáni helyzet

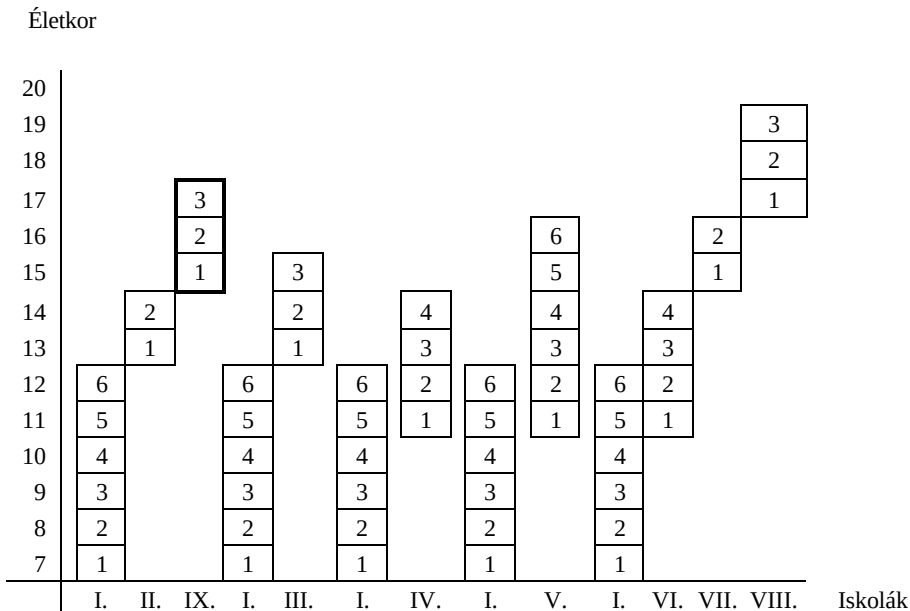

A házi ipari munkatanítónő-képezde óraterve ²⁹⁸

Tantárgyak	Osztályok			
	I.	II.	III.	Heti
1. Általános neveléstan	2	—	—	2
2. Tanítás módszertan	—	2	—	2
3. M. nyelv és írálytan	3	3	—	6
4. Számtan és m., könyvvitel	4	4	3	11
5. Földrajz	2	2	—	4
6. Történelem	—	—	3	3
7. Természetráajz	2	2	—	4
8. Természet- és vegytan	—	—	4	4
9. Rajz	6	6	6	18
10. Kézimunkák	10	10	15	35
Heti összes:	29	29	31	89

²⁹⁸ A házi ipari munkatanítónő-képezde tanterve. Budapest, 1889. Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában (1877-ben jelent meg mint kézirat.).

Báró Eötvös József tanítóképző rendszere

Báró Eötvös József az egységes hat osztályos elemi iskolai oktatásra építette népoktatási rendszerét. (I.) A tanítóképzés (IX.) szempontjából három különböző iskolatípus volt kedvező a továbbtanuláshoz. Az első a felső népiskola, amely leányoknak (II.) kétéves, fiúknak (III.) hároméves volt. A második a polgári iskola, amely leányoknak (IV.) négyéves, de a negyedik elemiből kellett belépni, fiúknak hatéves volt és hasonló belépés kellett. (V.) Természetesen a negyedik gimnázium után is lehetett a képezdébe iratkozni. (VI.) A további osztályok elvégzése mellett is dönthettek a tanulók.

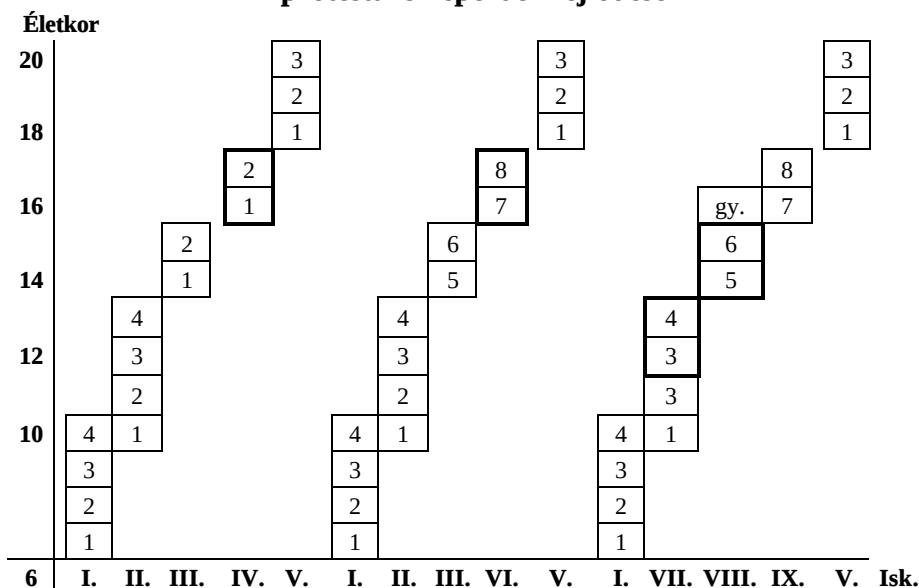
Lányok számára a felső népiskola volt a minimum a képezdébe (IX.) kerüléshez vagy ennek megfelelő más iskolák, de egyszerűen le is lehetett vizsgázni a tananyagból magánúton is. A fiúknál a polgári negyedik osztálya volt a minimum, a többi lehetőségük pedig a lányokéhoz hasonló volt.

Eötvös rendszerében a négy osztályos algimnáziumhoz (VI.) még további két osztály is csatlakozott, amelyek együtt a főgimnáziumot alkották (VI. és VII.). Az egyetemi felkészítést volt hivatva a líceum létrehozása. (VIII.)

A polgári iskolákból lehetett a legkülönbözőbb területekre pályázni. A négy polgárit végzetek adó, statisztika, stb. és középszintű tisztviselői állásokba kerülhettek. A hat év elvégzése adta a jogot az erdészeti, bányászati, állatorvosi, stb. pályákon való induláshoz.

1925-ben végleg és egységesen négy évesre alakították, azaz csökkentették.

A protestáns képezdek fejlődése

A két teljes évig tartó tanfolyamokat a „Systema scholarum” léptette életbe 1845-től. A sárospataki tanítóképzede szervezeti megoldása mutatja a „felülről”, az akadémiák (IV. és V.) felől rendezett tanítóképzést. A gimnázium elvégzése után (II. és III.) a kétéves bölcseleti akadémiai képzés (IV.) részeként nevelték a tanítókat, akik a lelkész pályára való készüléssel mellett végezték tanulmányaikat. A tanulást lehetett folytatni a filozófiai akadémia három éves kurzusain (V.). Az Entwurf bevezetése után a bölcseleti akadémiát a gimnáziumokhoz csatolták (VI.). Így alakult ki a nyolcosztályos gimnáziumok (II., III. és VI.). A protestánsok képezdekéi most sem voltak önálló intézetek. A tanítóképzést a gimnáziumi oktatás részeként oldották meg, az akkori 7. és 8. osztályok keretében. Később a hároméves képzés során ugyanezt az elképzelést és gyakorlatot követték, bevonták a képzésbe a 6. osztályt is. A soproni evangélikus képezdekben kialakított rendszer is nagyon figyelemre méltó megoldás volt. A képzésük három részből állt. A katolikusok gyakorlatához képest ezt is nevezhetjük „felülről” szervezettnek. A képzés első szakasza az algimnázium 3. és 4. osztálya (VII.) tananyaga bizonyos módosításával alakult ki. Ezt a két évet nevezték praeparandiának. A második szakasz a főgimnázium 5. és 6. osztályaihoz (VIII.) csatlakozott. Ezt a két évet nevezték seminariumnak. A harmadik szakasz egy éves gyakorlati tanfolyam volt (gy.). Ebben a képzés résztvevői az elemi iskolában segédtanítóként működve szereztek meg a szükséges gyakorlati ismereteket. Ez a képzésforma sem volt önálló, mert a gimnázium részeként végezték a növendékek feladataikat. A három éves képzés úgy alakult ki, hogy a praeparandia előkészítő jellegű első évét elhagyták, mivel a tanulók felkészültek voltak.

A protestánsok bővítették a tanítóképzés lehetőségeit. Jó megoldásaikkal nagyon fontos feladatot láttak el, amivel sok örömet szereztek. Állandóan növelték a jó tanulási és tanítási lehetőségeket.